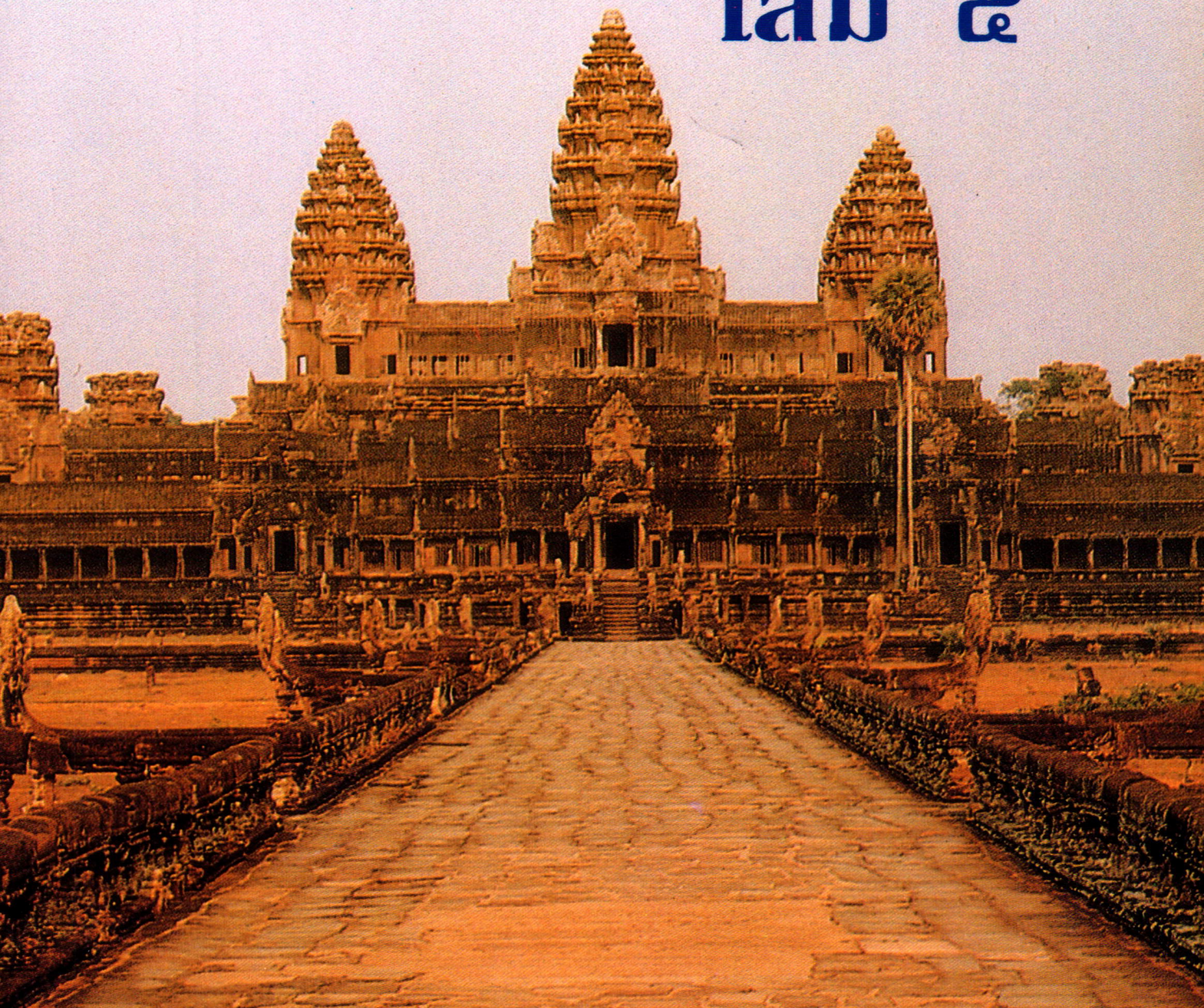

มรดกของชาติ

เล่ม ๕

มรดกของชาติ เล่ม ๕

สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ
สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี

คำนำ

ประเทศไทยเป็นประเทศที่มีประวัติศาสตร์อันยาวนาน บรรพบุรุษของชาติได้สร้างสรรค์ศิลปวัฒนธรรมทุกสาขาเป็นมรดกตกทอดมาถึงอนุชนเป็นจำนวนมาก มรดกศิลปวัฒนธรรมอันล้ำค่าเหล่านั้นได้อำนวยประโยชน์แสดงให้เห็นอารยธรรมความเจริญของชนในชาติ เป็นเครื่องหมายแสดงเอกลักษณ์ของชาติ และเป็นสมบัติของปวงชนชาวไทย

คณะอนุกรรมการมรดกของชาติในคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี ซึ่งมีหน้าที่ในการเผยแพร่มรดกของชาติ ได้จัดทำหนังสือ “มรดกของชาติ” เล่มนี้ ซึ่งเป็นเล่มที่ห้าที่จัดทำขึ้น โดยรวบรวมบทความที่ออกอากาศทางสถานีวิทยุกระจายเสียง ๙๑๙ กรป.กลาง ตั้งแต่พุทธศักราช ๒๕๓๖-๒๕๓๗ เพื่อเผยแพร่เรื่องราวความรู้หรือสิ่งที่เป็นมรดกของชาติแก่ประชาชน นักศึกษาและนักเรียนโดยทั่วไป เพื่อนำมาให้เกิดความภาคภูมิใจ จะได้ช่วยกันสอดส่องทะนุบำรุง สงวนรักษาตลอดจนสืบทอดมรดกของชาติ

คณะอนุกรรมการมรดกของชาติ หวังว่าผลงานที่ได้จัดทำขึ้นนี้ คงจะเป็นที่สนใจแก่ท่านทั้งหลายที่มีความประสงค์จะรักษามรดกของชาติไทยให้ยั่งยืนสืบไปชั่วกาลนาน

คณะอนุกรรมการมรดกของชาติ
ในคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ

สารบัญ

● แนวทางประชาธิปไตยในพระราชนิพนธ์ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว	๑
● ประวัติเพลงปี่พาทย์ของไทย	๗
● พระบรมราชานุสาวรีย์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว	๑๗
● ต้นกล้วยพญานาค	๒๙
● ลำภาเจดีย์วัดยานนาวา	๓๗
● “เครื่องเงิน” มรดกศิลปหัตถกรรมไทย	๔๓
● เพลงสรรเสริญพระบารมี	๔๘
● รูปจำลองปราสาทนครวัดในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม	๕๓
● เรื่อง วัดมกุฏกษัตริยาราม	๖๕
● การทำบุญวันเกิด	๗๑
● ปราสาทบายนและวัดสุทัศน์เทพวราราม	๗๕

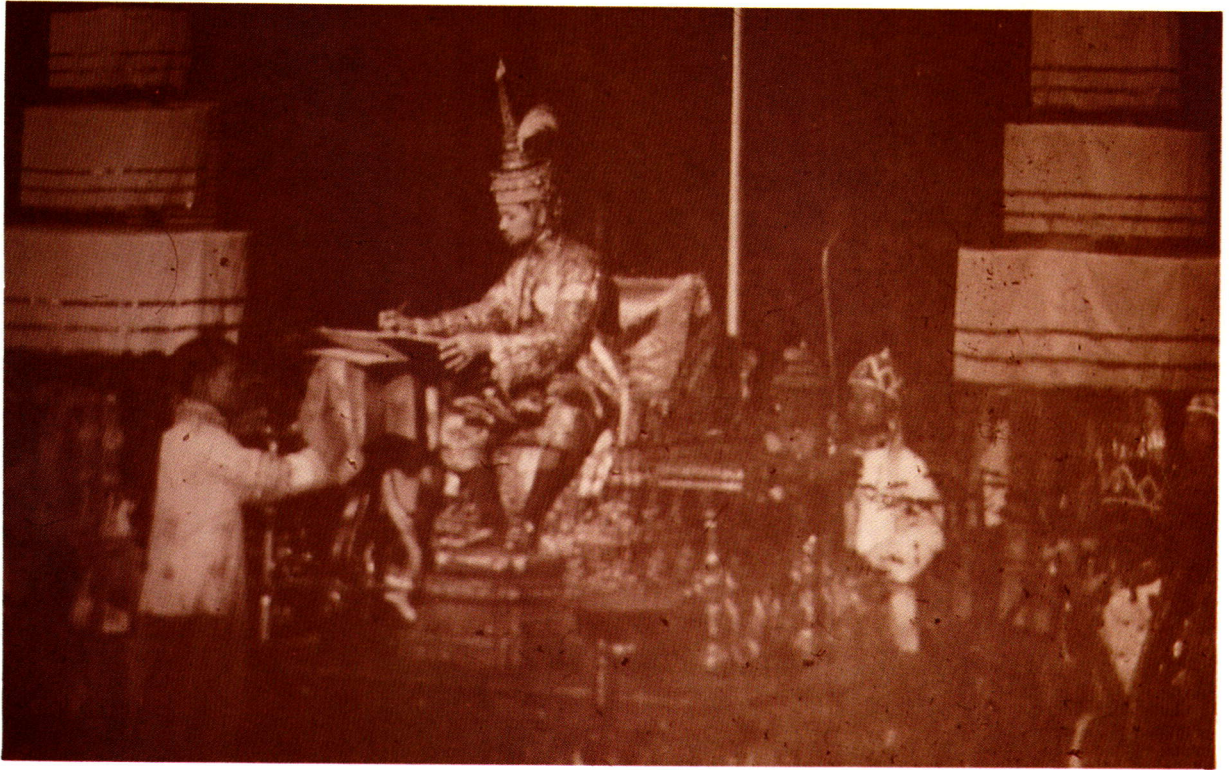

แนวทางประชาธิปไตยในพระราชดำริ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

บรรเจิด อินทุจันทร์ยง

ในโอกาสที่วันคล้ายวันพระราชสมภพของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ พระมหากษัตริยาธิราชผู้ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณต่อปวงชนชาวไทยล้นเหลือ จะพรรณนา คณะอนุกรรมการมรดกของชาติ ขอเสนอเรื่องแนวทางประชาธิปไตย ในพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวต่อท่านผู้ฟัง

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ เสด็จขึ้นครองราชสมบัติเมื่อวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน ๒๔๖๘ และให้สละราชสมบัติเมื่อวันที่ ๒ มีนาคม ๒๔๗๗ ตลอดระยะเวลา ๙ ปี ๓ เดือน ๔ วัน ทรงประสบภาวะการณ์ผันผวนต่าง ๆ ในช่วงระบอบนาประเทศทั่วโลกตกอยู่ในความคับขันทางเศรษฐกิจ ประเทศไทยก็ต้องประสบปัญหาทางเศรษฐกิจตกต่ำอย่างรุนแรง พระองค์จึงต้องทรงเสียสละทุกอย่างเพื่อความอยู่รอดและความผาสุกของปวงประชาราษฎร์ เมื่อคณะราษฎรยึดอำนาจการปกครอง ก็ทรงตอบว่า “ข้าพเจ้าเห็นแก่ความสงบเรียบร้อยของอาณาประชาราษฎร์ ไม่อยากให้เสียเลือดเนื้อกับทั้งเพื่อจัดการโดยละม่อมละมัย ไม่ให้ขึ้นชื่อได้ว่าจลาจลเสียหายแก่บ้านเมือง และความจริงข้าพเจ้าก็ได้คิดอยู่แล้วว่าเปลี่ยนแปลงตามทำนองนี้ คือมีพระเจ้าแผ่นดินปกครองตามพระธรรมนูญ จึงยอมรับที่จะช่วยเป็นตัวเซ็ด เพื่อให้คุณโครงการนี้ตั้งรัฐบาลให้เป็นรูปตามวิธีเปลี่ยนแปลงตั้งพระธรรมนูญโดยสะดวก” จึงทรงยอมสละพระราชอำนาจด้วยความเต็มพระราชหฤทัย แต่พระราชประสงค์กลับไม่สมดังตั้งพระราชหฤทัย กาลต่อมากลับมีแต่ความขัดแย้งจนทรงเห็นว่าไม่อาจจะดำเนินนโยบายร่วมกันได้ จึงทรงขอสละราชสมบัติ ขจัดความขัดแย้งใด ๆ ในวาระสุดท้ายของพระราชอำนาจว่า “ข้าพเจ้ามีความเต็มใจที่จะสละอำนาจอันเป็นของข้าพเจ้าอยู่แต่เดิมให้แก่ราษฎรโดยทั่วไป แต่ข้าพเจ้าไม่ยินยอมยกอำนาจทั้งหลายของข้าพเจ้าให้แก่ผู้ใด คณะใด โดยเฉพาะ เพื่อใช้อำนาจนั้นโดยสิทธิขาด และโดยไม่ฟังเสียงอันแท้จริงของประชาราษฎร์ บัดนี้ข้าพเจ้าเห็นว่าความประสงค์ของข้าพเจ้าที่จะให้ราษฎร มีสิทธิออกเสียงในนโยบายของประเทศโดยแท้จริง ไม่เป็นผลสำเร็จและเมื่อข้าพเจ้ารู้สึกว่าการนี้เป็นการอันหมิ่นหนทางที่ข้าพเจ้าจะช่วยเหลือหรือให้ความคุ้มครองแก่ประชาชนได้ต่อไปแล้ว ข้าพเจ้าจึงขอสละราชสมบัติและออกจากตำแหน่งพระมหากษัตริย์ ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป” แนวพระราชดำริเพื่อการปกครองแบบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์ผู้เป็นประมุขนี้ได้สรุปอัญเชิญมาจากพระบรมราโชวาทพระราชทานในวันงานประจำปีของวชิราวุธวิทยาลัย เมื่อวันที่ ๑๒ พฤศจิกายน ๒๔๗๕ หลังจากได้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองโดยคณะราษฎรแล้วเพียง ๖ เดือนเท่านั้น ทรงมีพระราชดำรัสว่า “วันนี้เป็นครั้งแรกที่ได้เห็นนักเรียนไทยเล่นฟุตบอลรักบี้ ฟุตบอลอย่างนี้เคยมีคนพูดว่าไทยเราเล่นไม่ได้ เพราะถ้าเล่นเข้าก็ได้ตอยกันตาย แต่วันนี้ก็เล่นได้โดยเรียบร้อย ซึ่งแปลว่าโรงเรียนนี้ สามารถฝึกหัดให้นักเรียนมีน้ำใจเป็นนักกีฬาแท้ได้จริง ๆ นี่เป็นสิ่งที่ทำให้รู้สึกปลื้มมาก” ที่ทรงมีพระราชดำรัสเช่นนี้ ก็เพราะเวลานั้นมีผู้กล่าวว่า

คนไทยไม่มีวินัย ปกครองตนเองไม่เป็น แต่เรื่องต้องเปลี่ยนแปลงการปกครองมาเป็นประชาธิปไตยก็ย่อมต้องการคนที่มีความคิด มีวินัยทำงานเป็นหมู่คณะ รู้จักรับความคิด แบ่งหน้าที่ เคารพสิทธิคนทุกชั้นด้วยเสมอภาพ จึงมีพระราชดำรัสต่อไปว่า “เวลานี้ข้าพเจ้ายังเห็นว่ายิ่งสำคัญยิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อน ที่เราจะต้องพยายามดำเนินตามแบบอย่างเหล่านั้นให้ดียิ่งขึ้นอีก เพราะเวลานี้ประเทศสยามเราจะก้าวหน้าต่อไป เราจะใช้วิธีปกครองที่เราใช้ในประเทศที่เจริญทั้งหลายก็มีวิธีปกครองอย่างแบบเดโมแครซี (ประชาธิปไตย) พระมหากษัตริย์และรัฐสภาปกครองประเทศร่วมกันนั้น ประเทศอังกฤษเขาเป็นเจ้าของแบบ...ประเทศอังกฤษได้มีการปกครองเช่นนั้นมาช้านานและปกครองได้เป็นอย่างดี ใคร ๆ ก็ยกย่องว่าดีกว่าที่อื่น จนมีชื่อว่ารัฐสภาของประเทศอังกฤษเป็นมารดาของรัฐสภาทั้งหลาย เพราะเป็นผู้ให้แบบอย่างในการปกครอง ที่ประเทศอังกฤษใช้วิธีปกครองแบบเดโมแครซีได้ดีอย่างยี่งั้น เราน่าจะคำนึงให้มากกว่าเป็นด้วยเหตุใด แบบวิธีใด ๆ ก็ตาม ถึงแม้ว่าวิธีการและหลักการจะดีเพียงไร แต่ถ้าเอาไปใช้ไม่ถูกอาจจะมีผลไม่ดีก็ได้ เช่น จะยกตัวอย่างให้เห็นพอเป็นเลา ๆ คือที่ประเทศสหรัฐอเมริกาเขามีรัฐธรรมนูญอย่างหนึ่ง ซึ่งเขาใช้ปกครองประเทศของเขาให้เรียบร้อย ทำให้บ้านเมืองเจริญมั่งคั่งสมบูรณ์ ประเทศเม็กซิโกก็เอาแบบรัฐธรรมนูญนั้นเองไปใช้บ้าง แต่จะเป็นโดยเหตุใดก็ตาม แบบนั้นไม่สู้จะเป็นผลดีเท่าในประเทศอเมริกา เพราะฉะนั้นเราจะถือว่า เมื่อเราได้แบบมาแล้ว เราจะดีเหมือนประเทศที่เป็นเจ้าของแบบในทันทีทันใดนั้นหาได้ไม่ การปกครองที่ดีนั้นยังเป็นแบบรัฐสภาหรือแบบปาลิเมนต์ด้วยแล้ว ถ้าจะดีได้ก็ต้องอาศัยความดีของประชาชน ต้องอาศัยน้ำใจและนิสัยของประชาชนเป็นใหญ่ ถ้าประเทศใดมีประชาชนมีน้ำใจดี รู้จักวิธีการที่จะปกครองตนเองโดยแบบมีรัฐสภาจริง ๆ แล้ว การปกครองนั้น ก็จะเป็นประโยชน์แก่ประเทศเป็นอันมาก วิธีที่จะให้พลเมืองมีน้ำใจดีนั้น อยู่ที่การศึกษา การฝึกฝน...ในที่นี้เราควรพิจารณาว่าวิธีการฝึกฝนให้ผลดีแก่การปกครองเดโมแครซีอย่างไร”

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงให้แนวความคิดในการปกครองแบบประชาธิปไตยที่ให้ผลดี ดังนี้

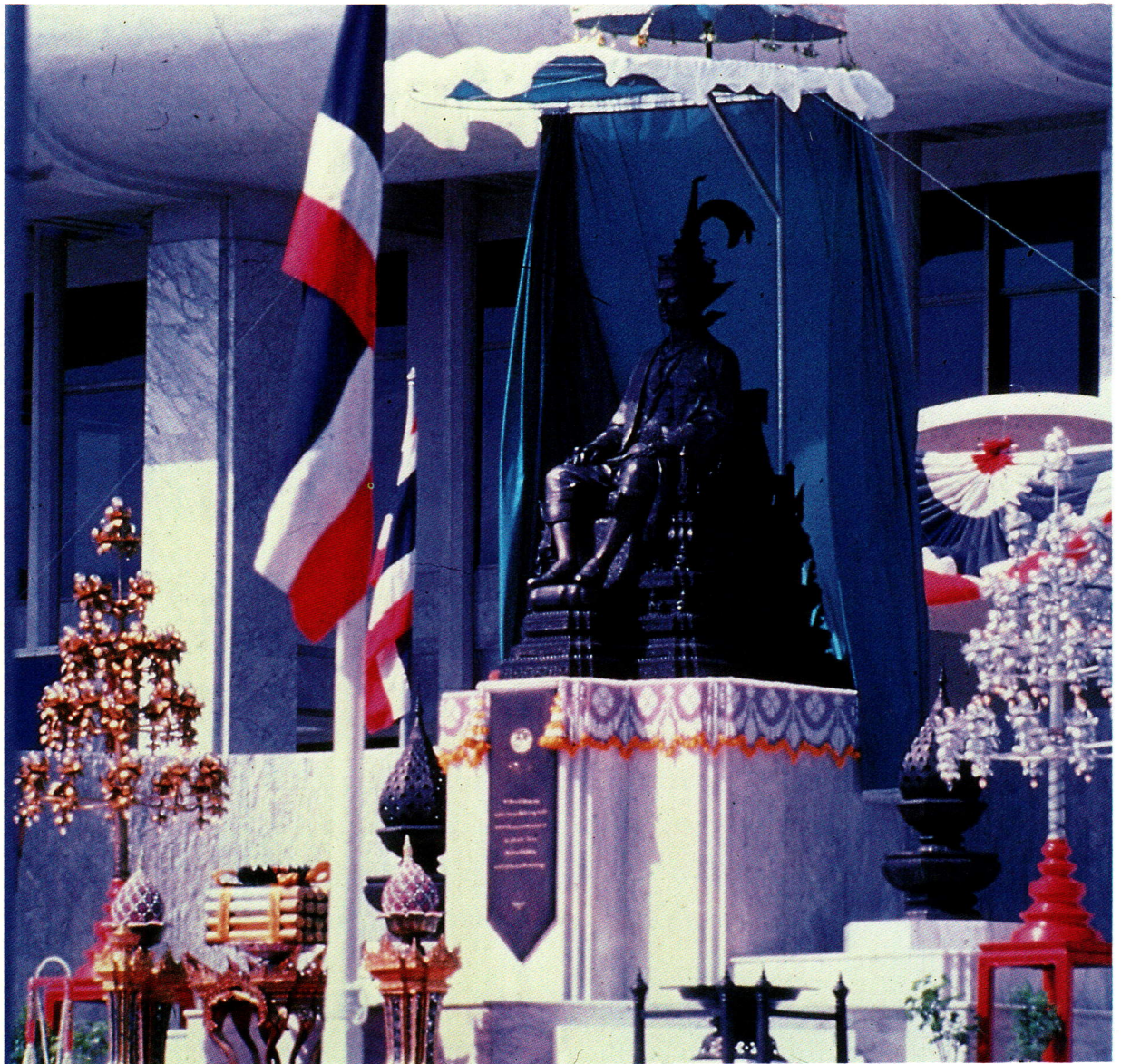
ประการที่หนึ่ง ทรงสอนให้รักขนบธรรมเนียม ขนบธรรมเนียมอย่างใดที่มีมาแต่เดิม แม้จะเก่าคร่ำคร่า ไม่มีประโยชน์ก็ตาม ถ้าไม่เสียหายก็รักษาไว้ เพื่อให้ภาคภูมิใจ ให้นึกถึงความเจริญ การรักษาขนบธรรมเนียม ไม่ได้ทำให้ประเทศล้าหลัง แต่กลับทำให้คนในชาติมีระเบียบวินัยมากขึ้น สิ่งใดที่ควรเปลี่ยนแปลงก็เปลี่ยนแปลงไป แต่สิ่งใดที่ยังอยู่ไม่เสียหาย ก็ควรรักษาไว้ เพื่อนึกถึงความเจริญของประเทศที่มีมาแล้วในปางก่อน การทำงานใด ๆ ก็ควรมุ่งความเจริญในอนาคต ด้วยการเปลี่ยนแปลงรูปแบบไปในการพัฒนา

ประการที่สอง ทรงเน้นความมีวินัยอย่างเคร่งครัด ฝึกฝนให้รู้จักตนเอง หน้าที่ สิทธิการปกครองตนเอง และปกครองผู้ต่ำกว่าโดยยึดหลักความยุติธรรม ให้มีจิตสำนึกในคุณธรรม ให้รู้จักเคารพต่อผู้นำของตนเอง ให้รู้จักเคารพนับถือผู้หลักผู้ใหญ่และให้รู้จักรับผิดชอบที่จะปกครองผู้น้อยต่อไปโดยหลักยุติธรรม

ประการที่สาม ทรงเห็นว่า ความมีน้ำใจเป็นนักกีฬาที่แท้หรือสปอร์ตแมนเป็นของสำคัญมาก ยิ่งเราปกครองแบบประชาธิปไตยหรือเดโมแครซียิ่งสำคัญยิ่งขึ้น นักกีฬาที่แท้นั้นต้องรู้จักชนะรู้จักแพ้ ถ้าชนะก็ต้องไม่โอวดดีทำภูมิ ถ้าแพ้ก็ต้องไม่พยายาหาผู้ชนะเป็นต้น

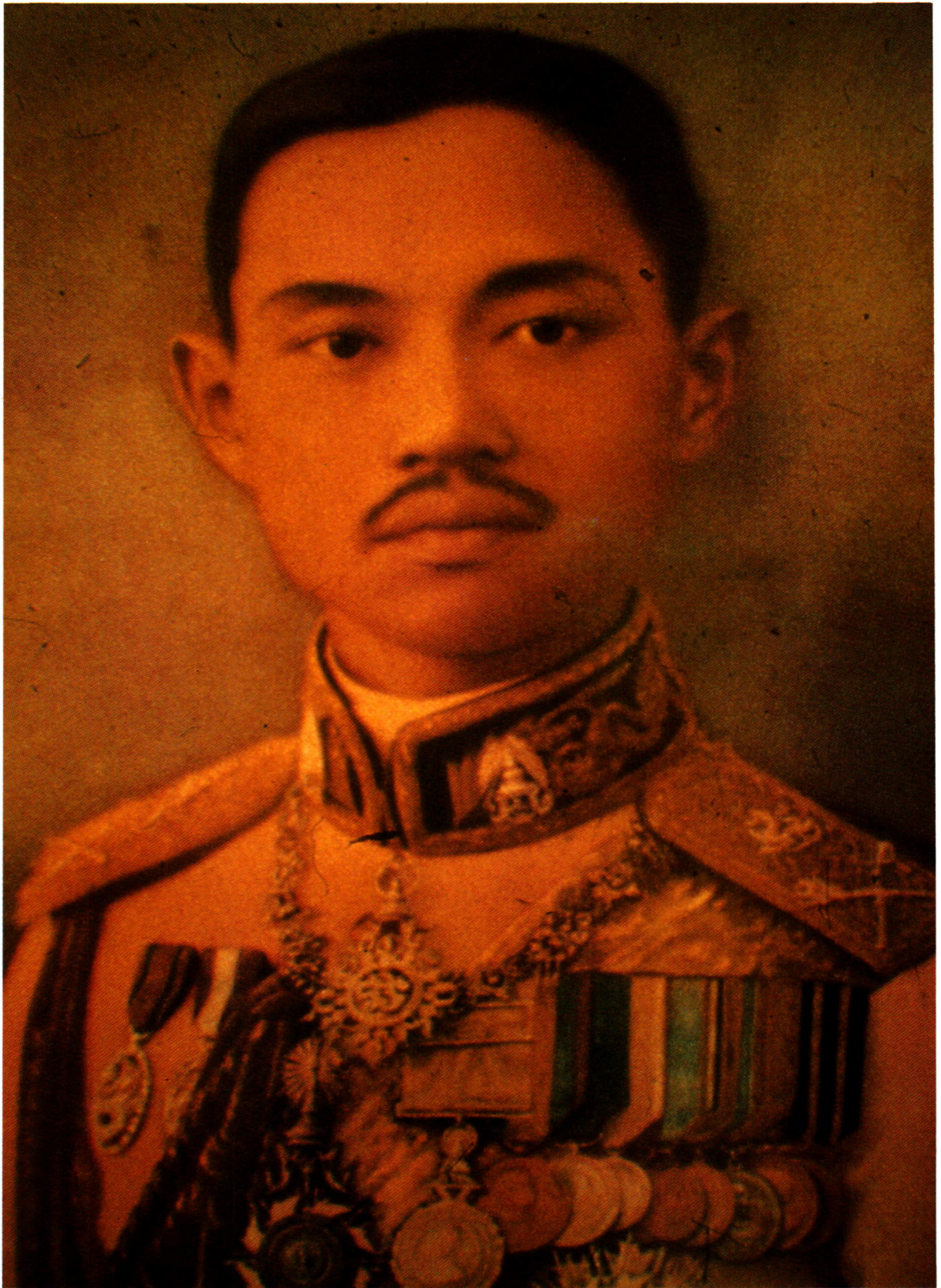
พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำรัสต่อไปว่า “หลักสามอย่างนี้สำคัญมาก ย่อมใช้เป็นประโยชน์ในทางการเมืองด้วย เมื่อเราจะปกครองแบบรัฐสภาแล้ว ก็ต้องมีคณะกรรมการเมืองเป็นธรรมดา เกมการเมืองย่อมต้องมีกฎของเกมเหมือนกัน ถ้าเราเล่นผิดกฎการเมือง ก็ย่อมจะมีผลเสียหายได้มากทีเดียว เพราะการปกครองแบบเดโมแครซีหรือประชาธิปไตย ย่อมต้องมีการแพ้และชนะ เพราะคณะกรรมการเมืองย่อมมีความเห็นต่าง ๆ กันเป็นธรรมดา ต่างฝ่ายก็ต้องมุ่งที่จะให้หมู่มากเห็นด้วยกับตน และเลือกตนเข้าเป็นรัฐบาล ฝ่ายไหนประชาชนส่วนมากเห็นด้วย ฝ่ายนั้นก็เป็นผู้ชนะ เมื่อเป็นเช่นนั้นแล้ว เมื่อเวลาจะพูดชักชวนให้ประชาชนลงความเห็นด้วยกับตนนั้น ถ้าเราใช้วิธีโก่งต่าง ๆ เช่น ดิดสินบนหรือข่มขืนน้ำใจ ก็ต้องเรียกว่า เล่นผิดเกมการเมืองโดยแท้ ต้องพูดให้คนอื่นเห็นตามโดยโวหารและโดยชอบธรรม จึงจะถูกกฎของเกม การปกครองแบบประชาธิปไตยนั้น ผู้ที่ชนะแล้วได้เข้ามาปกครองบ้านเมือง ก็ควรจะตั้งนึกถึงน้ำใจของฝ่ายน้อยที่แพ้เหมือนกัน ไม่ใช่เราชนะแล้ว ก็ต้องหาวิธีกดขี่ข่มเหงผู้ที่เป็นฝ่ายแพ้ต่าง ๆ นานา หาได้ไม่ ย่อมต้องมุ่งปกครองเพื่อประโยชน์ของคณะต่าง ๆ ทั้งหมด ส่วนผู้ที่แพ้ก็เหมือนกัน เมื่อแพ้แล้วก็ต้องยอมรับว่าตนแพ้ ในความคิดในโวหาร แพ้เพราะประชาชนส่วนมากไม่เห็นด้วย เมื่อแพ้แล้วตั้งกองวิวาทเรื่อย บอกว่าถึงแม้จะชนะไว้มั้แต่แพ้ กำนัดยังไม่แพ้เช่นนั้นแล้ว ความเรียบร้อยก็จะมีไม่ได้ คงได้เกิดดิกันหัวแตกเต็มไป ฝ่ายผู้แพ้ควรต้องนึกว่า คราวนี้เราแพ้แล้ว ต้องไม่ขัดขวางหรือขัดคอพวกที่ชนะอย่างใดเลย ต้องปล่อยให้เขาดำเนินการตามความเห็นชอบของเขา ต่อไปภายหน้าเราอาจเป็นฝ่ายที่ชนะได้เหมือนกัน”

สำหรับเรื่องแพ้ หรือชนะนี้ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่า ถ้าเป็นนักการเมืองที่แทื่ก็ควรต้องมิจิตสำนึกโดยทรงกล่าวว่า “สำหรับประเทศชาติ ความข้อนี้เป็นของสำคัญอย่างยิ่งเหมือนกัน เพราะตามธรรมชาติย่อมต้องมีคณะกรรมการเมืองคณะต่าง ๆ ซึ่งมีความเห็นต่าง ๆ กัน แต่เมื่อถึงคราวที่จะต้องนึกถึงประเทศแล้ว ต่างคณะต้องต่างร่วมใจกันนึกถึงประโยชน์ของประเทศอย่างเดียวกันเป็นใหญ่ ต้องลืมความเห็นที่แตกต่างกันนั้นหมด ถึงจะเคยน้อยยกน้อยใจกันมาอย่างไร ต้องลืมหมด ต้องฝังเสียหมด ต้องนึกถึงประโยชน์ของประเทศของตนเท่านั้น จะนึกเห็นแก่ตัวไม่ได้ อย่างนี้จึงจะเรียกว่ามีน้ำใจเป็นนักกีฬาแท้ เป็นของจำเป็น

ที่จะต้องปลูกให้คนมีน้ำใจอย่างนั้น จึงจะปกครองอย่างแบบประชาธิปไตยหรือเดโมแครซีได้...และเชื่อว่าการที่เราเปลี่ยนแปลงการปกครองจะเป็นผลดีอย่างยิ่ง การปกครองแบบประชาธิปไตยหรือเดโมแครซีนั้น ถ้าราษฎรมีน้ำใจดีอย่างที่ว่ามาแล้ว ก็จะเป็นผลดีแก่ประเทศเป็นอย่างยิ่ง แต่ถ้าแม้วิธีนี้เป็นวิธีที่ดีอย่างที่สุดก็ตาม ถ้าเราไม่รู้จักรั้วใช้อาจเป็นผลร้ายก็ได้ เพราะฉะนั้นในเวลานี้ เราต้องพยายามโดยเคร่งครัดที่จะฝึกฝนพลเมืองของเราให้มีน้ำใจอยู่ในหลักต่าง ๆ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วนี้”

แนวพระราชดำรินี้ ทรงเริ่มการปลูกมาแล้วเมื่อ ๖๐ ปี แต่พอสิ้นรัชสมัยได้ถูกถอนทิ้งจนลืมผู้ปลูกต้นแนวประชาธิปไตยของพระปกเกล้าฯ ล้าสมัยแล้วหรือ? หากยังไม่ล้าสมัยก็ขอพวงชนชาวไทยทั้งหลายจงช่วยกันเพาะสืบทอดไปตามแนวพระราชดำริ เพื่อยาวชนของชาติเราจะได้มีวินัยรู้จักปกครองตนเองได้ด้วยสิทธิธรรมเสรีภาพ เสนอภาพโดยท้าวหน้าอย่างสมบูรณ์ตลอดไป

ประวัติเพลงปีใหม่ของไทย

นิสา เปล่งคำ

การอวยพรกันในวันขึ้นปีใหม่ของไทยทุก ๆ ปี ซึ่งชาวไทยได้ยึดถือเป็นขนบธรรมเนียมประเพณีมาช้านาน นั้น ตามหลักฐานที่พอจะค้นได้จากหนังสือพิมพ์บางกอกรีคอร์เดอร์ ฉบับวันที่ ๑๓ เมษายน พ.ศ. ๒๔๐๙ คือการส่งเป็นบัตรอวยพรความสุขปีใหม่ ในสมัยรัชกาลที่ ๔ ซึ่งทรงพระราชทานพรปีใหม่แก่ชาวต่างประเทศ เช่น บรรดากงสุล และผู้คนที่ทรงรู้จักทั้งที่อยู่ในประเทศและต่างประเทศ ครั้นมาถึงในสมัยรัชกาลที่ ๕ การส่งบัตรอวยพรหรือส.ค.ส. จะทำกันสวยงามยิ่งขึ้น บางท่านใช้นามบัตรมาเขียนคำอวยพร บัตรอวยพรวันปีใหม่เท่าที่มีหลักฐานปรากฏส่วนมากเป็นของเจ้านาย ส่วนของราษฎรยังไม่ปรากฏ

จึงนับได้ว่าเมืองไทยเราเริ่มใช้บัตร ส.ค.ส. กันตั้งแต่ในสมัยรัชกาลที่ ๔ เป็นลำดับมาจนถึงทุกวันนี้ สำหรับวันขึ้นปีใหม่ สมัยโบราณยึดถือคติทางพระพุทธศาสนา ซึ่งถือฤกษ์มงคลเป็นการเริ่มต้นปี โดยถือเอาวันแรม ๑ ค่ำ เดือนอ้ายเป็นวันขึ้นปีใหม่

แต่ถ้ายึดถือคติทางพราหมณ์จะถือวันขึ้น ๑ ค่ำเดือนห้า เป็นวันขึ้นปีใหม่

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ “พระองค์ทรงเปลี่ยนแปลงปฏิบัติ ตามแบบสากล คือโปรดให้ใช้ปฏิทินทางสุริยคติ ที่ใช้วิธีนับเป็นวันที่ ๑ วันที่ ๒ และวันที่ ๓ และเรียก เดือนทางสุริยคติเช่นเดือนเมษายน พฤษภาคม มิถุนายน เป็นต้น แทนการนับปฏิทินทางจันทรคติ ที่นับ เป็น ๑ ค่ำ ๒ ค่ำ และ ๓ ค่ำ และนับเดือนอ้าย เดือนยี่ และเดือนสาม ยกเว้นแต่ที่เกี่ยวกับประเพณีดั้งเดิม จึงโปรดเกล้าฯ ให้ยึดทางจันทรคติเป็นเกณฑ์อย่างที่เคยปฏิบัติมา”

เมื่อทางราชการได้ใช้ปฏิทินทางสุริยคติ จึงนับวันขึ้นต้นปีใหม่ เป็นวันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๓๒ เป็นต้นมา

ฉะนั้นในวันขึ้นปีใหม่ชาวไทยได้จัดให้มีการฉลองปีใหม่ด้วยการละเล่นที่สนุกสนานหลายอย่าง นอกจากการโปรยน้ำผู้ใหญ่ว่าขอพรวันปีใหม่แล้ว ยังมีมหรสพแสดงมากมายเช่น โขน ลิเก เสภารำ ลำตัด เพลงฉ่อย ดนตรียาว ฯลฯ

การบรรเลงเพลงอวยพรปีใหม่ เริ่มเป็นครั้งแรกในปี พ.ศ. ๒๔๗๗ โดยวงดนตรีทหารเรือ ได้นำเพลง “เถลิงศก” ซึ่งประพันธ์ทำนองโดยศาสตราจารย์พระเจนดุริยางค์ (ปิติ วาทยากร) ผู้ประพันธ์คำร้องคือ ขุนวิจิตรมาตรา (สง่า กาญจนาคพันธุ์) แต่งขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๗๗

เนื้อร้องมีดังนี้

(สร้อย)	ยิ้มเกิดยิ้มเกิดนะยิ้ม	ยิ้มแย้มแจ่มใส
	สุขสำราญบานใจ	ขอให้สวัสดี
(เดี่ยว)	วันที่หนึ่ง	ตั้งต้นปีใหม่
	แสงตะวัน	สว่างแจ่มจ้า
	เสียงระฆัง	ร้องทักทายมา
	ไตรรงค์รา	พลีพลีเล่นลม
	(สร้อย)	
	มองทางไหน	จิตใจทั้งนั้น
	ต้อนรับวัน	ประเดิมปฐม
	มาเกิดหนา	มาหย่อนอารมณ์
	มาชื่นชม	ขึ้นปีใหม่แล้ว
	(สร้อย)	
	สิ่งใดแล้ว	ไม่ต้องนำพา
	สิ่งผิดมา	ให้ใจผ่องแผ้ว
	สิ่งร้ายราน	ให้หายเป็นแนว
	สิ่งลอดแคล้ว	ให้ต้องตามกัน
	(สร้อย)	
	มาชื่นชม	ในวันปีใหม่
	มาทำใจ	ร่วมสมานฉันท์
	มาเล่นหัว	สำราญครัน
	มารับขวัญ	อวยชัยไชโย
	ยิ้มเกิดยิ้มเกิดนะยิ้ม	ยิ้มแย้มแจ่มใส
	สุขสำราญบานใจ	ขอให้สวัสดี...

สำหรับในกรุงเทพฯ ปีใหม่จะจัดงานใหญ่บริเวณท้องสนามหลวงเหมือนในปัจจุบันนี้ มีการละเล่นหลายประเภท รวมทั้งมีภาพยนตร์มาฉายให้ประชาชนชม ในคืนวันที่ ๓๑ มีนาคม จะมีการละเล่นและบรรเลงเพลงกันตลอดคืน ตอนรุ่งเช้าของวันที่ ๑ เมษายน ผู้คนจะทำบุญตักบาตรกันเนืองแน่น จวบจนถึงสมัย ฯพณฯ จอมพล ป.พิบูลสงคราม ได้คิดเปลี่ยนแปลงวันขึ้นปีใหม่ เพื่อให้เหมือนนานาอารยประเทศ ที่นิยมใช้วันที่ ๑ มกราคม เป็นวันขึ้นปีใหม่ จึงได้ประกาศเปลี่ยนแปลงวันขึ้นปีใหม่จากวันที่ ๑ เมษายน ไปเป็นวันที่ ๑ มกราคม โดยเริ่มต้น ตั้งแต่วันที่ ๑ มกราคม ๒๔๘๔ เป็นต้นไป ดังประกาศ ต่อไปนี้

ประกาศ

ให้ใช้วันที่ ๑ มกราคม เป็นวันขึ้นปีใหม่ ในพระปรมาภิไธย สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์

(ตามประกาศประธานสภาผู้แทนราษฎร
ลงวันที่ ๔ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๔๘๐)

อาทิตย์ทิพอาภา
พล.อ.พิชเยนทรโยธิน

โดยที่จารีตประเพณีของไทยแต่โบราณมา ได้ถือวันแรม ๑ ค่ำเดือนอ้ายเป็นวันขึ้นปีใหม่ เป็นการสอดคล้องต้องคดีแห่งพระพุทธศาสนา ซึ่งถือฤดูเหมันต์เป็นการเริ่มต้นปี ต่อมาจารีตอันนี้ได้เปลี่ยนแปลงไปตามคติพราหมณ์ ซึ่งใช้วันขึ้น ๑ ค่ำเดือนห้าเป็นวันขึ้นปีใหม่ ครั้นภายหลังเมื่อทางราชการนิยมใช้สุริยคติ จึงได้ถือวันที่ ๑ เมษายน เป็นวันขึ้นต้นปีใหม่ ตั้งแต่พุทธศักราช ๒๔๓๒

แต่ในนานาอารยประเทศทั้งปวง ตลอดถึงประเทศใหญ่ ๆ ทางปลายบูรพทิศนี้ได้นิยมใช้วันที่ ๑ มกราคม เป็นวันขึ้นต้นปี การนิยมใช้วันที่ ๑ มกราคมนี้มีได้เกี่ยวข้องกับลัทธิศาสนา จารีตประเพณี หรือการเมืองของชาติใดประเทศใด แต่เป็นการคำนวณโดยวิทยาการทางดาราศาสตร์ และนิยมใช้กันมาเป็นเวลากว่าสองพันปี เมื่อประเทศไทยได้นิยมถือสุริยคติตามอย่างนานาประเทศแล้ว ก็เป็นการสมควรอย่างยิ่งที่จะใช้วันที่ ๑ มกราคม เป็นวันขึ้นต้นปีเหมือนอย่างประเทศทั้งหลาย เพราะวันที่ ๑ มกราคมก็ใกล้เคียงกับวันแรม ๑ ค่ำของไทย และเป็นการใช้ฤดูหนาวเริ่มต้นปี การใช้วันที่ ๑ มกราคมเป็นวันขึ้นปีใหม่ จะเป็นการสอดคล้องต้องตามจารีตประเพณีโบราณของไทย ต้องตามคดีแห่งพระบรมพุทธานุศาสน์ และได้รับระดับกับนานาอารยประเทศทั้งมวล

อนึ่ง ได้มีพระบรมราชโองการให้ตราพระราชบัญญัติประดิทินพุทธศักราช ๒๔๘๓ โดยคำแนะนำและยินยอมของสภาผู้แทนราษฎร และได้ประกาศในราชกิจจานุเบกษา ตั้งแต่วันที่ ๑๗ กันยายน พุทธศักราช ๒๔๘๓ และพระราชบัญญัตินั้นก็ใช้อย่างได้ตั้งแต่วันที่ ๑๗ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๔๘๓ เป็นอันว่าทางรัฐนั้นได้ใช้วันที่ ๑ มกราคม เป็นวันเริ่มปีใหม่นี้แล้ว

จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้พระบรมวงศานุวงศ์ คณะสงฆ์และอาณาประชาราษฎร์ทั้งมวล นิยมถือวันที่ ๑ มกราคมเป็นวันขึ้นปีใหม่ ให้ถือเป็นจารีตประเพณีของชาติตั้งแต่นั้นเป็นต้นไป และขอให้ปีใหม่วันเริ่มขึ้นในวันที่ ๑ มกราคม พุทธศักราช ๒๔๘๔ นี้ จงเป็นเวลารุ่งอรุณแห่งชีวิต ให้ชาติไทยได้รับความเจริญและก้าวหน้าขึ้นสู่ความรุ่งโรจน์ใหญ่หลวง ให้อาณาประชาราษฎร์ทั้งปวงได้รับความร่มเย็นเป็นสุขทั่วกันเทอญ

ประกาศมา ณ วันที่ ๒๔ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๔๓
เป็นปีที่ ๗ ในรัชกาลปัจจุบัน
ผู้รับสนองพระบรมราชโองการ
พิบูลสงคราม
นายกรัฐมนตรี

ภายหลังที่ประเทศเราเริ่มใช้วันที่ ๑ มกราคม เป็นวันขึ้นปีใหม่แล้ว วงดนตรีลีลาศกรมโฆษณาการ ก็แต่งเพลงปีใหม่ขึ้นมามากมาย ใช้ร้องกันแทบทุกปี ในระยะนั้นสถาบันใดจะจัดการต้อนรับปีใหม่ ส่งปีเก่าต้องให้วงดนตรีวงนี้แต่งเพลง เพราะว่ามีเพลงปีแทบทุกจังหวะ ดังตัวอย่างให้เห็นเป็นสังเขป เช่น

๑. เพลงลาปีเก่า
๒. เพลงสวัสดีปีใหม่
๓. เพลงไชโยปีใหม่
๔. เพลงเก่าไปใหม่มา
๕. เพลงร่ำวกรื่นเริงเถลิงศก
๖. เพลงอาลัยปีเก่า
๗. เพลงรับขวัญปีใหม่
๘. เพลง ส.ค.ส.
๙. เพลงปีใหม่

ฯลฯ

นี่คือตัวอย่างเพลงปีใหม่ เริ่มตั้งแต่ใช้ชื่อว่า “วงดนตรีลีลาศกรมโฆษณาการ วงดนตรีสุนทราภรณ์-วงดนตรีกรมประชาสัมพันธ์-วงดนตรีสังคีตสัมพันธ์ บรรเลงเพลงปีใหม่กันมาเป็นเวลาหลายปี

ถ้าท่านสังเกต “เพลงปีใหม่” จะเห็นมีคำอยู่คำหนึ่งที่ใช้กันมากแทบทุกบทเพลง คือคำว่า “สวัสดี” ซึ่งสมัยก่อนเรายังไม่มีใช้กัน ผู้ริเริ่มใช้คำว่า “สวัสดี” เป็นคนแรกคือ “พระยาอุปกิจศิลปสาร”

การบรรเลงเพลงปีใหม่ได้บรรเลงกันมาเป็นเวลาหลายปี จนกระทั่งถึงปี พ.ศ. ๒๔๙๔-๒๔๙๕ ในคืนวันที่ ๓๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๙๔ เวลา ๒๑.๐๐ น. “พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว” หลังจากเสวยพระกระยาหารค่ำแล้ว ทรงพระราชนิพนธ์เพลงพระราชทานพรปีใหม่ขึ้น เพื่อพระราชทานพรปีใหม่แก่พสกนิกรของพระองค์ โดยทรงพระราชนิพนธ์ลอกกันคนละท่อนกับ หม่อมเจ้าจักรพันธ์เพ็ญศิริ จักรพันธ์ ทรงใช้เวลาไม่ถึงครึ่งชั่วโมง เมื่อทรงพระราชนิพนธ์เสร็จแล้วมีพระราชดำรัสสั่งให้นำไปให้วงดนตรี “สุนทราภรณ์” ซึ่งขณะนั้นกำลังบรรเลงอยู่ที่ศาลาเฉลิมไทยเป็นวงแรก และนำไปให้ “วงดนตรีนิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย” ในคืนวันส่งท้ายปีเก่าต้อนรับปีใหม่เวลา ๒๔.๐๐ น. ในปีนั้น

เลยทั้ง ๒ วง ด้วยพระมหากรุณาธิคุณในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลมหาราช ชาวไทยทั้งประเทศจึงได้รับพระราชทานเพลงพรปีใหม่ ในปี พ.ศ. ๒๕๔๕ มาจนถึงทุกวันนี้ เนื้อเพลง “พระราชทานพรปีใหม่” มีดังต่อไปนี้

สวัสดีวันปีใหม่พา
 ฤกษ์ยามดีเปรมปรีดิ์ชื่นชม
 ข้าวรวงนอพรจากฟ้า
 โปรดประทานพรโดยปราณี
 ให้บรรดาปวงท่านสุขสันต์
 ให้รุ่งเรืองในวันขึ้นปีใหม่
 ตลอดปีจะมีแต่สุขใจ
 ให้สิ้นทุกข์สุขเกษมเปรมปรีดิ์

ให้บรรดาเราท่านรื่นรมย์
 ต่างสุขสมนิยมยินดี
 ให้บรรดาปวงท่านสุขศรี
 ให้ชาวไทยล้วนมีโชคชัย
 ทุกวันทุกคืนชื่นชมให้สมฤทัย
 ผ่องชาวไทยจงสวัสดิ
 ตลอดไปนับตั้งแต่นั้น
 สวัสดีวันปีใหม่เทอญ...

พระบรมราชานุสาวรีย์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

ประกอบ ลากเพชร

พระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ประดิษฐานอยู่ทางด้านทิศตะวันออก
เจียงเหนือของลานพลับพลามหาเจษฎาบดินทร์ ติดกับกำแพงด้านเหนือของวัดราชนัสดารามวรวิหาร หัน
พระพักตร์ไปทางถนนราชดำเนินกลาง เชิงสะพานผ่านฟ้าลีลาศ ลักษณะของพระบรมราชานุสาวรีย์นั้น
หล่อด้วยโลหะรมดำ มีขนาดหนึ่งเท่าครึ่งพระองค์จริง ประทับบนพระที่นั่งพุดตานกาญจจินสิงหาสน์ มีฐาน
รองรอบ ๒ ชั้น ทำด้วยหินอ่อน ด้านหลังพระบรมรูปเป็นฉากทำด้วยหินอ่อนเรียบ เป็นรูปพระวิมาน ๓ องค์
เนื่องด้วยพระนามเดิมว่าพระองค์เจ้าทับ ซึ่งแปลว่าปราสาท อันเป็นเครื่องหมายแทนพระราชสัญลักษณ์ประจำ
รัชกาลที่ ๓ คือ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้านหลังจารึกพระราชประวัติ พระราชกรณียกิจ
ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังนี้

วิมานองค์กลาง จารึกว่า

“พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาเจษฎาบดินทร์ พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
พระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๓ ในพระบรมราชจักรีวงศ์ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์
พระราชโอรสพระองค์ใหญ่ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยและสมเด็จพระศรีสุลาลัย
เสด็จพระราชสมภพ ณ วันจันทร์ที่ ๓๑ มีนาคม พุทธศักราช ๒๓๓๐
เสด็จเถลิงไศสิราชสมบัติ ณ วันพุธที่ ๒๑ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๓๖๗
ทรงรับพระบรมราชาภิเษก ณ วันอาทิตย์ที่ ๑ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๓๖๗
เสด็จสู่สวรรคาลัย ณ วันพุธที่ ๒ เมษายน พุทธศักราช ๒๓๙๔

เนื่องในมหามงคลสมัยคล้ายวันพระบรมราชสมภพครบ ๒๐๐ ปี
รัฐบาลและปวงชนชาวไทยสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณล้นเกล้าล้นกระหม่อม
ที่ได้ทรงพระอุตสาหะวิริยะประกอบพระราชกรณียกิจนานัปการ
อันเป็นคุณประโยชน์แก่แผ่นดินและอาณาประชาราษฎร์
จึงพร้อมใจกันสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์ประดิษฐานไว้
เพื่อเฉลิมพระเกียรติและพระบรมราชกฤษฎาภินิหาร
ให้ปรากฏขจรเจ้ายั่งยืนสืบไปตราบจิรัฐติกาล

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช
มหิตลธิเบศรรามาธิบดี จักรีนฤพดินทร สยามินทราธิราช บรมนาถบพิตรมหาราช
เสด็จพระราชดำเนินมาทรงประกอบพิธีเปิดพระบรมราชานุสาวรีย์นี้
ณ วันเสาร์ที่ ๒๑ เดือนกรกฎาคม พุทธศักราช ๒๕๓๓”

พระวิมานองค์ขวา จารึกไว้ว่า

“พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงพระปรีชาสามารถล้ำเลิศในด้านเศรษฐกิจพาณิชยกรรม
นับแต่ทรงดำรงพระราชอิสริยยศเป็น
พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์
ตราบจนเสด็จดำรงไศสวรรยศสิริราชสมบัติแล้ว
ได้ทรงพระอุตสาหะวิริยภาพประกอบการค้าสำเภา
เพื่อนำผลประโยชน์มาใช้ทะนุบำรุงประเทศและพระบวรพุทธศาสนา
ได้ทรงสงวนพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ไว้จำนวนหนึ่ง
เรียกว่า “เงินถุงแดง”

เมื่อเสด็จสวรรคตแล้วกว่า ๔๒ ปี เกิดวิกฤตการณ์ ร.ศ. ๑๑๒
ประเทศไทยถูกประเทศมหาอำนาจทางตะวันตกกรูราน
เพื่อครอบครองเป็นอาณานิคม

“เงินถุงแดง” จำนวนสามหมื่นชั่ง (สองล้านสี่แสนบาท)
ที่ทรงพระกรุณาพระราชทานเป็นมรดกตกทอดมาสำหรับไว้เป็นประโยชน์เพื่อกิจการของแผ่นดิน
ก็นำออกสมทบจ่ายเป็นค่าปฏิกรรมสงครามแก่ประเทศมหาอำนาจนั้น
ช่วยให้ประเทศไทยผ่านพ้นวิกฤตการณ์ที่ล่อแหลมต่อการสูญเสียอธิปไตย
และสามารถดำรงรักษาเอกราชของชาติไว้ได้เพียงประเทศเดียว
ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ตราบเท่าทุกวันนี้

พลกนิกรไทยทั้งปวงทุกยุคทุกสมัยต่างสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ
และเทิดทูนพระเกียรติคุณไว้นับแต่เศียรเกล้าตราบกาลนิรันดร์”

ส่วนพระวิมานองค์ซ้ายนั้น จารึกไว้ว่า

“ตลอดรัชสมัยแห่งการครองราชย์ ๒๗ ปี
ชาติไทยเจริญรุ่งเรืองด้วยศิลปวัฒนธรรม เศรษฐกิจ
การเมือง การศึกษา การพระศาสนา การทหาร
ยังความร่มเย็นเป็นสุขแก่พลกนิกรชาวไทยทั่วหน้า

โปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาพระอารามอันงดงามสมบูรณด้วยศิลปกรรมมากกว่า ๓๐ แห่ง
 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จำลองพระคัมภีร์ไตรปิฎกสืบพระบวรพุทธศาสนา
 และเพื่อประเทืองพุทธิปัญญาของพลเมือง
 โปรดเกล้าฯ ให้จารึกสรรพวิชาการไว้ ณ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม
 นับเป็นปฐมมหาวิทยาลัยของไทย

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เผาทำลายฝิ่น
 เพื่อให้ทวยราษฎร์รอดพ้นภัยอันตรายจากยาเสพติด
 นับเป็นเหตุการณ์สำคัญในประวัติศาสตร์ของชาติไทย

ทรงทะนุบำรุงเศรษฐกิจของชาติให้มั่นคง
 และทรงสร้างสรรค์แสนยานุภาพของกองทัพไทยให้แข็งแกร่งเกรียงไกร
 ทรงพระปรีชาสามารถล้ำเลิศในการดำเนินวิเทโศบาย
 ป้องกันประเทศให้พ้นจากภัยคุกคามของอริราชศัตรู
 โดยส่งกำลังกองทัพไปประชิดชายแดนทางทิศตะวันออก
 ประเทศไทยจึงสามารถรักษาเอกราชและเกียรติภูมิของชาติยืนยงสืบมา”

การสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น มีประวัติความเป็นมาที่ยาวนานและน่าสนใจอย่างยิ่ง เริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๒๖ ดร.สุเมธ ชุมสาย ได้เสนอโครงการจัดสร้างสวนสาธารณะ และพลับพลาที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ด้านเหนือของวัดราชนัสดารามริมถนนราชดำเนินกลาง ต่อคณะกรรมการกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งมีนายพิชัย รัตตกุล รองนายกรัฐมนตรีในขณะนั้นเป็นประธานกรรมการ เลขาธิการคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ เป็นกรรมการและเลขานุการ พื้นที่ของโครงการทั้งหมดมี ๑,๓๓๔.๑๒ ตารางวา คณะรัฐมนตรีได้มีมติเมื่อวันที่ ๒๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๓๐ เห็นชอบให้จัดซื้อที่ดินและอาคารโรงพยาบาลนัศตราเฉลิมไทย จากสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ ซึ่งสัญญาเช่าหมดลง ภายในวงเงิน ๑๑๓ ล้านบาท ประกอบกับในปี พ.ศ. ๒๕๓๐ นั้นเองรัฐบาลได้เห็นชอบให้จัดงานเฉลิมพระเกียรติ ๒๐๐ ปี พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้น ตามที่กระทรวงศึกษาธิการเสนอ เนื่องจากวันที่ ๓๑ มีนาคม ๒๕๓๐ เป็นวาระครบ ๒๐๐ ปี วันพระราชสมภพพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๓ แห่งจักรีบรมราชวงศ์ คณะอนุกรรมการสร้างสิ่งอนุสรณ์ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานได้มีมติเห็นชอบในหลักการให้จัดสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้น เพื่อน้อมรำลึกถึงพระมหากษัตริย์คุณน่านปการที่ทรงมีต่อชาติบ้านเมืองและพสกนิกรชาวไทยทั้งมวล พร้อมกันนั้นได้มีการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดวาอารามหลายแห่งที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้าง เช่น วัดราชโอรสาราม วัดยานนาวา วัดเฉลิมพระเกียรติวรวิหาร วัดราชนัสดาราม เป็นต้น

จากมติคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ ๒๐๐ ปี พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งมีนายกรัฐมนตรี (พลเอกเปรม ติณสูลานนท์) เป็นประธานกรรมการ ในการประชุมครั้งที่ ๑/๒๕๒๙ เมื่อวันที่ ๑๐ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๒๙ ได้พิจารณาเกี่ยวกับการจัดสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์ขึ้น ณ เชิงสะพานผ่านฟ้าลีลาศ บริเวณโรงพยาบาลนัศตราเฉลิมไทย ถนนราชดำเนินกลาง และมีมติเห็นชอบในหลักการ ปัญหาเรื่องสถานที่ก่อสร้างนั้นให้ส่งเรื่องเสนอขอความช่วยเหลือจากคณะกรรมการกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งมีรองนายกรัฐมนตรี (นายพิชัย รัตตกุล) เป็นประธานกรรมการ เปรียบเทียบความตกลงกับสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์เกี่ยวกับค่าเช่าใช้ในการรื้อถอนโรงพยาบาลนัศตราเฉลิมไทย รูปแบบพระบรมราชานุสาวรีย์นั้น นายเศวต ธนประดิษฐ์ ที่ปรึกษาสำนักพระราชวังได้เสนอว่า ในปัจจุบันมีพระบรมรูปโลหะของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ขนาดเท่าพระองค์จริงอยู่แล้ว ประดิษฐานไว้ภายในกุฏิเจ้าอาวาสวัดราชนัสดาราม พระบรมรูปนั้นมีลักษณะเช่นเดียวกับพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ ปราสาทพระเทพบิดรในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม บริเวณพระบรมมหาราชวัง พระบรมราชานุสาวรีย์นี้แต่เดิมดำริจะสร้างที่หน้าโลหะปราสาท แต่สิ่งแวดล้อมไม่เหมาะสมจึงค้างอยู่ แต่หลายฝ่ายก็ไม่เห็นด้วยกับรูปแบบพระบรมรูปเดิม จึงมอบให้กรมศิลปากรไปพิจารณา

ต่อมารองนายกรัฐมนตรี (นายพิชัย รัตตกุล) แจ้งว่า ควรหาที่อื่นเพราะที่ดินที่ศาลาเฉลิมไทยมีผู้คัดค้านมาก มีแนวโน้มว่าจะไม่ได้ ควรหาสถานที่แห่งใหม่ โดยนำเรื่องเข้าพิจารณาในคณะอนุกรรมการสร้างสิ่งอนุสรณ์ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ ๒๐๐ ปี พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งรองนายกรัฐมนตรี (นายพิชัย รัตตกุล) เป็นประธานกรรมการ นายสุวิทย์ รัศมิภูมิ รองอธิบดีกรมศิลปากร ในขณะนั้น เป็นเลขานุการ ได้สำรวจหาสถานที่ที่เหมาะสมอีก ๒-๓ แห่ง ตามที่คณะ

อนุกรรมการเสนอ เช่น ที่ลานศาลว่าการกรุงเทพมหานคร หน้าวัดสุทัศน์เทพวราราม เนื่องจากในรัชสมัยของพระองค์ทรงทำนุบำรุงบูรณะวัดสุทัศน์ฯ ด้วย แต่ประสบอุปสรรค

กรุงเทพมหานครไม่อนุญาตให้สร้างโดยอ้างว่าที่ลานดังกล่าวมีสิ่งอนุสรณ์ครั้งฉลอง ๒๐๐ ปี กรุงรัตนโกสินทร์อยู่แล้ว ไม่สมควรจะสร้างสิ่งก่อสร้างได้อีก คณะกรรมการฯ จึงสำรวจหาที่สร้าง ณ ที่อื่นต่อไป เช่น ที่กระทรวงการคลัง ริมคลองประปาสามเสน คณะกรรมการฯ พิจารณาแล้วเห็นว่า หากสร้างบริเวณกระทรวงการคลังก็จะไม่สง่างามสมพระเกียรติ เนื่องจากอยู่ในบริเวณรั้วของส่วนราชการ ประชาชนโดยทั่วไปไม่สามารถจะเข้าไปถวายบังคมหรือประกอบรัฐพิธีได้ ประกอบกับรัฐบาลมีโครงการจะสร้างทางด่วน คล่อมคลองประปา ซึ่งจะเป็นการไม่เหมาะสมอย่างยิ่งที่จะสร้าง ณ สถานที่ดังกล่าว กรรมการฯ จึงเสนอที่แห่งต่อไป คือ บริเวณแผ้วถางหนังสือทางด้านทิศตะวันออกของสนามหลวง ใกล้อนุสาวรีย์นางธรณีบีบมวยผม หรือที่ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา หน้าพระที่นั่งราชกิจวินิจฉัย เป็นต้น สรุปแล้วก็ยังหาที่ใด เหมาะสมที่จะสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์ให้สมพระเกียรติไม่ได้จวบจนกระทั่งคณะรัฐมนตรีมีมติเมื่อวันที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๕๓๑ เห็นชอบให้ดำเนินการจัดสร้างพลับพลารับแขกเมือง พระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และส่วนประกอบอื่นตามที่คณะกรรมการกรุงรัตนโกสินทร์เสนอได้ในวงเงิน ๑๘,๙๐๐,๐๐๐ บาท โดยมอบให้กรมศิลปากรเป็นเจ้าของเรื่องดำเนินการก่อสร้าง และเมื่อโครงการแล้วเสร็จให้กรุงเทพมหานครรับผิดชอบดูแลรักษาสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ รวมทั้งสวนสาธารณะให้อยู่ในสภาพแวดล้อมที่ดีและสวยงามตลอดไป

โครงการสร้างสวนสาธารณะและพลับพลาที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในการต้อนรับ
ราชอาคันตุกะนั้น ประกอบด้วย

๑. ที่ตั้งพลับพลาที่ประทับ พร้อมด้วยศาลารายอีก ๓ หลัง เพื่อใช้ในพิธีต้อนรับราชอาคันตุกะหรือ
ประมุขต่างประเทศ

๒. ที่ประดิษฐานพระบรมราชานุสาวรีย์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

๓. พื้นที่เปิดโล่งและสวนสาธารณะ เพื่อประชาชนสามารถใช้เป็นที่พักผ่อนหย่อนใจ และสร้าง
ความร่มรื่น เนื่องจากบริเวณกรุงรัตนโกสินทร์ยังขาดพื้นที่สีเขียวและสวนสาธารณะ

กระทรวงการคลังและทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ได้ลงนามในสัญญาจัดซื้อขายที่ดินจำนวนทั้งสิ้น
๑๓๓๔.๑๒ ตารางวา สิ่งปลูกสร้างทรัพย์สินและครุภัณฑ์บริเวณอาคารโรงภาพยนตร์ศาลาเฉลิมไทย เมื่อ
วันที่ ๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๓๑ และกระทรวงการคลังได้ชำระเงินจำนวน ๒๓,๐๐๐,๐๐๐ บาท ส่วนที่เหลือ
ผ่อนชำระเป็นงวด ๆ ละ ๑๐,๐๐๐,๐๐๐ บาท (แต่ละงวดชำระภายในเวลา ๑ ปี) โดยไม่ต้องเสียดอกเบี้ย จำนวน
๙ งวด

การรื้อถอนโรงภาพยนตร์ศาลาเฉลิมไทยเพื่อทำการก่อสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระ
พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และพลับพลาที่ประทับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เริ่มเมื่อวันที่ ๑๓ มีนาคม

พ.ศ. ๒๕๓๒ แล้วเสร็จราวกลางเดือนพฤษภาคม ปีเดียวกัน โดยกรมธนารักษ์เป็นผู้รับผิดชอบ กรมธนารักษ์
ได้ส่งมอบพื้นที่โครงการให้แก่กรมศิลปากร เมื่อวันที่ ๒๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๓๒

คณะกรรมการกรุงรัตนโกสินทร์ได้มอบหมายภารกิจให้กรมศิลปากรสร้างสวนสาธารณะ พลับพลาที่
ประทับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในการต้อนรับราชอาคันตุกะ ณ บริเวณที่ตั้งโรงภาพยนตร์ศาลา

เฉลิมไทย และสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว การออกแบบอนุสาวรีย์นั้น มอบให้ นายพินิจ สุวรรณบุญ และนายชิน ประสงค์ ปรีกษาสำนักราชวังเกี่ยวกับเครื่องทรง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อความสวยงามสมพระเกียรติ และให้ร่างแบบมาให้คณะกรรมการ พิจารณาลัก ๒-๓ แบบ

กรมศิลปากรได้ออกแบบพลับพลาที่ประทับ และพระบรมราชานุสาวรีย์ให้คณะกรรมการโครงการ กรุงรัตนโกสินทร์เห็นชอบ คณะกรรมการมีมติเห็นชอบตามแบบที่กรมศิลปากรเสนอ และให้ดำเนินการ ปั้นหล่อพระบรมราชานุสาวรีย์ขนาดหนึ่งเท่าครึ่งพระองค์จริง ในลักษณะประทับพระที่นั่งง มีฉากหลัง ด้านหลังจารึกพระราชประวัติและพระราชกรณียกิจ และให้ออกแบบภูมิทัศน์รอบพระบรมราชานุสาวรีย์ ให้กลมกลืนกับสภาพแวดล้อม รวมทั้งการออกแบบถนนในโครงการให้ใช้ประโยชน์เป็นทางทำได้ด้วย และมอบให้กรมศิลปากรดำเนินการขอพระบรมราชานุญาตสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

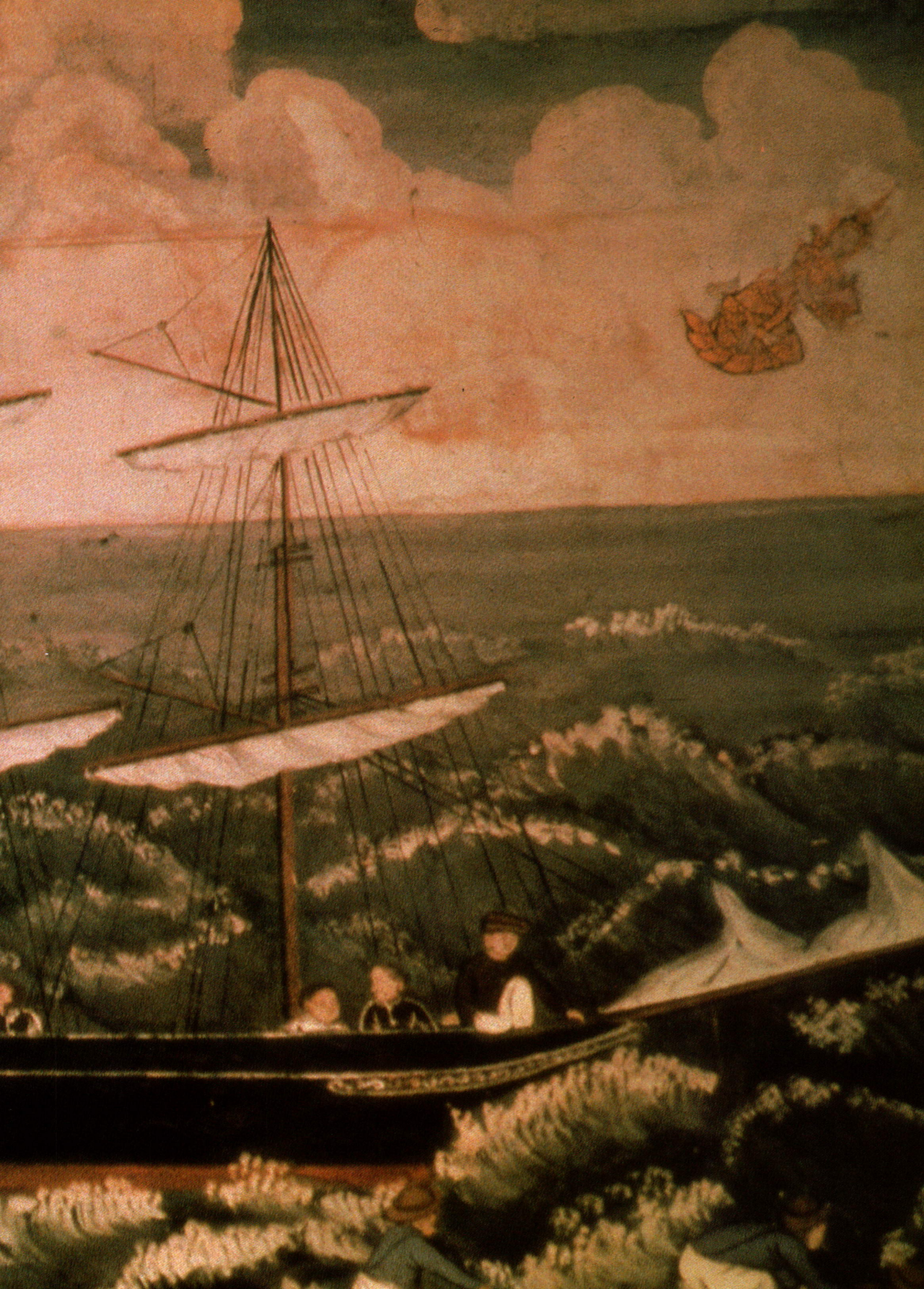
กรมศิลปากรได้ดำเนินการก่อสร้างพลับพลาที่ประทับ โดยเริ่มงานตั้งแต่วันที่ ๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๒ และดำเนินการปั้นหล่อพระบรมราชานุสาวรีย์ควบคู่กันด้วย รองนายกรัฐมนตรี (นายพิชัย รัตตกุล) ได้ประกอบพิธีวางสรวงบริเวณสถานที่ก่อสร้างพลับพลา เมื่อวันที่ ๑๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๒ และในวันที่ ๓ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๓๓ คณะกรรมการกรุงรัตนโกสินทร์ได้ขอพระราชทานกราบบังคมทูลอัญเชิญ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงวางศิลาฤกษ์สถานที่ก่อสร้าง พระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในการดำเนินการปั้นหล่อพระบรมราชานุสาวรีย์นั้น กองหัตถศิลป์ กรมศิลปากร เป็นผู้รับผิดชอบ นายศุภร ศิริสงเคราะห์ ปฏิมากร ๗ เป็นผู้ออกแบบและปั้นหล่อ ใช้งบประมาณในการก่อสร้างทั้งสิ้น รวม ๑,๔๙๕,๐๐๐ บาท ตลอดเวลาดำเนินการนั้นได้รับการควบคุมดูแลอย่างใกล้ชิดจากกรมศิลปากรและ คณะกรรมการกรุงรัตนโกสินทร์ เช่น นายพิชัย รัตตกุล รองนายกรัฐมนตรี ในฐานะประธานกรรมการ กรุงรัตนโกสินทร์ในขณะนั้น ได้เดินทางมาตรวจการปั้นหล่อพระบรมราชานุสาวรีย์ ณ บริเวณโรงหล่อ กองหัตถศิลป์ เมื่อวันที่ ๑๔ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๓๒ และเมื่อวันที่ ๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๓๓ นายชวน หลีกภัย รองนายกรัฐมนตรีในขณะนั้น ก็ได้มาตรวจความคืบหน้าในการก่อสร้างอีกครั้งหนึ่ง

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินแทนพระองค์ทรงประกอบพิธีเททองหล่อพระบรมราชานุสาวรีย์ เมื่อวันที่ ๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๓๓ เวลา ๙.๐๐ น. ณ ที่ทำการประติมากรรมและ หล่อหลอมโลหะ ถนนพุทธมณฑลสาย ๕ ตำบลศาลายา อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม

เมื่อกรมศิลปากรปั้นหล่อพระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้วเสร็จ ได้ทำพิธีอัญเชิญพระบรมราชานุสาวรีย์มาประดิษฐานบนแท่นฐาน ณ บริเวณที่ตั้งชื่อว่า ลานพลับพลา มหาเจษฎาภินันท์ ด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ หันพระพักตร์ไปทางทิศเหนือ ถนนราชดำเนินกลาง เมื่อวันที่ ๑๙ กรกฎาคม ๒๕๓๓ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดพระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ ๒๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๓๓ เวลา ๑๗.๐๐ น. ซึ่งตรงกับวันเฉลิมถวัลยราชสมบัติของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ครบ ๒๐๓ ปี

ภายในบริเวณที่ประดิษฐานพระบรมราชานุสาวรีย์นั้น มีสถาปัตยกรรมไทยที่สร้างขึ้นแล้วเสร็จในคราวเดียวกัน คือ พลับพลาที่ประทับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และศาลาราย ๓ หลัง ซึ่งอยู่ก่อนไปทางทิศตะวันตก

ลักษณะของพลับพลาที่ประทับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งใช้ในพิธีต้อนรับราชอาคันตุกะเป็นพลับพลาโถงจตุรมุข หลังคาลด ๒ ชั้น มีฟาไลปิกนกโดยรอบ มุงด้วยกระเบื้องเคลือบสี ประดับช่อฟ้าใบระกา หน้าบันปั้นลายปิดทองประดับกระจก เพดานปิดทองลายฉลุประดับดาวเพดาน เสาในเขียนลายรดน้ำ เสานอกบุหินอ่อนปั้นบัวปลายเสาและบัวดินเผาปิดทอง พื้นเป็น ๒ ระดับในส่วนที่เป็นที่ประทับ และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ยกพื้นสูง ๔๕ เซนติเมตร ปูด้วยหินอ่อนทั้ง ๒ ระดับ ขนาดของพลับพลา ความกว้างของมุข ๘ เมตร ยาวตลอด ๑๕.๕ เมตร โครงสร้างทั้งหมดเป็นคอนกรีตเสริมเหล็ก กรรมศิลปากรออกแบบและควบคุมการก่อสร้าง ใช้งบประมาณดำเนินการทั้งสิ้น ๒๖,๓๐๐,๐๐๐ บาท

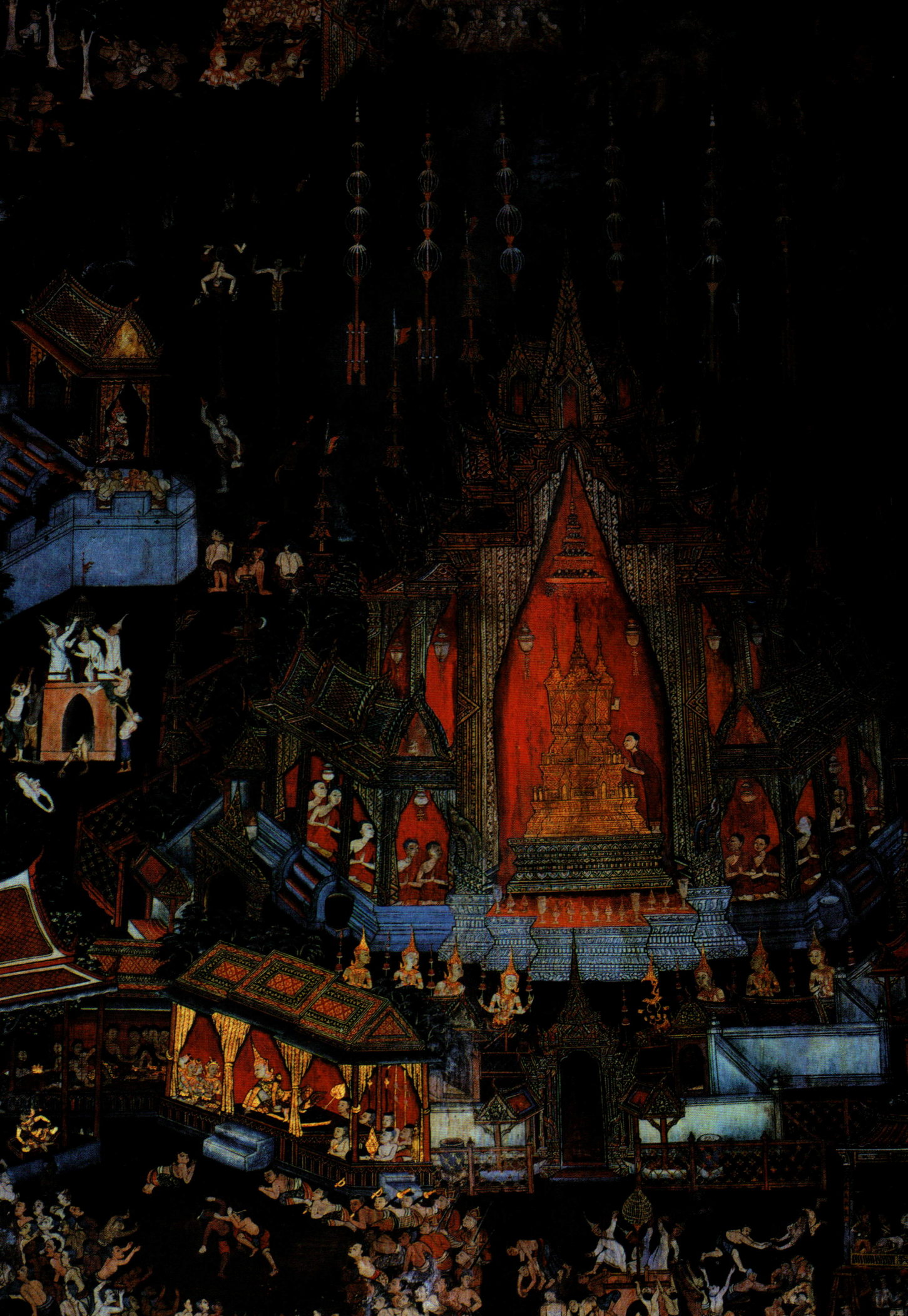

ศาลาราย ๓ หลัง อยู่ทางทิศใต้ของพลับพลาที่ประทับ ขิดริ้วทางทิศตะวันตกของลานพลับพลา มหาเจษฎาบดินทร์ ใช้สำหรับเป็นที่เฝ้าฯ ของข้าราชการและแขกผู้มีเกียรติที่มาร่วมพิธี ลักษณะเป็นศาลาโถง ขนาดกว้าง ๕ เมตร ยาว ๘ เมตร หลังคามุงกระเบื้องเคลือบสี หน้าบันปั้นปูน พื้นหินอ่อน เสาคอนกรีตเสริมเหล็ก ผิวด้านปูนดำ

พื้นลานบริเวณพระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และพลับพลาที่ประทับ เป็นลานคอนกรีตเสริมเหล็กปูด้วยหินแกรนิต จัดเป็นที่นั่งพักผ่อนของประชาชน มีรั้วโดยรอบลักษณะเป็น

ร้วเตี้ย กรูกระเบื้องปรุเคลือบสี มีเสาประทีปและกระถางต้นไม้สลักกันอย่างสวยงาม บริเวณพื้นลานจัดเป็นสวนปลูกต้นไม้ให้ร่มรื่นเป็นที่พักผ่อน ปัจจุบันกรุงเทพมหานครเป็นผู้รับผิดชอบดูแล

หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดพระบรมราชานุสาวรีย์แล้ว เมื่อวันที่ ๒๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๓๓ กรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ ได้นำเรื่องเสนอคณะรัฐมนตรีเพื่อกำหนดให้วันพระราชสมภพของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งตรงกับวันที่ ๓๑ มีนาคม ให้เป็นวันสำคัญของชาติ ทั้งนี้เพื่อให้ประชาชนในชาติน้อมรำลึกในพระมหากรุณาธิคุณเอนกอนันต์การ ที่พระองค์ทรงพระวิริยะอุตสาหะทำนุบำรุงชาติให้เจริญรุ่งเรืองมั่นคงและมั่งคั่งตลอดรัชสมัย ดังนั้นคณะรัฐมนตรีจึงมีมติเมื่อวันที่ ๑ กันยายน พ.ศ. ๒๕๓๕ เห็นชอบตามที่กระทรวงศึกษาธิการเสนอ โดยกำหนดให้วันที่ ๓๑ มีนาคมของทุกปีเป็นวันสำคัญของชาติ ประกาศให้ประชาชนและข้าราชการไปถวายบังคมพระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยไม่ต้องหยุดราชการและขนานนามวันนี้ว่า “วันที่ระลึกมหาเจษฎาบดินทร์พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว”

เรื่อง ต้นกล้าพฤกษ์

จุลทัศน์ พยามรานนท์

ต้นกล้าพฤกษ์ คือ ต้นไม้จำลองที่สร้างขึ้นสำหรับท่งทานในการออกงานเมรุหลวงตามคติอันเป็นโบราณราชประเพณี และการบำเพ็ญพระราชกุศลในพระราชพิธีต่าง ๆ

ประเพณีการออกงานเมรุหลวง จะเป็นพระเมรุมาศถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระมหา-
กษัตริยาธิราชก็ดี พระเมรุ หรือเมรุหลวง ที่ได้รับพระราชทานเพลิงเผาพระศพและศพก็ดี แต่สมัยโบราณนั้น
มีธรรมเนียมพระราชทานเงิน สำหรับท่งเป็นทานแก่ผู้คนที่มาในงานนั้น การรับพระราชทานเงิน
ท่งทานโดยธรรมเนียมที่ว่านี้ มีตัวอย่างเป็นภาพลักษณ์ให้นึกเห็นได้จากความบางตอนใน บทละครเรื่อง
อิเหนา พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ซึ่งทรงพรรณนาการท่งทาน เมื่องาน
ออกพระเมรุที่เมืองหมันหยาวไว้ดังนี้

บัดนั้น	เสนีที่เฝ้าอยู่น่าฉาน
รับสั่งแล้ววิ่งไปนลาน	โบกมือให้ท่งทานไปรยปราย
บัดนั้น	ขุนหมื่นชาวคลังทั้งหลาย
นั่งประจำท่าพฤกษ์รอบราย	ต่างถวายบังคมแล้วขึ้นท่ง
ผู้คนดั่งกับสับสน	ปนละวุ่นวายทั้งชายหญิง
บ้างโอดโदลอวยคอยชิง	ชูสวิงร่มรับลูกมะนาว
บ้างตบมือเพรียกเรียกร้อง	ไล่ตะครุบทุบกongกันอื้อฉาว
เป็นหมู่หมู่วิ่งกรูกรือกราว	ประชาชนวูบรีปรีดา

ธรรมเนียมพระราชทานเงินสำหรับท่งทานแก่ผู้คนที่มาในการออกงานเมรุหลวง เช่นนี้ ก็เนื่องด้วยคติ
ความเชื่อที่ว่า เงิน นั้นมีค่าเปรียบได้ดั่งสิ่งสารพัดนึก ที่ผู้ได้รับจะเนรมิตสิ่งใดที่พึงประสงค์ได้ดั่งใจ ประดุจ
ดั่งนึกขอเอาได้จากต้นกล้าพฤกษ์ ดังนั้นในการออกงานเมรุหลวง จึงมีธรรมเนียมตั้งต้นกล้าพฤกษ์ สำหรับ
ท่งทานและเป็นประเพณีสืบต่อกันมาโดยลำดับ

ต้นกล้าพฤกษ์ ซึ่งเป็นที่มาแห่งคติความเชื่อและเป็นเหตุให้เกิดธรรมเนียมการท่งทานในการออกงาน
เมรุหลวงนี้ มีเนื้อความอธิบายสาระสำคัญของต้นกล้าพฤกษ์อยู่ ในหนังสือ ไตรภูมิกถา พระนิพนธ์ของ
พระยาสิทธิ พอยกมาเป็นตัวอย่างให้ทราบ โดยความต่อไปนี้

“แลในแผ่นดินอุตรกฐทวีปนั้น มีต้นกล้าพฤกษ์ต้นหนึ่ง โดยสูงได้ ๑๐๐ โยชน์ โดยกว้างได้ ๑๐๐
โยชน์ โดยรอบบริเวณมณฑลได้ ๓๐๐ โยชน์ แลต้นกล้าพฤกษ์นั้นผู้ใดจะปรารถนาหาทุนทรัพย์ สรรพเหตุ
อันใด ๆ ก็ดี ย่อมได้สำเร็จในต้นไม้นั้นทุกประการแล ถ้าแลคนผู้ใดปรารถนาจะใคร่ได้เงินแลทอง ของแก้ว
แลเครื่องประดับนี้ทั้งหลาย เป็นต้นว่า เสือ สร้อยสนิมพิมพาภรณ์ก็ดี แลผ้าผ่อนท่อนแพรพรรณสิ่งใด ๆ ก็ดี
แลข้าว น้ำ โภชนาอาหารของกินสิ่งใดก็ดี ก็ย่อมบังเกิดปรากฏขึ้นแต่ค่าคบ ต้นกล้าพฤกษ์นั้น ก็ให้สำเร็จ
ความปรารถนาแก่ชนทั้งหลายนั้นแล”

ต้นกล้วยพฤกษ์ ตามกล่าวนี เป็นต้นไม้วิเศษมีอยู่ในอุดรฤทวิป ซึ่งเป็นทวีปหนึ่งในจำนวนสี่ทวีป ที่เป็นบริวารของเขาวพระสุเมรุและเป็นแกนกลางแห่งมณฑลจักรวาล การสร้างพระเมรุมาศ สำหรับเป็นสถานที่ ถวายพระเพลิงพระบรมศพ ย่อมถือคตินิยมและดำเนินการสร้างโดยชนบนิยมนำล่องแผนภูมิจักรวาล มีพระเมรุมาศเป็นประธานในมณฑลพิธิ์ เปรียบได้กับเขาวพระสุเมรุเป็นประธานแห่งมณฑลจักรวาล สิ่งปลูกสร้าง ต่าง ๆ อันเป็นบริวารสถานในบริเวณร่วมพระเมรุมาศนั้น ก็เปรียบดั่งภูมิบริวารที่มีอยู่โดยรอบเขาวพระสุเมรุ ต้นกล้วยพฤกษ์อันมีอยู่ในอุดรฤทวิป ซึ่งเป็นบริวารของเขาวพระสุเมรุ ก็ได้รับการสร้างสมมติให้มีขึ้นร่วมอยู่ในบริเวณที่ตั้งพระเมรุมาศ ซึ่งจะได้ใช้ให้เป็นประโยชน์ตาม “สาระ” ที่เป็นคติความเชื่อตามที่กล่าวมา

ธรรมเนียมในการจัดตั้ง ต้นกล้วยพฤกษ์สำหรับทั้งทาน ในการออกเมรุที่เป็นงานหลวงก็ดี หรือ การตั้งต้นกล้วยพฤกษ์ สำหรับสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จะได้ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลทั้งทาน พระราชทานแก่ ประชาชนราษฎร เนื่องในการพระราชพิธีสำคัญ ๆ ที่จะกล่าวต่อไปข้างหน้าในบทความนี้ก็ดี ธรรมเนียมเฉพาะ เรื่องนี้ แรกที่จะเกิดขึ้นแต่เมื่อใดนั้น ยังไม่ปรากฏหรือพบเห็นเป็นหลักฐานให้ทราบได้ แต่ในส่วนประเพณี นิยมจัดตั้งต้นกล้วยพฤกษ์ สำหรับในการพระราชพิธี ที่จัดว่าเป็นหลักฐานเก่าที่สุดเท่าที่พบและทราบได้ เวลานี้ ปรากฏให้เห็นในศิลาจารึกเขาสุมณภูฏ ซึ่งเป็นศิลาจารึกสมัยสุโขทัยตอนปลาย ความสำคัญที่เป็น จารึกบนศิลาลักษณะนี้ เป็นการพรรณนา ความสำคัญของรอยพระพุทธรบาท ที่พญาลิไท หรือพระมหาธรรมราชาที่ ๑ โปรดให้สถาปนาและประดิษฐานขึ้นบนเขาสุมณภูฏ หรือเขาวพระบาทใหญ่ ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ ของเมืองสุโขทัย กล่าวโดยเฉพาะเนื้อความจารึกบนหน้าที่สองของศิลาจารึกหลักนี้ ที่มีความพรรณนา ว่าด้วย การตกแต่งหนทางแต่เมืองสุโขทัยไปยังเขาสุมณภูฏ เมื่อโอกาสที่พญาลิไท หรือพระมหาธรรมราชาที่ ๑ เสด็จพระราชดำเนินไปสักการะรอยพระพุทธรบาท ประมาณปีพุทธศักราช ๑๙๐๒ มีความจารึกตอนหนึ่ง ระบุถึงต้นกล้วยพฤกษ์ขึ้นไว้ให้เห็นดังนี้

“...ดับหนทางแต่ เมืองสุโขทัยมา ถึงจอมเขานี้ งามหนักหนา แก่กมสองซอกหนทาง ย่อมตั้ง กล้วยพฤกษ์ ใส่รมยวลดอกไม้ ตามได้เขียนประทีป เผาธูปหอมตระหลบทุกแห่ง”

ประเพณีจัดตั้งต้นกล้วยพฤกษ์ เนื่องในการเฉลิมฉลองที่เป็นธรรมเนียมให้มีขึ้นในงานพระราชพิธี เมื่อสมัยสุโขทัยยังมีให้ทราบได้ต่อมาอีก ดังหลักฐานที่เป็นความจารึกบนหลักศิลา ที่วัดป่ามะม่วง กล่าวโดย เฉพาะความตอนที่พรรณนาว่าด้วย การที่พญาลิไท หรือพระมหาธรรมราชาที่ ๑ ทรงอาราธนา พระมหา สามีสังฆราช จากลังการูปหนึ่ง มายังเมืองสุโขทัย เมื่อพุทธศักราช ๑๙๐๕ คราวนั้นโปรดให้จัดการตกแต่ง ทางรับ พระมหาสามีสังฆราช เป็นการใหญ่ ความจารึกในตอนนี้ กล่าวถึง ต้นกล้วยพฤกษ์ซึ่งได้รับการจัดตั้งขึ้น แต่สมัยนั้น ดังความต่อไปนี้

“ถึง ๑๒๘๓ ปีฉลุ สมเด็จพระไตร พรงให้ให้ราชบัณฑิตไปอาราธนา พระมหาสามีสังฆราช ผู้มีศีล เรียบจบพระไตรปิฎก ซึ่งสถิตอยู่ในลังกาทวีป ซึ่งมีศิลาจารคัลลายพระชินาสพทั้งหลายในโบราณ จาก นครพิน มาถึงระหว่างทาง จึงให้นายช่างให้ฟังคำสั่ง ปลูกสร้างกุฎิ วิหาร กลางป่ามะม่วง อันมีโดยทิศ ปัดจิมของเมืองสุโขทัยนี้ ปราบ (พื้นที่) ให้ราบ ถมทรายให้เสมอ ทำให้สวงามทุกทิศ คัลลายพระวิษณุกรรม คิดเนรมิต เมื่อเวลาที่นำสมเด็จพระมหาเถระกับพระภิกษุทั้งปวงมา พระบาทกัมภังธอุทธรให้ให้จัด หมายก ข้าวดอก เทียน ธูป ดอกไม้ กล้วยพฤกษ์ ปลูกสร้าง...ทำการบูชาตลอดหนทาง”

หลักฐานเรื่องประเพณีจัดตั้งต้นกล้วยพฤกษ์ให้มีขึ้นสำหรับงานพระราชพิธี ที่ปรากฏในจารึกบนหลักศิลา ซึ่งทำขึ้นแต่สมัยสุโขทัย ดังได้คัดมาแสดงไว้ในที่นี้โดยลำดับ หลักฐานดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าธรรมเนียม ประเพณีการจัดตั้งต้นกล้วยพฤกษ์ขึ้น สำหรับสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จะได้ทรงบำเพ็ญพระราชกุศล ในการพระราชพิธีในโอกาสต่าง ๆ ได้มีมาแล้วแต่สมัยที่เมืองสุโขทัยเคยเป็นราชธานีแห่งแคว้นสุโขทัย

ล่วงมาถึงสมัยอยุธยา ธรรมเนียมที่เป็นประเพณีการจัดตั้ง ต้นกล้วยพฤกษ์ในงานพระราชพิธีในโอกาสต่าง ๆ ที่เป็นประเพณีนิยมแต่สมัยสุโขทัย ก็มาเกิดมีขึ้นเป็นคตินิยมในราชสำนักกรุงศรีอยุธยาด้วย อุทาหรณ์เรื่องนี้ มีให้เห็นได้จากเรื่อง การออกงานพระเมรุเจ้าฟ้ากรมหลวงโยธาเทพ พระชนินุสราในสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เมื่อรัชกาลสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ โดยความในพระราชพงศาวดารว่า

“กรมหลวงโยธาเทพ เสด็จนิพพาน ทรงพระราชดำรัสเหนือเกล้าเหนือกระหม่อมให้ทำพระเมรุมาศหน้าพระศพ ชื่อ ๕ วา ๒ ศอก ครั้นทำการพระเมรุมาศสำเร็จแล้วให้เชิญพระศพขึ้นบนพระมหาพิชัยราชรถแห่แห่นไปด้วยดุริยางคดนตรี แตร สังข์ ช้องกลองไปยังพระเมรุมาศ แลตั้งทานต้นกล้วยพฤกษ์ แลให้เล่นการมหรสพ พระสงฆ์สดับปกรณ์ ๑๐,๐๐๐ ค่ำรบ ๓ วัน แล้วถวายพระเพลิง”

ธรรมเนียมตั้งต้นกล้วยพฤกษ์สำหรับทั้งทานที่เป็นคตินิยมแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ยังได้รับความนิยมสืบต่อมา ได้ทำในการออกงานเมรุหลวงตั้งแต่สมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์เป็นต้นมาโดยลำดับ หลักฐานอันเป็นตัวอย่างในกรณีสมัยแรกทำต้นกล้วยพฤกษ์สำหรับทั้งทานนี้ พึงทราบได้จากหมายรับสั่งในรัชกาลที่ ๑ เรื่องการพระราชทานเพลิงพระศพเจ้าฟ้าภิมที่เมรุวัดสุวรรณาราม เมื่อ พ.ศ. ๒๓๔๙ โดยความตอนหนึ่งอ้างถึงต้นกล้วยพฤกษ์ว่า

“...คิดเงินซื้อจ่าย แต่งสำหรับปรนนิบัติพระสงฆ์ เลี้ยงข้าราชการ คนประจำการ แลต้นกล้วยพฤกษ์ เบี้ยเลี้ยงโขน หุ่น เครื่องเล่น แดนนิพพาน มาจนถวายพระเพลิง คิดเป็นเงิน...ต้นกล้วยพฤกษ์ ๔ ต้น ๆ ละ ๕/๒ วัน ๘ ต้น เงิน ๒”

ต้นกล้วยพฤกษ์สำหรับทั้งทาน ในการออกงานเมรุหลวงแต่ละคราว มีแบบอย่างเท่าที่ปรากฏเหลืออยู่เป็นลักษณะภาพเขียน ซึ่งเขียนขึ้นไว้บนฝาผนังตามศาสนสถานบางแห่งในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ลักษณะของต้นกล้วยพฤกษ์ โดยมากที่พบมักทำขึ้นคล้าย ๆ กัน คือ ลำต้นกล้วยพฤกษ์ ทำด้วยไม้ไผ่ลำยาว ปักตั้งตรงขึ้นที่ตรงกลางพื้นร้าน ซึ่งยกพื้นขึ้นสูงเลยศีรษะคนยืนหลังพื้นดินเล็กน้อย ลำไม้ไผ่ที่ทำเป็นลำต้นกล้วยพฤกษ์ ส่วนที่อยู่เหนือพื้นร้าน ขึ้นไปประมาณ ๑ วา ติดกำแพงคล้ายกำแพง เป็นที่ปักซี่ไม้ไผ่สำหรับทำเป็นโครงพุ่มต้นกล้วยพฤกษ์ ซึ่งยื่นออกไปโดยรอบซี่ไม้ไผ่นี้จะได้รับการดัดทรงให้เป็นกระพุ่มพุ่มตรงกลาง ส่วนปลายซี่แต่ละซี่จะรวบรวมเข้าด้วยกันเป็นรูปทรงกรวยมดติดกับปลายลำไม้ไผ่ซึ่งทำเป็นลำต้นรูปทรงของโครงพุ่มต้นกล้วยพฤกษ์นี้ เมื่อผูกสำเร็จแล้วลักษณะคล้ายรูปทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ โครงพุ่มนี้ยังใช้ซี่ไม้ไผ่รัดเป็นวงกำกับซี่โครงพุ่มมิให้ร่วนแยกออกจากกัน โดยทำเป็นวง ๆ ลำดับกันขึ้นไป วงซี่แต่ละวงมักเจาะรูและเสียบไม้กลัดไว้โดยรอบเพื่อติดลูกกล้วยพฤกษ์ และปลายต้นกล้วยพฤกษ์มักติดตรงเป็นเครื่องตกแต่งให้สวยงามด้วย

การจัดทำต้นกล้วยพฤกษ์สำหรับทั้งทานในการออกงานเมรุหลวง เป็นหน้าที่และความรับผิดชอบของพระคลังมหาสมบัติ ทั้งนี้เนื่องด้วยพระคลังมหาสมบัติมีภาระหน้าที่ในด้านการรักษาและเบิกจ่ายเงินโดยตรงอยู่แล้ว ดังนั้น ในการจัดตั้งต้นกล้วยพฤกษ์สำหรับทั้งทาน พระคลังมหาสมบัติจึงต้องดำเนินการเป็นงานประจำ ดังจะเห็นได้จากหมายรับสั่งในรัชกาลที่ ๒ เรื่องพระราชทานเพลิงพระศพเจ้าจอมมารดามา เจ้าจอมมารดาในเจ้าฟ้ากรมหลวงจักรเจษฎา เมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๗ เป็นตัวอย่างโดยความตอนหนึ่งว่า

“แล้วให้ พระคลังมหาสมบัติ เกณฑ์ผลมะกรูด มะนาว ชุน หมื่น เข้าสั้มทั้งทาน ตำรวจรักษา ดันกลปพฤกษ์ให้พร้อม วันละ ๔ ดัน จะเป็นเงินต้นละเท่าใด ให้กราบทูลฉลอง แล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า”

พระคลังมหาสมบัติ แม้ว่าจะเป็นภาระในการจัดทำตันกลปพฤกษ์โดยตรงก็ดี แต่ก็มีหน้าที่เฉพาะในการเบิกจ่ายและควบคุมรักษาเงินสำหรับทั้งทาน ส่วนการจัดหาส่วนประกอบในการทำตันและลูกกลปพฤกษ์ ย่อมต้องอาศัยความร่วมมือจากส่วนราชการอื่นด้วย ดังตัวอย่างที่จะทราบได้จากหมายรับสั่งในรัชกาลที่ ๒ เรื่อง พระราชทานเพลิงศพเจ้าศรีฟ้า ในสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนอิศราณฤกษ์ โดยความตอนหนึ่งว่า

“อนึ่ง ให้พระแก้วพระคลังสวน นายระวาง เก็บผลมะกรูด ผลมะนาว สำหรับเข้าสั้มทั้งทาน ๑,๕๐๐ ใบ เอาไปส่งให้ปลัดกรม”

ความตอนที่คัดมานี้แสดงให้เห็นว่า พระคลังมหาสมบัติ ได้รับความร่วมงานจากพระคลังสวน เป็นผู้จัดหาและนำส่ง ผลมะกรูด และผลมะนาว ซึ่งจะได้ใช้สำหรับใส่เงิน คือเงินตรา หรือเงินพดด้วง ขนาดเล็ก ๆ เข้าไว้ข้างใน ซึ่งในการนี้เรียกว่า เข้าสั้ม

ยังมีส่วนราชการอื่นที่ร่วมงานกับพระคลังมหาสมบัติ จัดทำตันกลปพฤกษ์ที่ควรอ้างไว้ให้ทราบในเรื่องเดียวกันนี้ ซึ่งปรากฏให้ทราบในหมายรับสั่งการพระราชทานเพลิงศพเจ้าเพชรหึง เมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๔ ดังความตอนหนึ่งว่า

“อนึ่ง ให้สมุหนายก จตุสดมภ์ทั้ง ๕ กรมไปปลุกตันกลปพฤกษ์ สำหรับทั้งทาน และให้มีบันไดขึ้นตันกลปพฤกษ์ กับไม้เสียบลูกให้พร้อมทั้ง ๔ ดัน”

การจัดเตรียมทำตันและลูกกลปพฤกษ์สำหรับทั้งทานแต่ละคราว เป็นกิจการที่เกี่ยวข้องเนื่องด้วยการใช้พระราชทรัพย์เป็นไปสำหรับการบำเพ็ญพระราชกุศลก็ดี แต่ในส่วนราชการซึ่งมีหน้าที่และภาระรับผิดชอบเรื่องเงินทองที่เป็นของราชการ ย่อมจะต้องมีขั้นตอนในการปฏิบัติราชการอย่างรัดกุม มิให้เกิดมีการสูญหายหรือยกยอกเงินในส่วนที่พระราชทานสำหรับทั้งทาน เช่น หมายรับสั่งเรื่อง พระราชทานเพลิงพระศพกรมหมื่นเทวานุรักษ์ ณ เมรุวัดสุวรรณาราม เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๖ มีความตอนหนึ่งในหมายรับสั่ง กล่าวถึงขั้นตอนการเตรียมทำตันและลูกกลปพฤกษ์ เป็นเนื้อความสำคัญที่ควรทราบ จึงได้คัดมาแสดงไว้ในที่นี้ ดังความต่อไปนี้

“เวลาบ่าย จะได้เสด็จพระราชทานเพลิง พระราชทานตันกลปพฤกษ์ ๒ วัน ๆ ละ ๔ ดัน ต้นละ ๕ ผล ๆ ละ ๑/๓ ทั้ง ณ วัน ๓ ๑๐ คำ เวลาบ่าย ๒ วันนั้น ให้เกณฑ์ เจ้ากรมปลัดกรม สมุหนายก ๕ จัดหาชุนหมื่น ที่สัตย์ซื่อมั่นคง มาเข้าสั้มทั้งทาน

กรมพระคลังมหาสมบัติ ๔ กรมพระคลังวิเศษ ๕ กรมพระคลังในซ้าย ๒ กรม พระคลังในขวา ๒ กรม สรรพากรใน ๒ กรม สรรพากรนอก ๒ รวม ๑๖ คน แลให้ผู้ต้องเกณฑ์ทั้งนี้ไปเข้าสั้ม ณ โรงรูปการพระคลังมหาสมบัติ ณ ๓ ๑๐ คำ เวลาเช้า ๓ โมงให้พร้อมกันทั้ง ๒ วันนั้น”

เมื่อเจ้าพนักงานเตรียมการเข้าสั้ม คือนำเงินตราหรือเงินพดด้วง ซึ่งมีลักษณะกลม ๆ ขนาดเล็กยัดใส่ไว้ในผลมะกรูด หรือผลมะนาวสำเร็จได้ตามจำนวนที่ต้องการแล้วจึงนำไปเสียบติดบนตันกลปพฤกษ์ที่ตั้งอยู่ในบริเวณร่วมพระเมรุ หรือเมรุต่อไป ขั้นตอนในการติดตั้งลูกกลปพฤกษ์ไว้กับตันนี้ มีเนื้อความสำคัญควรทราบปรากฏในหมายรับสั่ง ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ กรมหมื่นเทวานุรักษ์ที่เพิ่งอ้างถึง โดยความว่า

“แลให้ พระยาประสิทธิสุนทรการ ไปกำกับตรวจนับลูกสั้ม แลให้เจ้าพนักงานแต่งมหาดเล็กในกรมไปกำกับการ เข้าสั้มเสียบตามตัน จงทุกต้น

อนึ่ง ให้เจ้าพนักงาน พระคลังวิเศษ จัดถุงผ้าขาวใส่ลูกส้ม ผ้าขาวหุ้มต้นมาให้ครบ ทั้ง ๔ ต้น อย่าให้ขาดได้ตามรับสั่ง”

เนื้อความในหมายรับสั่ง ที่ได้คัดมานี้แสดงให้เห็นทราบถึงการเตรียมการติดตั้งต้นและลูกกลีปพฤกษ์อย่างเป็นระเบียบเรียบร้อย ไม่ให้มีการขาดตกบกพร่องทั้งในส่วนพระราชทรัพย์ และราชการให้เห็นได้ชัดเจน

ต้นกลีปพฤกษ์ ซึ่งทางราชการจัดทำขึ้นสำหรับติดผลมะกรูด และผลมะนาวที่สมมติเรียกว่า ลูกกลีปพฤกษ์นี้ได้รับพระราชทานเงินสำหรับทั้งงานติดต้นกลีปพฤกษ์ตามธรรมเนียมแต่ละต้นเป็นเงิน ๕ บาท เงินจำนวนนี้แตกเป็นเงินปลีกสำหรับเข้าส้ม ผลละ ๑ สลึง ต้นกลีปพฤกษ์ต้นหนึ่ง ๆ คงจะติดผลมะกรูด และผลมะนาวที่เข้าบรรจุนเงินแล้วประมาณ ๒๐ ผล โดยประมาณ

ธรรมเนียมการทั้งงานลูกกลีปพฤกษ์ มักจะทำกันในตอนบ่าย ก่อนพิธี ถวายพระเพลิง พระราชทานเพลิงและจุดศพ ดังทราบได้จากหมายรับสั่งเรื่องการพระราชทานเพลิงศพ ที่คัดมาเป็นตัวอย่างต่อไป

“ครั้นรุ่งขึ้น ณ วัน เดือน ๓ แรม ๑๒ ค่ำ เวลาบ่ายจะได้พระราชทานเพลิงและทั้งงานต้นกลีปพฤกษ์” (หมายรับสั่งเรื่อง พระราชทานเพลิงศพหม่อมเจ้าเพชรหึง พ.ศ. ๒๓๕๔)

“เวลาบ่าย จะได้เสด็จพระราชทานเพลิง พระราชทานต้นกลีปพฤกษ์ ๒ วัน ๗ ละ ๔ ต้น ต้นละ ๕ ผลละ ๑๖ ทั้ง ณ วัน ๓ ๑๐ ค่ำ เวลาบ่าย” (หมายรับสั่งเรื่องพระราชทานเพลิงพระศพ กรมหมื่นเทวานุรักษ์ พ.ศ. ๒๔๐๖)

“ครั้น ณ วัน ๓ ๗ ค่ำ เวลาบ่ายได้พระราชทานเพลิง พระราชทานผลกลีปพฤกษ์ ๒ วัน ๗ ละ ๒ ต้น ๗ ละ ๕ ผลละ ๑๖ ทั้ง ณ วัน ๓ ๗ ค่ำ เวลาบ่ายทั้งสองวันนั้น” (หมายรับสั่งเรื่อง พระราชทานเพลิงพระศพ พระองค์เจ้าหญิงวิภาดา พระองค์เจ้าชายเบญจางค์ พ.ศ. ๒๔๒๐)

ผู้ที่ทำหน้าที่ทั้งงานลูกกลีปพฤกษ์ คือเจ้าพนักงานในราชการกรมพระคลังมหาสมบัติ ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ชั้น ขุน หรือ หมื่น ที่ต้องเกณฑ์ “ให้นุ่งสมปักกลาย ใส่เสื้อครุย ลอมพอก เข้าไปคอยเตรียมรับเสด็จ ทั้งผลกลีปพฤกษ์” (หมายรับสั่งเรื่อง พระราชทานเพลิงพระศพ กรมหมื่นเทวานุรักษ์ พ.ศ. ๒๔๐๖)

เมื่อถึงเวลาที่จะทั้งงานลูกกลีปพฤกษ์ เจ้าพนักงานที่ต้องเกณฑ์ จะไต่บันไดขึ้นไปยืนอยู่บนพื้นร้าน คนที่อยู่ข้างล่างก็จะชักบันไดออกเสีย เพื่อกันมิให้ผู้ที่ไม่มีหน้าที่ขึ้นไปบนร้าน พอเจ้าพนักงานได้รับสัญญาณให้ทั้งงานได้ ก็จะมีไม้ไผ่ที่เหลาให้เรียวยาวคล้ายไม้เรียว ปลายแหลมแทงเสียบลูกกลีปพฤกษ์แต่ละลูก วัดเหวี่ยงออกไปตกให้ห่างจากร้านที่ตั้งต้นกลีปพฤกษ์ให้เป็นทานแก่คนที่มารอชิงเก็บลูกกลีปพฤกษ์อยู่ในบริเวณนั้น ซึ่งมีคนจำนวนไม่น้อย และมักงุ่นวายเข้าแย่งชิงกัน

การทั้งงานลูกกลีปพฤกษ์ และการที่คนเข้าแย่งชิงเก็บลูกกลีปพฤกษ์ในการออกเมรุหลวงนี้ คงจะเป็นเหตุการณ์ซุลมุนไม่สู้เรียบร้อยนัก จึงเป็นเหตุให้มีผู้แต่งบทดอกสร้อยสำหรับร้องเล่นเป็นเชิงติเตียน ผู้คนที่ชิงกันแย่งทานขึ้นไว้บทหนึ่ง เป็นความควรกล่าวถึงดังนี้

“ชักเอ๋ยชักส้าว	ผลมะนาวทั้งงานในงานศพ
เข้าแย่งชิงเหมือนสิ่งไม่เคยพบ	ไม่น่าคบแลหนอพวกขอทาน”

การนี้ยังมีบทขับร้องสำหรับเด็กแต่ก่อนได้ร้องเล่นอยู่บทหนึ่ง ซึ่งกล่าวถึงการทิ้งทานลูกกลัปพฤกษ์ หรือผลมะนาวในการออกงานเมรุหลวง โดยที่เนื้อความของบทขับร้องแสดงให้เห็นภาพการแย่งชิงผลมะนาว หรือลูกกลัปพฤกษ์ เป็นความที่นารูจึงได้คัดมาแสดงไว้ในที่นี้ ดังนี้

“ ● ชักล้าวเอย	มะนาวโตงเตง	ขุนนางมาเอง
ว่าจะเล่นชักล้าว	มือใครยาว	สาวได้สาวเอา
มือใครสั้น	เอาเถววัลย์ต่อเข้า”	

ธรรมเนียมตั้งต้นกลัปพฤกษ์และทิ้งทานลูกกลัปพฤกษ์ คือ ผลมะกรูด ผลมะนาว ยัดเงินปลีกไว้ภายในซึ่งปรกติถือเป็นประเพณีที่พึงกระทำเฉพาะในการออกงานเมรุหลวงตามกล่าวมาโดยลำดับแต่ต้นนั้น ยังมีการตั้งต้นและทิ้งทานลูกกลัปพฤกษ์ เป็นการพิเศษ นอกเหนือไปจากธรรมเนียมที่ถือปฏิบัติกันในการออกงานเมรุหลวง ซึ่งมีอยู่และทราบได้จากความบางตอนในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา เป็นสองคราวด้วยกัน

การตั้งต้นและทิ้งทานลูกกลัปพฤกษ์ เป็นการพิเศษคราวแรกมีขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง เนื่องในการพระราชพิธีอินทราภิเษก (ทำให้พระเจ้าแผ่นดินมีอำนาจเหมือนพระอินทร์) และลบศักราช เมื่อ พ.ศ. ๒๑๘๑ มีเนื้อความพรรณนาเรื่องต้นกลัปพฤกษ์ในการพระราชพิธีที่อ้างถึงนี้ ในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ดังความต่อไปนี้

“รุ่งขึ้น ทรงพระดำริจะให้ทานแก่หมู่ขุนนิกรรอบเมือง จึงมีพระราชโองการให้มหาอำมาตย์ ตกลงแต่งพระนครให้เสร็จแต่ใน ๓ วัน อำมาตย์รับพระราชบริหารแล้ว ก็ให้เจ้าพนักงานจัดแจงแถวสกลมารศรัทธา ทูบปราบให้ราบรื่นเป็นอันดี ตั้งราชวัติฉัตรธงปักต้นกล้วยต้นอ้อยโดยระยะทาง ต้นไม้กลัปพฤกษ์ห่างกัน ๑๐ วา รอบพระนคร พร้อมโดยพระราชบริหาร

ครั้นเพลารุ่งแล้ว ๓ นาฬิกา ๖ บาท ได้อุดมฤกษ์ สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว ก็ทรงเครื่องสำหรับขัตติยราชลัษการณบรรพวิภูษิตเสร็จ เสด็จทรงพยุภานุขรตัวประเสริฐ และกลางช้างนั้นวางพานทองที่ร้านสำหรับจะโปรยทาน พร้อมด้วยเสนางคนิกรทวยหาญ โดยเสด็จจะนับมิได้

ครั้นออกจากทวารพระราชวังแล้ว พระเจ้าอยู่หัวก็โปรยทานแก่ยาวจกฉกทั้งหลายแล้ว เสด็จไปถึงกลัปพฤกษ์ต้นใดก็ให้หยุด ให้เจ้าพนักงานซึ่งขึ้นอยู่นั้นโปรยทานหว่างต้นกลัปพฤกษ์พระองค์ก็หยุดโปรยทาน ไปโดยลำดับจนรอบพระนคร แล้วเสด็จเข้าพระราชวัง”

การตั้งต้นและทิ้งทานลูกกลัปพฤกษ์ เป็นการพิเศษคราวหลัง มีขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าเสือ เนื่องในการเสด็จขึ้นไพบูลย์การพระพุทธรูป ณ เมืองสระบุรีเมื่อ พ.ศ. ๒๒๕๐ โปรดให้มีการมหรสพสมโภช และตั้งต้นกลัปพฤกษ์สำหรับทิ้งทานถวายเป็นพุทธรูป กล่าวโดยเฉพาะลูกกลัปพฤกษ์ที่จะได้พระราชทานให้เป็นทานในคราวนี้ โปรดให้อาเภงคำที่ท่าพระโกศใส่พระบรมศพสมเด็จพระนารายณ์มหาราช มาย่อยลงทำเป็นรูปเงินขนาด ๒ ไพ สำหรับบรรจุเข้าส้ม หรือยัดใส่ในลูกมะนาวทำเป็นลูกกลัปพฤกษ์ พระราชดำริในการนี้ ปรากฏมิให้ทราบมาแต่ตอนท้ายเรื่องการพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระเพทราชา ดังความในพระราชพงศาวดารตอนต้นรัชกาลสมเด็จพระเจ้าเสือว่า

“ครั้นเสร็จ จึงดำรัสสั่งให้ทำพระโกศทองคำลงขึ้นใหม่ เชิญพระอัฐิลงไว้แล้วเชิญมาไว้โดยที่อันสมควร แต่พระโกศทองคำองค์เก่านั้น มีพระราชโองการดำรัสสั่งเจ้าพนักงานพระคลังมหาสมบัติ ให้ทำเป็นรูปเงินสองไพจะไปบริจาคทานพระพุทธรูป”

เมื่อสมเด็จพระเจ้าเสือจขึ้นไปถึงพระพุทธรูป เจ้าพนักงานได้เตรียมตั้งต้นกลัปกฤกษ์ ซึ่งลูกกลัปกฤกษ์ยัดใส่ด้วยทองคำทำเป็นรูปเงิน ๒ ไพ ดังพระราชดำริไว้พร้อม ซึ่งความในพระราชพงศาวดารว่าไว้ต่อไป

“อนึ่ง ทองพระบรมโกศ ทำรูปเงิน ๒ ไพใส่ลูกมะนาว แขนวนต้นกลัปกฤกษ์ ๔ ต้น หน้าพระลาน”

ครั้น สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จมาถึง หน้าพระลาน หน้าบันไดนาคที่จะขึ้นไปยังที่ประดิษฐานพระพุทธรูป ก็เสด็จลงจากข้างพระที่นั่งเสด็จขึ้นพลับพลาเปลื้องเครื่อง เปลี่ยนเครื่องทรงใหม่ ทรงตามโบราณราชประเพณี เสด็จขึ้นทางบันไดหน้า จากนั้นมีความในพระราชพงศาวดารตอนนี้อย่างต่อไปว่า

“สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จขึ้นบันไดนาคหน้าพระพุทธรูป ถึงชั้นสุดปลายบันไดแล้วโบกพระหัตถ์ แลขุนหมื่น พนักงานอยู่บนต้นกลัปกฤกษ์ต้นละ ๔ คน นั้นกราบถวายบังคม ลูกขึ้นทั้งทาน”

ธรรมเนียมตั้งต้นและทั้งทานลูกกลัปกฤกษ์ในการออกงานพระราชพิธี ซึ่งเป็นโบราณราชประเพณี ซึ่งตามหลักฐานที่พอสืบทราบได้ว่า ธรรมเนียมนี้มีมาแต่สมัยเมืองสุโขทัยยังเป็นราชธานีแห่งสยามประเทศ และธรรมเนียมเช่นนี้ยังได้รับการสืบทอดต่อมา ได้ทำสำหรับการออกงานเมรุหลวงในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์เป็นลำดับ จนกระทั่งสิ้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แล้วธรรมเนียมตั้งต้นและทั้งทานลูกกลัปกฤกษ์ในงานที่เป็นการพระราชพิธีฉลองสมโภชก็ดี หรือการออกงานพระเมรุ อันเป็นโบราณราชประเพณีมาแต่โบราณกาล ก็ถึงคราวสิ้นสุดประเพณีที่ได้พรรณนามานี้

สำเภาเจดีย์วัดยานนาวา

ประพัฒน์ ตริณรงค์

มรดกของชาติที่คณะอนุกรรมการฯ ขอนำเสนอ เป็นปูชนียสถานสำคัญแห่งหนึ่ง ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นไว้ด้วยพระราชศรัทธา ในพระบรมพุทธานุภาพ เป็นปูชนียสถานที่มีลักษณะแปลกไปจากรูปแบบของปูชนียสถานประเภทเดียวกัน ที่ได้เคยสร้างกันมาก่อน คือ สำเภาเจดีย์ที่วัดยานนาวา แขวงยานนาวา เขตยานนาวา กรุงเทพมหานคร

แต่ก่อนที่จะนำท่านผู้ฟังเข้าสู่เรื่องราวของสำเภาเจดีย์โดยเฉพาะขอแนะนำเรื่องวัดยานนาวาอันเป็นพื้นที่ประดิษฐานพระเจดีย์องค์นี้มาเสนอโดยสังเขป ดังนี้

วัดยานนาวาเป็นวันขึ้นตรี ชนิดสามัญ ตั้งอยู่แขวงยานนาวา เขตยานนาวา เขตของวัด ทิศเหนือติดกับพื้นที่ของพระคลังข้างที่ ทิศใต้ติดกับอุ้งบางกอกตึก โดยยาวด้านละ ๕ เส้น ทิศตะวันออกติดกับถนนเจริญกรุง ทิศตะวันตกติดกับลำน้ำเจ้าพระยา โดยกว้างด้านละ ๔ เส้น ๑๒ วา ๒ ศอก ซึ่งประวัติความเป็นมาของวัด ตามพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงพิมพ์ประทานแก่เจ้าอาวาสแจกในงานฉลองวัด เมื่อวันที่ ๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๐ ว่า

“วัดยานนาวานี้ เป็นวัดโบราณมีมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา เป็นราชธานี เรียกกันว่า ‘วัดคอกควาย’ (ไม่ปรากฏนามผู้สร้าง) ครั้นถึงสมัยตั้งกรุงธนบุรีเป็นราชธานี นับเป็นพระอารามหลวงที่สถิตของพระราชอาณาเขตหนึ่ง เรียกนามในทางราชการว่า ‘วัดคอกกระบือ’ ครั้นมาถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ในรัชกาลที่ ๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงพระราชศรัทธาสั่งสร้างพระอุโบสถ”

ประวัติของวัดโดยสังเขปตามพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ที่ทรงไว้มีเพียงเท่านี้ จากนั้นก็ทรงพระนิพนธ์เล่าเรื่องมูลเหตุของการสร้างสำเภาเจดีย์ว่า

“อันมูลเหตุที่จะสร้างสำเภาที่วัดยานนาวานั้น เล่ากันมาว่า เมื่อรัชกาลที่ ๓ พระอุโบสถวัดคอกกระบือทรุดโทรมลงมาก พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชศรัทธาปฏิสังขรณ์พระอุโบสถ ใครจะทรงสร้างพระเจดีย์เพิ่มขึ้น ทรงพระราชดำริเห็นว่า จะสร้างเป็นพระสถูปหรือพระปรางค์ก็มีอยู่ชุกชุมแล้ว ทรงพระราชปรารภว่า แต่ก่อนมาเรือที่ใช้ไปมาค้าขายกับต่างประเทศใช้เรือสำเภาเป็นพื้น ในเวลานั้นเกิดต่อเรือกำปั่นใบอย่างฝรั่งใช้กันขึ้น ด้วยเห็นว่าดีกว่าเรือสำเภาจีน ต่อเรือกำปั่นใบอย่างฝรั่งใช้กันมากขึ้นทุกที พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพยากรณ์ว่าเรือสำเภาคงจะศูนย์ไป อาศัยเหตุนี้ เมื่อทรงหาแบบอย่างพระเจดีย์ที่จะสร้างที่วัดคอกกระบือ ทรงระลึกขึ้นถึงธรรมทั้งหลาย ซึ่งพระเวสสันดรโพธิสัตว์อุปมาเหมือนสำเภายานนาวา ในมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์กุมาร จึงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระเจดีย์มีฐานเป็นสำเภาเท่าขนาดเรือสำเภาจริงขึ้นไว้ที่วัดคอกกระบือ มีพระราชดำรัสว่าคนภายหลังจะเห็นว่าเรือสำเภาเป็นอย่างไร จะได้มาดู ดังนี้ เมื่อสร้างสำเภาเจดีย์แล้ว จึงโปรดเกล้าฯ ให้ขนานนามพระอารามเปลี่ยนใหม่เรียกว่า ‘วัดยานนาวา’ ซึ่งเรียกกันมาจนตราប់เท่าทุกวันนี้”

เรื่องมูลเหตุแห่งการสร้างสำเภาเจดีย์ตามพระนิพนธ์ที่อ้างนี้นั้น มีสาระสำคัญที่ขอเล่าเพิ่มเพื่อประโยชน์แก่ท่านผู้ฟังบางท่าน คือ ข้อความที่ทรงเล่าว่า “พระเวสสันดรชาดกกัณฑ์กุมาร จึงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระเจดีย์มีฐานเป็นสำเภาเท่าขนาดเรือสำเภาจริง” ข้อความที่ว่ามหาเวสสันดรชาดกกัณฑ์กุมารนั้น ได้แก่ การเทศน์มหาชาติที่พุทธศาสนิกชนชาวไทยจัดให้มีขึ้นตามวัดต่าง ๆ เป็นงานประจำเทศกาล ซึ่งได้รับความนิยมมาก มหาชาติหรือเรื่องพระเวสสันดรที่ใช้เทศน์กันอยู่ทุกวันนี้ เป็นมหาชาติกลอนเทศน์ แต่งโดยวิธีนำเอาคาถาและอรรถกถาภาษาบาลีมาตั้งไว้ แล้วแต่งความภาษาไทยเป็นแบบรายยาวต่อ แบ่งออกเป็น ๑๓ ตอน หรือ ๑๓ กัณฑ์ และกัณฑ์ที่เกี่ยวกับสำเภายานนาวานี้เป็นกัณฑ์ที่ ๘ ที่กล่าวถึงพราหมณ์เฒ่าชื่อชุก พยายามเดินทางไปเฝ้าพระเวสสันดรที่ถูกพระเจ้ากรุงสุมทียพระบิดาเนรเทศจากนครสีพีไปประทับอยู่ ณ เขาวงกตในป่าหิมพานต์ แล้วทูลขอพระโอรสชาติกับพระธิดากันหาเพื่อนำไปเป็นทาสรับใช้นางอมิตดาภรรยาสาว พระเวสสันดรพระราชทานให้ตามคำขอ พระโอรสชาติและพระธิดากันหาทรงสดับเช่นนั้น จึงพากันเสด็จหนีลงไปแอบอยู่ในสระน้ำ พระเวสสันดรจึงตรัสเรียกให้ขึ้นมาเพื่อช่วยปลดเปลื้องความเดือดร้อน และทรงเปรียบว่าพระโอรสและพระธิดาจะเป็นเหมือนเรือหรือยานนาวาที่จะนำพระองค์ให้ข้ามห้วงมหรณพภพสงสาร ไปถึงฟากฝั่งพระนิพพานได้ พระพิมลธรรม (ชอบ อนุจารีเถระ) ราชบัณฑิต วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ กล่าวถึงพระราชนิยมในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงเรื่องนี้ไว้ในหนังสือชื่อ “ปริทัศน์เวสสันดรชาดก” ว่า

“ในกัณฑ์กุมารนี้ มีเหล่ายานนาวาอยู่แห่งหนึ่ง เป็นแหล่งที่ไพเราะนัก ด้วยมีหลายอาจารย์นิยมใช้เป็นมนต์มหาเสน่ห์เรียกคนมาหา เรียกคนเข้าร้านเข้าห้องวิเศษนัก ด้วยเป็นคาถาที่พระเวสสันดรตรัสเรียกพระโอรสขึ้นจากสระ แปลว่า พระโอรสฟังแล้วทนนั่งอยู่ไม่ได้ต้องขึ้นมาพบ เหล่ายานนาวานักเทศน์มหาชาติจะข้ามเสียไม่ได้เป็นอันขาด เล่ากันว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ทรงสดับเหล่ายานนาวาในกัณฑ์กุมารนี้แหละ จึงโปรดให้สร้าง (ปฏิสังขรณ์) วัดยานนาวา ที่อำเภอยานนาวา พระนคร ๑ พระอารามโปรดให้สร้างเรือสำเภาไว้ ๑ ลำ ใหญ่พอให้มีเสนาสนะให้พระอยู่ได้ โปรดให้หล่อรูปพระเวสสันดร พระชาติและพระกัณหาสองกุมารไว้ด้วย เพื่อให้เป็นไปตามความในมหาชาติกัณฑ์กุมารนี้”

ได้นำเรื่องเกี่ยวกับมูลเหตุของการสร้างสำเภาเจดีย์ที่วัดยานนาวามาเสนอท่านผู้ฟังแล้ว จากนั้นขอนำชมสำเภาเจดีย์-ปูชนียสถานที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันต่อไป

สำเภาเจดีย์ ประดิษฐานอยู่หลังพระอุโบสถ มีความยาวจากหงอนข้างบนตอนหัวเรือถึงท้ายบานลิ้น ๒๑ วา ๒ ศอก แต่ถ้าวัดความยาวจากพื้นดินตลอดลำสำเภา มีความยาว ๑๘ วา ๑ ศอกเศษ ส่วนกว้างกลางลำเรือ ๔ วา ๓ ศอก ส่วนสูงตรงกลางลำ ๒ วา ๓ ศอก มีพระเจดีย์แบบย่อมุมไม้สิบสองอยู่ในสำเภา ๒ องค์ องค์ใหญ่ฐานกว้าง ๓ วา ๑ ศอกเศษ สูงจากพื้นถึงยอด ๘ วา ๒ ศอกเศษ องค์เล็กฐานกว้าง ๗ ศอกเศษ สูงจากพื้นถึงยอด ๖ วา ท้ายบานลิ้น เดิมมีรูปพระเวสสันดรและรูปพระชาติกับรูปพระกัณหา ประดิษฐานอยู่ ปัจจุบันสูญหายไปแล้ว นอกจากนี้มีรูปปั้นพระพรหมจริยาจารย์ (เทียน) อดีตเจ้าอาวาส รูปที่ ๗ กับมียอยพระพุทธรูปจำลอง ๒ รอย และมีพระพุทธรูปองค์เล็ก ๆ อีกหลายองค์ รวมทั้งศิลาจารึกภาษาไทย ๑ แผ่น ภาษาจีน ๑ แผ่น

โดยเฉพาะศิลาจารึกภาษาไทยนั้น ได้เล่าประวัติของพระเวสสันดรโดยละเอียดตั้งแต่ประสูติ และการบริจาคทานโดยลำดับจนกระทั่งถูกเนรเทศเพราะได้ทรงบริจาคช้างคู่บ้านคู่เมืองชื่อปัจฉิมนาคแก่พราหมณ์ชาวเมืองกาลิงครัฐ รวมถึงความพยายามของพราหมณ์เฒ่าชุกที่เดินทางไปขอพระราชทานพระชาติและ

พระกัณหา จนกระทั่งถึงพระเวสสันดรและพระนางมัทรี ได้รับพระราชทานอภัยโทษเสด็จกลับมาพระนคร รวมความเป็นจาริกเล่าเรื่องพระมหาเวสสันดรหรือมหาชาติทั้งหมด ส่วนศิลาจารึกอีกแผ่นหนึ่งเป็นคำแปลคาถาพระเวสสันดรเรียกพระชาติกัณหาจากสระน้ำซึ่งพรรณนาความเรื่องสำเภายานนาวาดังกล่าวไว้แล้ว

เรื่องของสำเภายานนาวาในปัจจุบันมีข้อน่าสังเกตก็คือ เป็นของที่บูรณะปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่ ศาสตราจารย์ พระยาอนุมานราชธน (ยง เสฐียรโกเศศ) ได้กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ในหนังสือนิพนธ์ชื่อ “ความรู้คือประทีป” ฉบับหมื่นด้พรรษา เรื่อง “เรือสำเภา” มีข้อความว่า

“ท่านคงแปลกใจอยู่บ้าง ว่าเวลานี้ก็ยังมีเรือสำเภาอยู่ว่าจะศูนย์ไปอย่างไร แต่ที่จริงสำเภาที่เห็นอยู่ในทุกวันนี้เป็นเรือสำเภาแบบใหม่ล่า หาใช่เรือสำเภาที่กล่าวถึงนี้ไม่ (เรือสำเภาที่เรียกว่ากำปั่นใบ คือ หัวเรือเป็นสำเภา ท้ายเรือเป็นกำปั่น เสาใบกลางเป็นเสาใบสำเภา) แบบเรือสำเภาที่แท้จริง ก็คือที่มีอยู่ที่วัดยานนาวา แต่ภาพหลังสำเภานี้ชำรุดตอนหัวเรือหักพังลง ได้บูรณะปฏิสังขรณ์ใหม่ รูปหัวเรือเห็นจะผิดไปจากเดิม เพราะได้ทราบจากผู้ใหญ่เล่าให้ฟังว่า เรือสำเภาของพวกเจ้าสัวที่ไปค้าขายยังเมืองจีนแต่ก่อน หัวของเรือสำเภาของเดิมมีรูปเหมือนมิดโกนพระของเก่า (มีตัวอย่างอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร) หาใช่รูปมิดดาบอย่างที่ข้อมใหม่นี้ไม่ และโดยเหตุที่รูปเรือสำเภาซึ่งมีอยู่ ใช้พระเจดีย์แทนเสาใบ และมีสิ่งอื่น ๆ อีกหลายอย่างซึ่งจะทำให้เป็นแบบอย่างไม่ได้ จึงขอแนะนำลักษณะของสำเภาตามที่ได้เขียนได้ทราบมาพอเป็นคำมาเล่าไว้ดังต่อไปนี้

เรือสำเภาชนิดนี้ ตอนหัวเรือตรงที่แหะออกเรียกว่า ปากปลา มีลูกกรงเป็นลายประแจเงินสำหรับยึดปากปลา สองข้างปีกธงตะขาบข้างละอัน ถัดหัวเรือเข้ามาทั้งสองข้างเขียนเป็นตาเรือสีขาวดำ ตอนหน้าเรือปิดกระดาศดุษยหลินตัวหนังสือจีน (อยู่ที่ใช้ปิดไว้สองข้างประตูเรือน) ข้างหนึ่งเขียนว่า เล่งเท้าเซ็กมิกัก แปลว่า หัวมังกรออกเขาทอง อีกข้างหนึ่ง เขียนว่า โหว์เค้าฮวดจั้นเง่ แปลว่า ปากเสียงออกเขียวเงิน ตอนหัวเรือด้านตัดตัดปากปลาลงไปทาสีพื้นแดง ตรงกลางมีตะปั้งทำด้วยกระดานรูปคล้ายปากสิงห์โตสำหรับพาดปากปลา ใจกลางเขียนเป็นวงกลมทาสีขาว ข้างเรือทั้งสองข้างทำเป็นช่องสี่เหลี่ยมทาสีอิฐ มีช่องสี่เหลี่ยมเล็กทาสีขาวอยู่กลาง ช่องใหญ่เล่นเป็นช่อง ๆ ตลอดไปตั้งแต่หัวถึงท้ายเรือ เว้นตอนกลางเรือแต่ค่อนข้างน้อยไว้ช่องหนึ่ง แหะเป็นช่องทะเลสำหรับขึ้นลง กราบอยู่ปริมน้ำเพียงราโทเรือเรียกว่า ปอมึง มีทั้งสองข้างเรือและปิดกระดาศดุษยหลินช่องละคู่ ข้างหนึ่งว่า ชุ่นฮวงชุ่นจียชุ่นนังอ๊ แปลว่า ตามคนตามน้ำตามใจคน อีกข้างหนึ่งว่า ติดไช่ติดหลิติดบอด่วนกิม แปลว่า ได้ทรัพย์ได้กำไรได้ทองหมื่น ตอนท้ายเรือยกเป็นดาดฟ้าสูง กั้นข้างเป็นลายสี่เหลี่ยมอย่างข้างเรือเหนือขึ้นไปมีลูกกรงเป็นซี่ ๆ ท้ายเรือที่เดียวปักเนี้ยสั่ว (รุ่มรูปเหมือนกรรชิง) คันหนึ่งอยู่ตรงกลาง สองข้างปีกธงปลายแหลมข้างละคู่ ท้ายเรือด้านตัดทาสีแดง มีวงกลมสีขาว ไต้หวันกลมเป็นตัวหนังสือจีนบอกชื่อเรือ ถัดลงมาตอนเหนือหน้าเขียนเป็นรูปนกอินทรี แล้วจึงถึงหางเสือทำด้วยไม้เขลงทิมลงปัดื้อ ๆ เอาเชือกหลายเส้นโยงรั้งไว้ไม่ให้จมน้ำต่ำลงไป แล้วมีเชือกอีกสองเส้นรั้งตอนล่างหางเสือไม่ให้กระดกขึ้น เชือกสองเส้นนี้คล้องท้องเรือไปขึ้นทางหัวเรือ มีลูกประคำทำด้วยไม้สักเรียกว่า เลกใต้ ร้อยเชือกตลอดไป เพื่อกันเพรียงกั๊ดเชือกขาด

เสาใบมีตอนหัวเสาหนึ่ง และตอนกลางอีกเสาหนึ่ง เสาใบทำด้วยไม้สัก มีปลอกเหล็กคาดเป็นปลาะ ๆ แล้วมีไม้ปะกับตามยาวราว ๘ อัน เพื่อกันไม่ให้ใบเมื่อชนฉ้อขึ้นติดปลอกเหล็ก ตัวใบใช้เสื่อกระจูดพเลาะกันหลายผืน แล้วมีไม้ไผ่เมืองจีนสามลำทาบตามใบเรียงกันขึ้นไป จนใช้เดินไต่ได้”

ได้นำเอาลักษณะของเรือสำเภาที่แท้จริงของศาสตราจารย์ พระยาอนุมานราชธนมากล่าวถึงค่อนข้างละเอียด ก็เพื่อนอกจากจะเปรียบเทียบสำเภาเจดีย์กับสำเภากินที่แท้จริงแล้ว ยังจะช่วยให้ได้รับความรู้เรื่องเรือสำเภาต้นเดิมอันเป็นยานพาหนะสำคัญทางทะเลที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้เป็นพระมหากษัตริย์ผู้ประเสริฐที่ทางพระราชดำริให้สร้างขึ้นด้วยพระราชศรัทธาในพระบรมพุทธานุภาพ ยังเป็นที่ทราบกันดีว่า พระองค์ได้ทรงใช้สำเภาเดินทะเลดำเนินการค้ากับประเทศจีนและประเทศเพื่อนบ้านเป็นผลดีอย่างยิ่งแก่ประเทศไทยมาแล้วในตอนต้นสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงประทานคำแนะนำเกี่ยวกับปูชนียสถานแห่งนี้ไว้ตอนท้ายพระนิพนธ์เรื่องวัดยานนาวาว่า

“สิ่งซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างไว้ในวัดยานนาวา ซึ่งควรชมและควรรักษาไว้ให้มั่นคง ยังมีอยู่หลายอย่าง คือในพระอุโบสถ หลังบานประตูเขียนรูปกระทองใหญ่ตามแบบ ซึ่งทำในพระราชพิธีลอยพระประทีปเมื่อรัชกาลที่ ๓ หลังบานหน้าต่างเขียนรูปโถงยาคุตามแบบอย่างซึ่งทำเลี้ยงพระในพระราชพิธีสารทศรั้งรัชกาลที่ ๓”

ดังนั้น จึงขอเชิญชวนท่านผู้สนใจไปชมสำเภาเจดีย์ที่วัดยานนาวาเพื่อสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และขอให้ท่านได้ช่วยกันรักษามรดกของชาติแห่งนี้ไว้ให้มั่นคง ตามพระประสงค์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพที่ได้ทรงแนะนำไว้สืบไป

“เครื่องเงิน”

มรดกศิลปหัตถกรรมไทย

วิบูลย์ ลีสุวรรณ

ในบรรดางานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านของไทยนั้น มีศิลปหัตถกรรมหลายประเภทที่ทำจากวัสดุที่ได้จากธรรมชาติเป็นหลัก แต่ช่างไทยได้ใช้ภูมิปัญญาแปรสภาพวัตถุดิบจากธรรมชาติเหล่านั้น ให้กลายเป็นงานศิลปหัตถกรรมที่มีประโยชน์เหมาะสมกับการใช้สอยและมีความงดงามด้วย

“เครื่องเงิน” เป็นงานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านประเภทหนึ่งที่เกิดจากภูมิปัญญาของช่างในอดีต โดยเรียนรู้คุณสมบัติของวัตถุดิบพื้นบ้านแล้วแปรสภาพวัตถุดิบเหล่านั้นให้มีคุณลักษณะเหมาะสมแล้วประกอบเข้าด้วยกันเป็นงานศิลปหัตถกรรมที่มีประโยชน์ใช้สอยตามความต้องการ การทำเครื่องเงินจะใช้ดอกไม้ไผ่สานหรือไม้กลึงเป็นภาชนะเครื่องใช้ต่าง ๆ แล้วเคลือบด้วยรักหรือน้ำรัก (ต้นไม้ Melsnorrsaea usitata wall ในวงศ์ Anacardiaceae เป็นไม้ขนาดใหญ่ ใช้ยางสำหรับลงพื้นหรือทาสิ่งต่าง ๆ ยานี้เรียกว่า น้ำรัก) เพื่อให้เกิดความคงทนและกันน้ำรั่วซึม ทำให้ภาชนะจักสานมีคุณสมบัติพิเศษต่างไปจากภาชนะจักสานและไม้กลึงทั่วไป นอกจากนี้ เครื่องเงินยังตกแต่งผิวให้สวยงามด้วยวิธีการต่าง ๆ ด้วยชาติ สี ทองคำเปลว เป็นต้น

การทำเครื่องเงินหรือที่ฝรั่งเรียกว่า lacquerware นั้น เป็นงานศิลปหัตถกรรมเก่าแก่มีมาแต่โบราณ โดยเฉพาะในเอเชียมีการทำเครื่องเงินกันในหลายประเทศ เช่น จีน ญี่ปุ่น เวียดนาม และไทย การทำเครื่องเงินในประเทศไทย มีทำกันมาช้านานแต่จะเริ่มทำกันมาแต่สมัยใดไม่ทราบแน่ชัด สันนิษฐานกันว่าเป็นงานศิลปหัตถกรรมที่น่าจะเริ่มขึ้นในภาคเหนือ การทำภาชนะที่เคลือบด้วยรักและชาตินี้ ชาวล้านนาเรียกว่า “ทำฮัก ทำหาง” ฮัก หมายถึงรักหรือน้ำรัก หาง หมายถึงสีแดง คือชาต การทำเครื่องเงินโดยทั่วไปจะใช้วัตถุดิบสองชนิดนี้เป็นหลัก ดังนั้น การทำฮัก ทำหางก็คือการทำเครื่องเงินนั่นเอง เครื่องเงินที่ทำกันมากในภาคเหนือมักทำเป็นภาชนะเครื่องใช้ต่าง ๆ เช่น พาน ชันน้ำ เขียนหมาก กล่องยาสูบ กล่องบุหรี โอ อุบ ตะลุ่ม และของใช้ระลือกต่าง ๆ

คำว่า “เงิน” นั้น กล่าวกันว่า เป็นชื่อของคนไทยกลุ่มหนึ่งคือ “ไทเงิน” ซึ่งอาศัยอยู่ในเชียงตุงประเทศพม่า ต่อมาพวกไทเงินกลุ่มหนึ่งได้อพยพเข้ามาทำมาหากินอยู่ในเมืองเชียงใหม่ อาจจะถูกกวาดต้อนเข้ามาในสมัยพระเจ้ากาวิระ (ประมาณ พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๕๘) แล้วตั้งบ้านเรือนอยู่ในเมืองเชียงใหม่ บริเวณตำบลหายยา เรียกว่า “บ้านเงิน” พวกไทเงินเหล่านี้มีอาชีพอย่างหนึ่งคือการทำเครื่องรักประเภทต่าง ๆ จึงพากันเรียกหัตถกรรมที่ชาวเงินผลิตว่า “เครื่องเงิน”

การทำเครื่องเงิน เป็นศิลปหัตถกรรมเก่าแก่ประเภทหนึ่ง กล่าวกันว่า จีน เป็นชาติแรกที่คิดทำเครื่องเงินขึ้นเมื่อประมาณ ๓,๐๐๐ ปีมาแล้ว ทำกันมากในสมัยราชวงศ์หมิง (Ming Dynasty ๑๓๕๘-๑๖๔๔) จนมีโรงงานทำเครื่องเงินในเมืองตาสีฟูและตงเกีย จึงทำให้การทำเครื่องเงินแพร่เข้าไปในประเทศเวียดนาม พม่า และไทย การทำเครื่องเงินนั้น แม้จะไม่มีหลักฐานแน่ชัดว่ามีการทำกันมาแต่เมื่อใดก็ตาม แต่ได้พบว่า

ช่างไทยรู้จักการใช้น้ำรักหรือยางรักและการปิดทองมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย ดังที่นายตรี อมาตยกุล กล่าวไว้ในหนังสือประวัติศาสตร์ศิลปกรรมว่า “...การลงรักปิดทองเท่าที่ได้ตรวจในโบราณวัตถุสถานดูรู้สึกว่าจะมีมาแต่สมัยสุโขทัย พระพุทธรูปซึ่งเป็นพระประธานในอุโบสถครั้งสุโขทัย เช่น พระพุทธชินราช พระศรีศากยมุนี ก็ได้ปิดทองกันมาแล้ว การทำเครื่องรักในสมัยสุโขทัยเข้าใจว่าคงมีทำแต่เพียง การลงพื้นรักสำหรับปิดทองพระพุทธรูปโดยมาก ส่วนภาชนะอย่างอื่น เช่น ชันน้ำ พาน หรือหีบใส่บุหรี ยังไม่พบหลักฐาน...” เหตุที่ไม่พบหลักฐานที่เป็นเครื่องเงินในสมัยสุโขทัยอาจเป็นเพราะเครื่องเงินเป็นวัตถุที่ผุพังและย่อยสลายได้ จึงอาจสูญสลายไปหมดไม่มีเหลือเป็นหลักฐานก็เป็นได้ แต่เป็นที่น่าสังเกตว่า การทำเครื่องเงินในประเทศเพื่อนบ้านอย่างพม่า เวียดนาม จนถึงประเทศญี่ปุ่นยังมีการทำเครื่องเงินกันอยู่จนปัจจุบันและสันนิษฐานกันว่า ญี่ปุ่นอาจรับแบบอย่างการทำเครื่องเงินไปจากประเทศจีน พม่า หรือไทยประเทศใดประเทศหนึ่งในหนังสือเรื่อง เครื่องเงินญี่ปุ่น (Japanese Lacquerware Tourist Library Voi. ๒๕) กล่าวถึง การทำเครื่องเงินของญี่ปุ่นที่เรียกว่า คิมมา-เด (Kimmade) ซึ่งมีวิธีการทำเหมือนกับการทำเครื่องเงินในภาคเหนือของไทยและพม่าคือ เมื่อลงรักครั้งสุดท้ายแล้ว ก็นำเอาไปแกะหรือขูดเป็นลวดลายให้เป็นรอยลึกลงไปเนื้อพื้นรักแล้วใช้สีฝังลงไปเป็นลวดลาย เมื่อแห้งดีแล้วขัดให้เรียบแล้วเคลือบด้วยรัก การทำเครื่องเงินด้วยวิธีการเช่นนี้ ญี่ปุ่นเรียกว่า คิมมา ซึ่งไม่ใช่คำในภาษาญี่ปุ่น แต่อาจจะเป็นคำที่มาจากคำไทยว่า กินหมาก โดยอนุมาณ

เอาว่าเครื่องเงินแบบแรกที่เข้าไปสู่ญี่ปุ่นอาจจะเป็น เขียนหมาก ก็เป็นไปได้ นอกจากนี้ยังได้พบว่าการทำเครื่องเงินที่เมืองทากามัตสึ มีการทำเครื่องเงินชนิดหนึ่งซึ่งเรียกว่า โซโกกุนุริ (Zokoku-nuri) ซึ่งมีกรรมวิธีในการทำเหมือนกับการทำเครื่องเงินของจีน ไทย และพม่า จึงเป็นไปได้ว่า การทำเครื่องเงินของญี่ปุ่นได้รับแบบอย่างไปจากประเทศใดประเทศหนึ่งหรืออาจจะรับแบบอย่างไปจากเครื่องเงินซึ่งสินค้าออกของประเทศเหล่านั้นที่ส่งไปขายยังประเทศญี่ปุ่นในสมัยโบราณ แล้วปรับปรุงแบบและกรรมวิธีการทำเครื่องเงินให้เหมาะสมกับความต้องการในการใช้สอยของชาวญี่ปุ่น จนเกิดเครื่องเงินที่มีรูปแบบเฉพาะของญี่ปุ่นสืบมาจนปัจจุบัน

ทุกวันนี้ยังมีการทำเครื่องเงินกันในหลายประเทศในเอเชีย เช่น จีน เวียดนาม พม่า และไทยก็ตาม แต่รูปแบบและกรรมวิธีจะแตกต่างกันบ้างตามความนิยมและประโยชน์ใช้สอย แต่กรรมวิธีในการผลิตหลัก ๆ คือ การใช้รักหรือยางรักเคลือบลงบนผิววัตถุ แล้วตกแต่งลวดลายด้วยชาด (ชาด วัตถุสีแดงสดชนิดหนึ่งเป็นผงก็มี เป็นก้อนก็มี) สี ทองคำเปลว เช่นเดียวกัน

การทำเครื่องเงิน เกิดจากความพยายามของมนุษย์ที่ต้องการภาชนะน้ำหนักเบา ทึบ และมีรูปทรงสวยงาม จึงเกิดความคิดในการใช้ยางรักเคลือบภาชนะจักสานขึ้นก่อน แล้วพัฒนารูปแบบให้เหมาะสมกับประโยชน์ใช้สอยและตกแต่งให้สวยงามด้วยกรรมวิธีต่าง ๆ ซึ่งแตกต่างกันไปตามความนิยมของแต่ละถิ่น

การทำเครื่องเงินที่บ้านเงิน ตำบลห้วยยา อำเภอมือง จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งเป็นแหล่งผลิตเครื่องเงินที่มีมาแต่โบราณนั้น มีกรรมวิธีเฉพาะถิ่นที่น่าสนใจดังนี้

การขึ้นหุ่น คือการใช้ไม้ไผ่อย่างที่เราเรียกกันว่า ไม้เอี้ย เป็นไม้ไผ่เนื้อบาง ปล้องยาว มาจักเป็นตอกให้มีขนาดเหมาะสมกับรูปทรงของภาชนะคือ จะต้องเป็นตอกที่ไม่ใหญ่หรือเล็กเกินไป หากขนาดของตอกไม่เหมาะสมจะทำให้สานยาก เกิดช่องว่างระหว่างเส้นตอก ทำให้เครื่องเงินไม่คงทนเท่าที่ควร การขึ้นหุ่นนี้ หากเป็นภาชนะที่มีรูปทรงแปลก ๆ จะต้องมี แม่แบบ หรือ หุ่น ซึ่งทำด้วยไม้กลึงที่ทำให้มีรูปร่างตามต้องการ เช่น ขันน้ำ โอ เขียนหมาก แล้วสานเป็นหุ่นตามแม่แบบนั้นก็จะได้เครื่องจักสานหรือหุ่นที่มีรูปทรงตามต้องการ การขึ้นหุ่นวิธีนี้จะช่วยให้ได้หุ่น หรือเครื่องจักสานที่จะทำเป็นเครื่องเงินที่มีรูปทรงเหมือน ๆ กันได้เป็นจำนวนมาก

เมื่อได้หุ่นแล้วทา กากรัก เคลือบให้ทั่ว เท่ากับเป็นการลงพื้นหรือเป็นการเคลือบครั้งแรก ทิ้งไว้ให้แห้ง เมื่อแห้งแล้วชุดแต่งให้ผิวเรียบ เสร็จแล้วลงรักสมุกทั้งข้างนอกข้างใน เมื่อแห้งแล้วแต่งให้เรียบด้วยการขัดคลึงด้วยหินอ่อนแล้วใช้ใบตองแห้งขัดให้เรียบ เสร็จจึงใช้ขี้เถ้าเคลือบผสมกับรักที่สองทา แห้งแล้วทาทะที่สองอีกครั้ง จึงขัดด้วยใบหนอด (ใบคาย ๆ คล้ายใบข่อย) ขัดเสร็จแล้วทิ้งไว้ประมาณ ๑๕ วัน แล้วขัดด้วยของอ่อน ๆ ให้ผิวเป็นเงามัน ก็จะได้เครื่องเงินที่มีผิวเป็นเงาพร้อมที่จะตกแต่งลวดลายได้

การตกแต่งแบบโบราณ จะเริ่มด้วยการ “ชักเส้นไหม” คือการแบ่งช่องสำหรับการชุดลาย ซึ่งช่างจะมีแบบแผนเฉพาะ เช่น โอแบ่งเป็น ๒ เส้น เขียนหมากมี ๔ เส้น หลังจากนั้นจึงชุดลายโดยใช้เหล็กแหลมหรือ “เหล็กจาร” ชุดเป็นลวดลายบนผิวจนทำให้เกิดร่องเป็นลวดลายในเนื้อรัก เรียก “ลายชุด” เสร็จแล้วล้างด้วย “น้ำลูกชัก” (ผลไม้ชนิดหนึ่งเอามาทุบให้แตกแช่น้ำให้เป็นฟอง) ล้างด้วยน้ำสะอาด ตากแดดให้แห้ง แล้วนำไปแช่ในน้ำสี คือ ชาดบดละเอียดผสมน้ำมันยาง หรือน้ำมันมะมือ (ผสมน้ำผึ้งเล็กน้อย ทิ้งไว้ ๓ คืน ก่อนนำมาใช้) แช่ภาชนะในน้ำสีสลับกับการนำขึ้นมาขัด เพื่อให้สีติดลายที่ชุดไว้ชัดเจน วิธีการทำลายชุดนี้ หากต้องการให้ลวดลายมีหลายสีก็ใช้วิธีทาสีสลับกัน เช่น หากต้องการสีขาวก็ใช้สีน้ำปูนขาว สีส้มใช้

น้ำปูนแดงผสมขมิ้น สีเหลืองใช้น้ำปูนขาวผสมหรดาล (หรดาล แร่ชนิดหนึ่ง ประกอบด้วยธาตุสารหนูและกำมะถัน มีสีแดงอมเหลือง ใช้สำหรับเขียนลายรดน้ำและสมุดคำ) สีแดงใช้น้ำปูนแดงผสมสีเสียดและขมิ้น สีเหล่านี้สามารถทาอุดลงไปในลายที่ขุดไว้แล้วขีดออก สีจะติดในร่องหรือในลายที่ขุดไว้ เสร็จแล้วใช้ผ้าชุบน้ำมันมะพร้าวขีดอีกครั้งหนึ่ง ก็จะได้เครื่องเงินที่มีลวดลายสลบสีสวยงาม กรรมวิธีการผสมสีต่าง ๆ ดังกล่าวเป็นกรรมวิธีผลิตสีของคนไทยที่ใช้วัตถุดิบพื้น ๆ เท่าที่มีอยู่และขบวนการในการใช้ก็สอดคล้องกับคุณสมบัติของสีของที่ผลิตขึ้น

เมื่อตกแต่งภายนอกแล้ว หากต้องการตกแต่งภายในให้เรียบก็ใช้ชาด ผสมน้ำมันมะมือ และน้ำมันยางผสมกันทาภายใน แล้วทิ้งไว้ประมาณ ๑๐ คืน จะติดเป็นสีแดงแห้งแล้วทาน้ำมันชักเงา ผึงแดดไว้ประมาณสามแดด ก็จะได้เครื่องเงินที่เสร็จเรียบร้อยทั้งภายนอกและภายใน

การทำเครื่องเงินลายขุดในปัจจุบัน ช่างมักใช้สีฝุ่น สีน้ำมัน ถมและเขียนลายแทนการใช้สีพื้นบ้านตามแบบโบราณ ส่วนการลงพื้นแทนที่จะใช้ชาดผสมน้ำมันมะมือและน้ำมันยางอย่างโบราณ ก็ใช้สีลงพื้นแทนซึ่งทำให้สีที่ได้ไม่ใสและเป็นเงาอย่างกรรมวิธีโบราณ

การตกแต่งเครื่องเงินอีกอย่างหนึ่งคือ การตกแต่งด้วยลายรดน้ำ ซึ่งเป็นลายเงินหรือลายทอง ขั้นตอนการตกแต่งต้องทำหลังจากการเตรียมพื้นผิวของเครื่องเงินแล้วเช่นเดียวกับการตกแต่งด้วยลายขุด การตกแต่งด้วยลายรดน้ำ จะเริ่มด้วยการใช้ “น้ำยา” ซึ่งประกอบด้วย หรดาล น้ำแช่ฝักส้มป่อย และยางมะเดื่อหรือยางสะเดียมหรือสะเดา เขียนลวดลายลงบนพื้นผิวเครื่องเงิน เขียนเป็นเส้นและลวดลายโดยใช้ “น้ำยาเขียน” หรือถมส่วนที่ไม่ต้องการให้ทองคำเปลวหรือเงินเปลวติดเสร็จแล้วใช้ “รักขีด” หรือรักใส ๆ ขีดแล้วปิดทองหรือเงินให้เต็มพื้นที่ ซึ่งเขียนลวดลายไว้เสร็จแล้วใช้กระดาษฟางที่ปิดทองเปลวชุบน้ำปิดลงบนพื้นให้ทั่ว

ปล่อยทิ้งไว้จนน้ำยาพองตัวด้วยความชื้นและเริ่มหลุดออก ก็ใช้น้ำสะอาด “รด” เบา ๆ ใช้ผ้าหรือสำลีชุบน้ำลูบเบา ๆ ให้น้ำยาที่เขียนไว้หลุดออกจะเห็นลวดลายสีเงินหรือสีทองติดอยู่บนผิวของเครื่องเงิน การเขียนลายรดน้ำตกแต่งเครื่องเงินนี้มีกรรมวิธีคล้ายกับการเขียนลายรดน้ำบนบานประตูหน้าต่างพระอุโบสถ ปราสาท พระที่นั่ง ตู้พระธรรม เป็นต้น ซึ่งเป็นกรรมวิธีที่มีมาแต่โบราณ

ดังกล่าวแล้ว เป็นกรรมวิธีการทำเครื่องเงินของไทย มรดกศิลปหัตถกรรม เก่าแก่อย่างหนึ่ง ศิลปหัตถกรรมประเภทนี้ยังมีทำสืบต่อกันมาจนปัจจุบันทั้งในประเทศไทยและบางประเทศในเอเชีย เช่น พม่า ญี่ปุ่น กรรมวิธีการทำเครื่องเงินของทั้งสองประเทศนั้นสันนิษฐานกันว่า อาจได้รับแบบอย่างไปจากไทย แต่ได้พัฒนาดัดแปลงกรรมวิธีให้แตกต่างออกไป เฉพาะญี่ปุ่นนั้น มีการส่งเสริมการทำเครื่องเงินเรื่อยมาแต่โบราณและทุกวันนี้ก็ยังมีการทำเครื่องเงินอยู่หลายแห่ง และชาวญี่ปุ่นก็ยังนิยมใช้ภาชนะเครื่องใช้ที่เป็นเครื่องเงินอยู่ทั่วไป สำหรับในบ้านเรานั้น เครื่องเงินที่ทำอยู่ในปัจจุบัน แม้จะยังมีทำกันอยู่บ้างในบริเวณล้านนาหรือภาคเหนือบ้างก็ตาม แต่ส่วนใหญ่ทำเป็นของที่ระลึกมากกว่าที่จะทำเพื่อประโยชน์ใช้สอยโดยตรงอย่างโบราณ คุณภาพของเครื่องเงินทุกวันนี้ไม่มีคุณภาพดีเท่าที่ควร ตั้งแต่ฝีมือการเขียนลวดลาย ซึ่งหาช่างที่มีฝีมือดีได้ยาก นอกจากนี้การใช้วัสดุสมัยใหม่ เช่น ใช้สีน้ำมันและสีลงพื้น ซึ่งมีคุณสมบัติและคุณภาพไม่ดี ไม่เหมาะสมเหมือนรักและชาด จึงทำให้คุณภาพของเครื่องเงินด้อยไป ประกอบกับมีภาชนะเครื่องใช้ที่ทำด้วยวัสดุใหม่ ๆ เข้ามาแทนที่ภาชนะเครื่องใช้ที่ทำด้วยเครื่องเงินที่ใช้กันมาแต่สมัยโบราณ ด้วยเหตุและปัจจัยต่าง ๆ ดังกล่าว ทำให้เครื่องเงินเสื่อมความนิยม สิ่งเหล่านี้เป็นเหตุให้ศิลปหัตถกรรมประเภทนี้อาจจะเสื่อมสลายไปได้ หากไม่มีการปรับปรุงคุณภาพให้ดีขึ้น

อย่างไรก็ตาม “เครื่องเงิน” เป็นมรดกศิลปหัตถกรรมไทยที่น่าสนใจอย่างหนึ่ง หากคนไทยให้ความสนใจช่วยกันอนุรักษ์ ศึกษา และส่งเสริมก็อาจจะช่วยให้ศิลปหัตถกรรมประเภทนี้คงอยู่สืบไปได้

เพลงสรรเสริญพระบารมี

บรรเจิด อินทุจันทร์ยัง

สวัสดี ท่านผู้ฟัง

ในวันนี้ คณะอนุกรรมการมรดกของชาติ ในคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี ขอเสนอบทความเรื่องเพลงสรรเสริญพระบารมี ในความเป็นมาเชิงประวัติที่น่ารู้ของท่านผู้ฟัง ดังนี้

ในวโรกาสที่จะแสดงถึงคุณสมบัติที่ทำให้ใหญ่ยิ่ง เป็นการยกย่องเทิดทูนความเป็นพระผู้อยู่ในหัวใจของคนไทยทั้งชาติ และด้วยการถวายพระพรชัยมงคลแด่พระผู้ทรงเป็นประมุขแห่งชาติ จึงจะได้มีการบรรเลงเพลงบทสรรเสริญพระบารมี แสดงถึงเอกลักษณ์แห่งความเป็นชาติเอกราชด้วยความภาคภูมิใจ

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ เสด็จขึ้นเสวยราชย์สืบต่อสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราช เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๔ นับเป็นเวลา ๑๔๒ ปีมาแล้ว โดยที่ทรงเคยคบหาสมาคมกับชาวยุโรป ทรงรู้และเข้าใจพระทัยในการจัดระเบียบการบริหารอย่างตะวันตก ว่าจะทำให้ชาวฝรั่งไม่กล้าที่จะดูแคลนคนไทย ถ้าเราทำตนให้เข้าระบบอย่างเขาได้ ในขั้นต้น จึงให้มีพระราชดำริที่จะจัดระเบียบบางอย่างให้มีระบบแบบนานาอารยประเทศหรืออย่างตะวันตกนั่นเอง จึงให้ทรงหาจ้างชาวต่างประเทศ ให้เข้ามารับราชการและเป็นครูสอนด้วย ขณะนั้นได้นายร้อยเอกทหารชาวอังกฤษที่ได้มาอยู่ในอินเดียชื่อ อิมเปย์ ขออาสาเข้ามาฝึกจัดและหัตถการอย่างใหม่ในวังหลวง โดยใช้ระบบฝึกหัดอย่างอังกฤษ และในเวลาใกล้ ๆ กันนั้น ก็ได้มีฝรั่งยศร้อยเอกเช่นกันชื่อ มีสเตอร์ นอกซ์ เข้ามาอาสาเป็นครูฝึกทหารสำหรับวังหน้าของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่นั้นมาจึงเป็นการเริ่มต้นที่ทหารไทยได้มีระบบการเกณฑ์ฝึกแบบใหม่ที่เรียกว่า “ทหารเกณฑ์หัตถอย่างยุโรป” คือมี หมวด หมู่ เป็นกอง มีหัวหน้าดูแลบังคับบัญชาเป็นนายสิบ นายร้อย นายพันคุม แต่เรียกเป็นภาษาฝรั่ง การฝึกต่าง ๆ การเข้าแถวตลอดจนการแต่งตัวก็ใช้ตามแบบความรู้ของครูฝึก เป็นข้อกำหนดทุกอย่างดูเป็นของแปลกใหม่ในขณะนั้น ซึ่งขัง เข้มแข็ง มีวินัย มีการตั้งกองเกียรติยศ มีการบรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมีโดยเอาอย่างของอังกฤษมาใช้คือ เป่าเพลง ก๊อด เซฟ เดอะควีน (God Save The Queen) เรียกได้ว่าเป็นก้าวแรกที่มีการเป่าสรรเสริญ และได้นำต่อมาจนในรัชกาลที่ ๕ เมื่อพุทธศักราช ๒๔๑๓ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสดวยราชย์ได้ ๒ ปี ได้ทรงมีพระราชดำริที่ใครจะได้ทอดพระเนตรการจัดการบ้านเมืองอย่างชาวตะวันตก ซึ่งเวลานั้นได้ขยายอำนาจมาใกล้และชิดต่อราชอาณาจักรของพระองค์ จึงได้ทรงหารือต่อท่านสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ผู้สำเร็จราชการฝ่ายหน้า และสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามลิกา กรมพระยาบวรราชนิธิยุตต์ผู้สำเร็จราชการฝ่ายในว่าจะเสด็จทอดพระเนตรการอย่างยุโรป ที่สุดก็เห็นควรที่จะเสด็จเมืองสิงคโปร์อันเป็นอาณานิคมที่อังกฤษเข้าปกครอง ขณะที่เสด็จประทับสิงคโปร์นั้น ทางรัฐบาลอังกฤษได้จัดรับเสด็จด้วยการบรรเลงเพลง ก๊อด เซฟ เดอะควีน สรรเสริญพระองค์ ก็เป็นที่เรียบร้อย ต่อเมื่อเสด็จฯ มาปัตตาเวีย อันเป็นอาณานิคมของฮอลันดา รัฐบาลฮอลันดาได้ถามถึงเพลงประจำชาติของไทยที่ใช้ในการรับเสด็จ โดยที่จะเอาไปทำเพลงบรรเลงเพื่อรับเสด็จ จึงได้ทรงทราบพระเนตรพระกรรณว่า แต่ละชาติเอกราชของยุโรปมีเพลงสรรเสริญประจำชาติโดยเฉพาะ

เมื่อเสด็จกลับจึงได้มีพระราชดำริที่จะให้มีเพลงสรรเสริญขึ้นบ้าง ได้โปรดเกล้าฯ ให้เรียกครูผู้ชำนาญในการเพลงไทยมาปรึกษา เพื่อหาเพลงหรือจัดเพลงที่ควรจะนำมาใช้เป็นเพลงสรรเสริญค่านับรับเสด็จอย่างเพลงก๊อด เซฟ เดอะควีน ของอังกฤษบ้าง ครูผู้รู้เพลงไทยที่ร่วมกันคิดและปรึกษาในครั้งนั้นคงจะมีพระประดิษฐไพเราะ (ศรบุณย์) คนหนึ่ง พระเสนาะดุริยางค์ (ขุนแผน) คนหนึ่ง คุณมรกตครุฑให้ริหลวง คนหนึ่ง หลังหารือแล้ว ได้กราบบังคมทูล ถวายเพลงไทยเดิมของเก่า ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยได้ทรงตั้งชื่อไว้ว่าเพลง “สรรเสริญพระบารมี” เพลงนี้เดิมจัดเข้าอยู่ในพวกเพลงดรัมโหมรีมี ๓ เพลงด้วยกัน คือ ๑. สรรเสริญพระบารมี ๒. กิรีพ็อน ๓. ศศิธรทรงกลด เพลงสรรเสริญพระบารมีนี้ เดิมเรียกกันเป็นหลายชื่อ เช่น บุษลันลอยเลื่อน หรือบุลันลอยฟ้า บางทีก็เรียกว่า เพลงทรงพระสุบิน หรือสรรเสริญพระจันทร์ และสรรเสริญพระบารมีก็เรียกในตอนที่ใช้บรรเลงรับเสด็จนั้นเรียกกันว่า เพลงสรรเสริญพระบารมีไทย ท่วงทำนองของการบรรเลงเพลงนี้ เล่ากันมาว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ ทรงพระสุบินเห็นพระจันทร์เพ็ญลอยเลื่อนในอัมพร ดุองงามยิ่งนัก และในพระสุบินนั้นว่า ทรงได้สดับเสียงทิพย์ดนตรีดังมาในนภากาศด้วย เมื่อทรงตื่นพระบรรทม ยังทรงจำทำนองเพลงทิพย์นั้นได้ จึงโปรดทรงขอสามสายที่เรียกกันว่า “สายฟ้าฟาด” บรรเลง และทรงให้ต่อและซ่อมไว้ในวงมโหรีหลวง จึงยังคงมีอยู่จนทุกวันนี้ ทำนองเพลงนี้ได้นิยมเชิดชูกันมาแต่โบราณ ด้วยชื่อเป็นนิมิตเฉลิมพระเกียรติ จึงให้ใช้เป็นเพลงสรรเสริญพระบารมี

ต่อมาพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) ได้แต่งบทขึ้นประกอบทำนองเป็นโคลงกระทู้

๑ บท ว่า

ความ	สุขสมบัติทั้ง	บริวาร
เจริญ	พละปฏิภาณ	ผ่องแผ้ว
จง	ยืนพระชนม์นาน	นัรบอบ ร้อยแฮ
มี	พระเกียรติเลิศแล้ว	เล่ห์เพี่ยงเพี้ยจันทร์

บทร้องในเพลงสรรเสริญพระบารมีนั้น แต่เดิมนั้นก็ได้มีบังคับแน่นอน ที่จะเป็นแบบอย่างโดยเฉพาะต่อมาในปีพุทธศักราช ๒๔๓๑ สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงคิดเล่นมโหรีอย่างคอนเสิร์ต ขึ้นในงานเฉลิมพระชนมพรรษา เมื่อวันที่จันทร์ เดือน ๑๐ แรม ๔ ค่ำ ปีชวด จุลศักราช ๑๒๕๐ ตรงกับวันที่ ๒๔ กันยายน ๒๔๓๑ ที่หน้าศาลากรมยุทธนาธิการ คือกระทรวงกลาโหมปัจจุบัน ในทำนองคอนเสิร์ตนั้น ได้ทรงพระนิพนธ์บทร้องสรรเสริญพระบารมีดังนี้

ข้าवरพุทธเจ้า	เหล่าพิริยพลผลา
สพสมัยกา-	ละปิติกมล
ร่วมนรจำเรียงพรรค	สรดุริยพล
สถติมณฑล	ทำสดุดีแด่นฤบาล
ผลพระคุณะรักษา	พละนิกายะสุขสานต์
ขอบันดาล	ธ ประสงค์ใด
จงสิทธิ์ดัง	หวังวรหฤทัย
ดุจถวายไชย	ฉนี้

ต่อมาทรงพระนิพนธ์ แก่ใหม่และเล่นตามวาระโดยเปลี่ยนถ้อยคำตอนต้น เพื่อให้ให้นักร้องชายหญิงได้ร้องร่วมกัน มีเนื้อร้องดังนี้

ข้าวรพุทธเจ้า	เหล่ายุพยุพตี
ยอกรชูลี	วรบทบงส์
สังคัพทถวายชัย	โนนฤประสงค์
พระยศยิ่งยง	เย็นศิระเพราะพระบริบาล
ผลพระคุณะรักษา	ปวงประชาเป็นสุขสานต์
ขอบันดาล	พระประสงค์ใด
จงสฤษดิ์ดีดัง	หวังวรหฤทัย
ดุจถวายชัย	ฉนี้

แต่ถ้าแยกนักเรียนชายแยกนักเรียนหญิงร้อง ก็ทรงเปลี่ยนบทต้นดังนี้ นักเรียนชายร้องว่า

ข้าวรพุทธเจ้า	เหล่าดรณะกุมาลา
ยอกรวันทา	วรบทบงส์
ขร้องศัพทถวายชัย	โนนฤประสงค์

ฯลฯ

ส่วนนักเรียนหญิงก็ใช้ร้องว่า

ข้าวรพุทธเจ้า	เหล่าดรณะกุมารี
ยอกรชูลี	วรบทบงส์
ขร้องศัพทถวายชัย	โนนฤประสงค์

ฯลฯ

บทร้องที่สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงพระนิพนธ์นี้จะเห็นได้ว่า ใช้เล่นในโอกาสต่าง ๆ กัน เช่น ทหารเรือ นักเรียนชาย นักเรียนหญิง แต่เพื่อให้ร้องร่วมกันได้ สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ได้ทรงขอให้สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงเขียนใหม่ ให้ใช้ได้ทั่วไป พระองค์จึงทรงแก้ไขและถวายเป็นใหม่ดังนี้

ข้าวรพุทธเจ้า	เอามโนและศิริกราน
นบพระภูมิบาล	บุญดิเรก
เอกบรมจักรินทร์	พระสยามินทร์
พระยศยิ่งยง	เย็นศิระเพราะพระบริบาล
ผลพระคุณ ธิ รักษา	ปวงประชาเป็นสุขสานต์
ขอบันดาล	ธ ประสงค์ใด
จงสฤษดิ์ดีดัง	หวังวรหฤทัย
ดุจถวายชัย	ฉนี้

ถึงรัชกาลที่ ๖ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงฟังเสียงร้องตอนจบ ไม่โปรดด้วยผู้ร้องลงเสียงต่ำ ฟังการออกเสียงเป็นชะนี มิได้เป็นฉะนี จึงโปรดให้แก้เป็น ไชโย ถือเป็นพระราชนิยม

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

ส่วนทำนองเสียงเปียโนตามบทร้องนั้น สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ได้ทรงขอให้ นายยอช เขียนโน้ต ดังสำเนาลายพระหัตถ์ดังนี้

“ถึง มิสเตอร์ ยอช

ข้าพเจ้าได้เขียนโน้ตเพลงสรรเสริญพระบารมี ตามเนื้อที่เตรเปา ส่งมาให้ท่านนี้ สำหรับที่ท่านจะได้ดู เป็นทางที่จะทำให้เป็นโน้ตสำหรับเปียโน ให้มีพร้อมทั้งมือซ้ายมือขวา เพื่อนข้าพเจ้าเขาขอมา ข้าพเจ้า เชื่อว่าไม่มีใครจะทำได้ดีกว่าท่าน ในกรุงเทพฯ นี้ ถ้าท่านได้ทำสำเร็จ สมประสงค์ข้าพเจ้า จะขอบใจเป็น อันมาก

HSR

เมื่อ มิสเตอร์ ยอช ได้ทำโน้ตเปียโนเสร็จแล้วได้ส่งไปถวายโดยเซนชื่อกำกับโน้ต ซึ่งเป็นพาร์ตเปียโนว่า ซี.เอส.ยี. (C.S.G.)

เพลงสรรเสริญพระบารมีนี้ นายจากบ ไฟต์ บิดาพระเจนดุริยางค์ (ปิติ วาทยกร) ได้ให้ทำนองร้อง เสียงประสานขึ้นเป็นครั้งแรก และได้ใช้กันมาจนทุกวันนี้

สวัสดิ์

รูปจำลองปราสาทนครวัด ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

ศาสตราจารย์ ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล

ในวัดพระศรีรัตนศาสดารามหรือวัดพระแก้วทางด้านทิศเหนือ มีรูปจำลองปราสาทนครวัดในประเทศกัมพูชาตั้งอยู่ ด้วยเหตุนี้จึงจะขอเล่าประวัติของรูปจำลองปราสาทนครวัดและปราสาทนครวัดที่เป็นต้นแบบในประเทศกัมพูชา ดังต่อไปนี้

ในหนังสือพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ มีข้อความปรากฏว่า “ใน พ.ศ. ๒๔๐๒ ทรงพระราชดำริว่า ปราสาทศิลาเมืองเขมรมีมากนัก ถ้าปราสาทย่อมๆ รื้อมาทำไว้ที่เขามหาสุวรรค์ ปราสาท ๑ วัดปทุมวัน ปราสาท ๑ ก็จะเป็นเกียรติยศไปภายหน้า จึงโปรดฯ ให้พระสุพรรณพิศาล ขุนชาติวิชาวอกไปเที่ยวดูที่เมืองหลวงพระนครพระนครวัด เมืองพุกไทสมัน ขุนชาติวิชาวอกกลับเข้ามากราบทูลว่าได้ไปดูหลายแห่งทั่วทุกตำบลแล้ว ที่เมืองอื่น ๆ มีอยู่แต่ปราสาทใหญ่ๆ ทั้งนั้น จะรื้อเอาเข้ามาเห็นจะไม่ได้ ปราสาทผไทตาพรหมอยู่ที่เมืองนครเสียมราฐ มีอยู่ ๒ ปราสาท สูง ๖ วา พอจะรื้อเอามาได้ จึงโปรดฯ ให้มีตราออกไปเกณฑ์คนเมืองปัตบอง เมืองนครเสียมราฐ เมืองพนมสกล ให้พระสุพรรณพิศาลไปรื้อปราสาทผไทตาพรหม แบ่งเป็น ๔ ผลัด ๆ ละ ๕๐๐ คน ให้แบ่งเป็นกองชักลากบ้าง กองส่งบ้าง”

น่าสันนิษฐานว่าปราสาทผไทตาพรหมนี้ก็คือปราสาทที่เรียกกันว่า ปราสาทตาพรหมที่เมืองเสียมราฐ ในปัจจุบัน เป็นปราสาทที่พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ (พ.ศ. ๑๗๒๔ - รว พ.ศ. ๑๗๖๓) มหาราชองค์สุดท้ายแห่งอาณาจักรขอมผู้ทรงนับถือพุทธศาสนาเถรวาทได้สร้างขึ้น เนื่องจากเป็นพุทธสถานจึงสร้างราบไปกับพื้นดิน และมีอาคารหลายหลังสำหรับพระสงฆ์ เป็นที่อยู่บ้าง ที่บำเพ็ญสมาธิบ้าง ที่สำหรับเล่าเรียนพระธรรมวินัยบ้าง ล้วนแต่ก่อด้วยศิลาทั้งสิ้น

พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ ได้กล่าวต่อไปว่า ใน พ.ศ. ๒๔๐๓ “ฝ่ายพระยาอภัยภูเบศร บอกให้พระยาอานุกาพไตรภพ เจ้าเมืองเสียมราฐเข้ามากราบทูลว่า ได้เกณฑ์คนและกรมการให้พระสุพรรณพิศาลแล้วไปตั้งพลกรรมบวงสรวง ได้ลงมือรื้อปราสาทเมื่อ ณ วันเดือน ๖ ขึ้น ๙ ค่ำ (วันเสาร์ที่ ๒๕ เมษายน พ.ศ. ๒๔๐๓) มีเขมรประมาณ ๓๐๐ คนออกมาแต่ป่า เข้ายิงฟันพวกที่รื้อปราสาทฆ่าพระสุพรรณพิศาลตายคน ๑ พระวังตายคน ๑ บุตรพระสุพรรณพิศาลตายคน ๑ โล้แทงฟันพระมหาดไทยพระยกกระบัตร ป่วยเจ็บหลายคน แต่ไพร่นั้นไม่ทำอันตรายแล้วหนีเข้าป่าไป ได้ทรงทราบได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้ว จึงรับสั่งให้มีตราออกไปให้พระยาอภัยภูเบศร พระยาอานุกาพไตรภพ ชำระเอาผู้ร้ายรายนี้ให้ได้ แล้วเกณฑ์ให้พระยาภูเบศรรื้อปราสาท ๑ พระยาอานุกาพไตรภพรื้อปราสาท ๑ ให้เอาเข้ามาให้จงได้ ท่านเสนาบดีทราบดังนั้นเข้าชื่อกันทำเรื่องราวถวายว่า ปราสาทศิลาที่เมืองเขมนั้น กษัตริย์แต่โบราณให้ทำไว้เพื่อจะเป็นเกียรติยศติดแผ่นดินของท่านอยู่ ของอันนี้ก็ช้านานมาจนไม่ทราบจะทำมาได้ที่รอยปักที่พื้นปี ถ้าจะไปรื้อลง คนทุกวันนี้กำลังที่จะยกก็ยังไม่ไหว ศิลาก้อน ๑ ก็ใหญ่ๆ ถ้ารื้อลงแล้วเอาเข้ามาปรับปรุง

ทำขึ้นไม่ได้ ก็เลยเสียพระเกียรติยศไป หรือมีเหตุขึ้นอย่างไอย่างหนึ่งเหมือนครั้งนี้ ก็เป็นที่จะให้เสื่อมเสียพระเกียรติยศไป ขอพระราชทานให้ทรงพระราชมารดาภิเษก ได้ทรงทราบเรื่องราวแล้วก็รับสั่งให้งดการนั้นเสีย แต่ผู้รายนั้นให้สับสนเอาตัวให้ได้”

ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๑๐ พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๔ กล่าวอีกว่า “และเมื่อ ณ เดือน ๓ แรม ๑๓ ค่ำ (ศุภขึ้นที่ ๒๑ กุมภาพันธ์) ปีชวด อัฐศก โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้พระสามภพพายออกไป ถวายแบบปราสาทที่พระนครวัด จะจำลองทำขึ้นไว้ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เพื่อจะให้คนทั้งหลายเห็นว่า เป็นของอัศจรรย์ทำด้วยศิลาทั้งสิ้นไม่มีสิ่งไรปน พระสามภพพายยกกลับมาถึงกรุงเทพมหานคร ณ วัน เดือน ๗ ขึ้น ๙ ค่ำ (อังคารที่ ๑๑ มิถุนายน) กราบทูลว่าได้ถ้ายรูปปราสาทและพระระเบียงเข้ามา...จึงโปรดฯ ให้ช่างกระทำจำลองตามแบบที่ถ้ายเข้ามานั้น ขึ้นไว้ในวัดพระศรีรัตนศาสดารามจนทุกวันนี้” อย่างไรก็ตามการจำลองปราสาทนครวัดมาไว้ทางด้านเหนือของวัดพระศรีรัตนศาสดารามนั้นมาสำเร็จลงเมื่อฉลองพระนครครบ ๑๐๐ ปีในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวใน พ.ศ. ๒๔๒๕

เมื่อได้กล่าวถึงประวัติของการจำลองปราสาทนครวัดในประเทศกัมพูชา มาไว้ที่วัดพระศรีรัตนศาสดารามแล้ว ต่อไปนี้จะกล่าวถึงปราสาทนครวัดในประเทศกัมพูชาบ้าง

ปราสาทนครวัดที่เมืองเสียมราฐ ประเทศกัมพูชา สร้างขึ้นราวระหว่าง พ.ศ. ๑๖๕๐-๑๗๐๐ โดยพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๒ ซึ่งมีพระนามเมื่อสิ้นพระชนม์แล้วว่าบรมวิชฌโลก ศาสนสถานแห่งนี้สร้างในศาสนาพราหมณ์ลัทธิไวยศนพนิกาย ซึ่งนับถือพระนารายณ์เป็นใหญ่

ปราสาทนครวัดหันหน้าไปทางทิศตะวันตก ผิดกับปราสาทขอมแห่งอื่นๆ ในเมืองพระนคร (Angkor) ซึ่งหันหน้าไปทางทิศตะวันออก ปราสาทแห่งนี้มีพื้นที่เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดใหญ่ ราว ๑,๕๐๐×๑,๓๐๐ เมตร มีคูซึ่งมีขนาดกว้าง ๑๙๐ เมตรล้อมรอบ ถัดคุ้เข้าไปมีกำแพงขนาดกว้างยาว ๑,๐๒๕×๘๐๐ เมตร โดยรอบ จัดเป็นศาสนสถานที่ใหญ่ที่สุดในเมืองพระนครของขอม

ปราสาทนครวัดสร้างขึ้นนอกเมืองพระนครหรือพระนครหลวงด้านทิศใต้ ด้วยเหตุนี้จึงตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ภายในเมืองยโสธรปุระหรือเมืองพระนครเมืองแรกซึ่งพระเจ้าโยศวรมันที่ ๑ (พ.ศ. ๑๔๓๒-๑๔๔๓) ทรงสร้าง มีเขาพนมบาเค็งเป็นจุดศูนย์กลางและมีแม่น้ำเสียมราฐอยู่ทางทิศตะวันออกและเขื่อนของสระบารายทางทิศตะวันตก ด้วยเหตุนี้บางท่านจึงกล่าวว่าการขนิลาทราয়จากเขาพนมกุเลนมาทางแม่น้ำเสียมราฐซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกทำให้สร้างหันหน้าปราสาทนครวัดไปทางทิศตะวันตก แต่คำกล่าวเช่นนี้ก็ยังไม่น่าเชื่อถือนัก

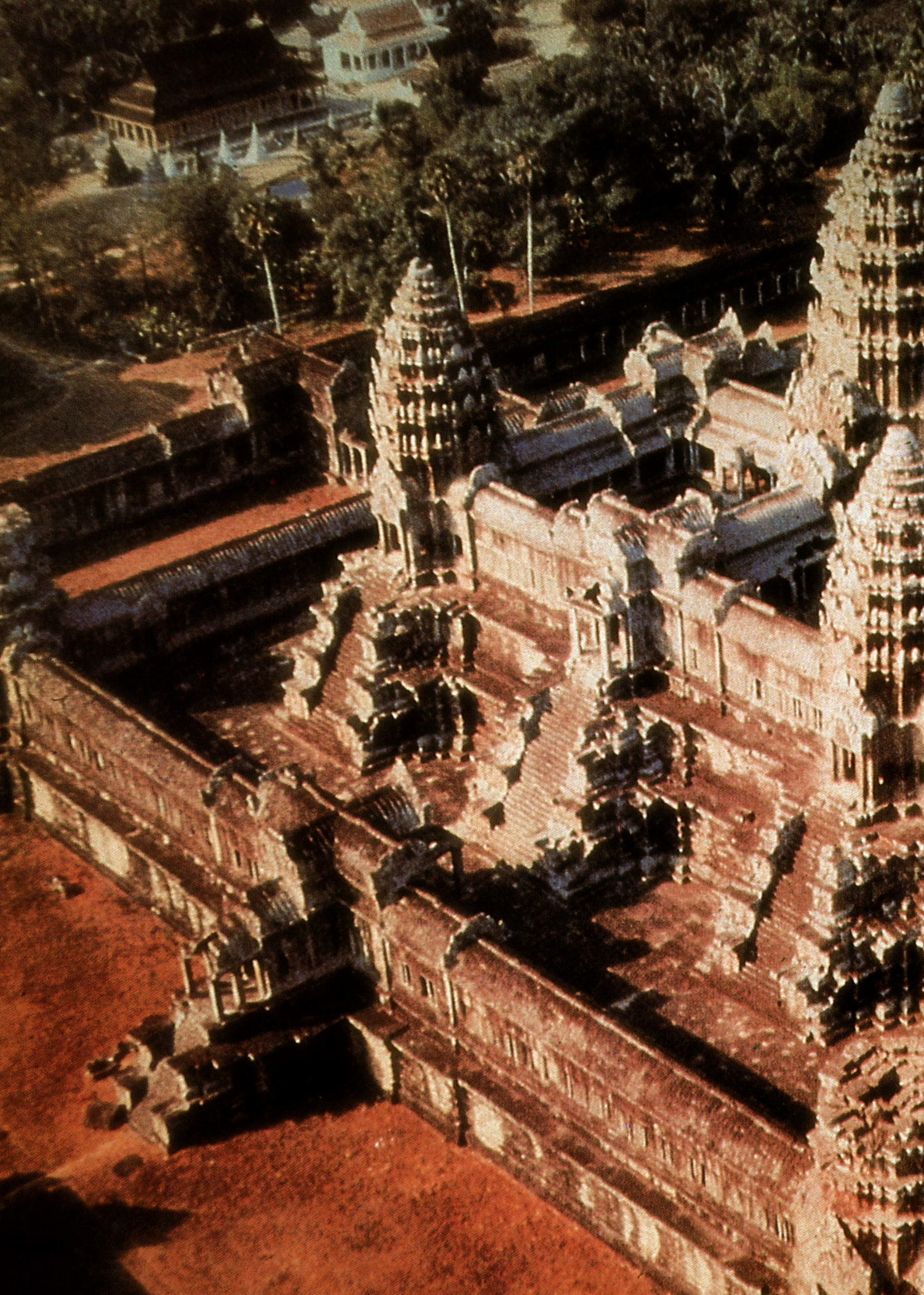
มีนักปราชญ์หลายท่านที่เชื่อว่าปราสาทนครวัดหันหน้าไปทางทิศตะวันตกเพราะเกี่ยวกับกิจพิธีในการศพ เป็นศาสนสถานเพียงแห่งเดียวในการศพที่สร้างขึ้นเมื่อพระเจ้าแผ่นดินผู้สร้างยังทรงมีพระชนม์อยู่คือพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๒ ทั้งนี้เพื่อยกย่องพระองค์ขึ้นเสมอเทพเจ้าและเพื่อบรรจุพระอัฐิของพระองค์เมื่อสิ้นพระชนม์ไปแล้ว ที่ปราสาทนครวัดมีภาพสลักบนผนังระเบียงชั้นนอก เวลาเดินชมก็ต้องเดินเวียนซ้าย ไม่ใช่เดินเวียนขวา การที่พระเจ้าสุริยวรมันที่ ๒ ทรงสร้างเทวาลัยแห่งเทวราชหรือพระราชาผู้เป็นเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ลัทธิไวษณพนิกาย ไม่ใช่ในศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวณิกายภายใต้รูปราชคิวงค์ดังพระราชาขอมองค์ก่อน ๆ พระนารายณ์นั้นมักทรงเกี่ยวข้องกับทิศตะวันตก ด้วยเหตุนี้จึงอาจเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ปราสาทนครวัดหันหน้าไปทางทิศตะวันตก

ชาวจีนชื่อโจตาควนซึ่งเดินทางเข้ามาในประเทศกัมพูชาใน พ.ศ. ๑๘๓๙ ก็ได้เขียนไว้ว่า “ที่ฝั่งศพของลูป็น” อยู่ทางทิศใต้ของเมืองพระนครและมีอาณาบริเวณราว ๑๐ ลี้ คำกล่าวเช่นนี้คงหมายถึงปราสาทนครวัดและทำให้เห็นว่ามี ความเกี่ยวข้องกับการศพ

ปราสาทนครวัดเป็นที่มาแสงบุญของชาวเขมรทุกยุคทุกสมัย ด้วยเหตุนี้เมื่อชาวเขมรยอมรับนับถือพุทธศาสนาแล้ว จึงมีการสร้างวัดขึ้นในนั้น และทำให้มีการตั้งชื่อว่าปราสาท “นครวัด” ขึ้นคือ “เมือง (เพราะเหตุว่ามีบริเวณกว้างขวางใหญ่โตมาก) ที่เป็นวัด (ในพุทธศาสนา)” ทั้งนี้เพราะไม่สามารถทราบชื่อเดิมซึ่งควรเป็นภาษาสันสกฤตได้ ปัจจุบันได้ย้ายวัดให้ออกไปอยู่ทางด้านข้างทางทิศเหนือ โดยไม่เกี่ยวข้องหรือบดบังปราสาทโบราณแล้ว

ปราสาทนครวัดเป็นสถาปัตยกรรมขอมที่แสดงให้เห็นวิทยาการก่อสร้างที่เจริญถึงขีดสูงสุด และตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๐๙ ชาวดอกขุซชื่อทอมสัน (Thomson) ก็ได้กล่าวว่า ปราสาทนครวัดเป็นสัญลักษณ์ของเขมรสุเมรุ ซึ่งเป็นศูนย์กลางของจักรวาล ปราสาทหลังกลางซึ่งมีหลังคาซ้อนกัน ๗ ชั้นก็หมายถึงภูเขาที่ล้อมรอบเขมรสุเมรุ ๗ ชั้น ฐานปราสาท ๓ ชั้นก็หมายถึง ดิน น้ำ และลม ซึ่งเป็นที่ตั้งของเขมรสุเมรุและคูชั้นนอกก็หมายถึงมหาสมุทร

ปราสาทนครวัดมีฐาน ๓ ชั้น แต่ละชั้นประกอบไปด้วยระเบียงล้อมสี่ด้านทุกชั้น มีโคปุระ (ประตูซุ้ม) ๔ แห่ง และอาคารที่มุมระเบียงทุกมุม ฐานชั้นบนมีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีปราสาท ๕ หลังตั้งอยู่ข้างบน หลังหนึ่งอยู่ตรงกลางและอีก ๔ หลังตั้งอยู่ที่มุม ส่วนฐานอีก ๒ ชั้นล่างมีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า เพราะเหตุว่าได้ยื่นยาวออกไปทางทิศตะวันตก ส่วนที่ยื่นออกไปนี้ทำให้สามารถสร้างบรรณาลัย (หอสมุด)

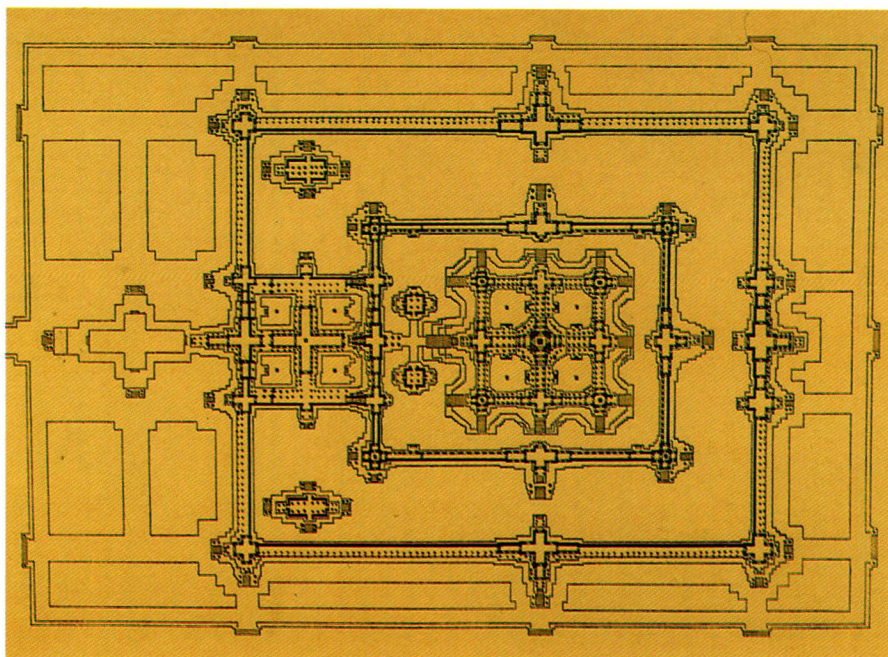

ขึ้นได้ ๒ หลังบนฐานชั้นกลาง และอีก ๒ หลังซึ่งมีขนาดใหญ่กว่าบนฐานชั้นแรก

คูชั้นนอกสุดซึ่งล้อมรอบปราสาทนครวัดมีขนาดกว้างยาวทั้งหมด ๕ กิโลเมตรครึ่ง คูนี้มีถนนตัดผ่านอยู่ ๒ ทิศ คือ ทางทิศตะวันออกเป็นถนนถมดินเพื่อนำศิลาทรายขึ้นมาจากแม่น้ำเสียมราฐ ส่วนทางทิศตะวันตกเป็นถนนปูด้วยแผ่นหินทราย ยาว ๒๐๐ เมตร กว้าง ๑๒ เมตร ขอบสองข้างของถนนมีเสากลมประดับอยู่ข้างล่าง ปลายสุดของถนนทางด้านทิศตะวันตกสร้างเป็นลานรูปกากบาท มีบันไดขึ้นและมีสิ่งทวารบาลประดับพร้อมทั้งราวสลักรูปนาคอยู่ทั้งสองด้าน

กำแพงชั้นนอกสุดภายในคูสร้างด้วยศิลาแลงเป็นกำแพงสูง ห่างจากคูชั้นนอกประมาณ ๓๐ เมตร ตรงกลางทางทิศตะวันตกมีประตูก่อเป็นกำแพงยาว ๒๓๕ เมตรจากทิศใต้ไปยังทิศเหนือ ประกอบด้วยประตูชุมตรงกลาง ๓ ยอดเป็นรูปกากบาท มีอาคารอยู่ทางด้านสุด ๒ อาคาร มีประตูตัดติดราบกับพื้นดินเพื่อให้ช้างเดินผ่านไปได้ และมีระเบียงเป็นเครื่องเชื่อมระหว่างประตูชุมและอาคารเหล่านี้

ยอดของประตูชุม ๓ ประตูได้หักพังไปเสียแล้ว เมื่อเดินขึ้นบันไดไปบนประตูแล้วควรเดินไปทางขวา คือทิศใต้สุด จะเห็นมีเทวรูปศิลาพระนารายณ์ ๘ กรขนาดใหญ่ซึ่งสลักขึ้นภายหลังในศิลปะขอมแบบบายน (ราว พ.ศ. ๑๘๐๐-๑๘๕๐) ที่สามารถทราบได้เพราะพระเนตรปิดสนิท และพระโอษฐ์มียัมซึ่งเป็นลักษณะของศิลปะขอมแบบบายนทรงผ้าโจงกระเบนสั้น นอกจากนี้ยังมีรูปเทวสตรีศิลาในสมัยบายนซึ่งไม่มีเศียรแล้ว แต่ก็ยังสามารถทราบได้เพราะนุ่งผ้าลายดอกไม้และมีชายผ้าเป็นรูปสามเหลี่ยมอยู่ด้านหน้าลำตัว ด้านหลังของอาคารยาวนี้ปิดทึบแต่สลักรูปบุคคลกำลังขี่สัตว์อย่างสวยงามอยู่บนยอดผนังทางด้านหลังคือทิศตะวันออก นอกจากนี้ยังมีรูปเทพธิดาในศิลปะขอมแบบนครวัดสลักไว้อย่างสวยงามเป็นรูปเดี่ยวบ้างเป็นรูปหมู่ ๒ หรือ ๓ องค์บ้าง แต่งกายเป็นแบบนครวัดทั้งสิ้นคือนุ่งผ้าลายดอกไม้ชักชายออกมามากทั้งสองข้างของลำตัว ศิราภรณ์เป็นรูปดอกไม้กลมเรียงกัน ๓ ดอกเป็นส่วนใหญ่ และมียอดแหลมอยู่ข้างบน ภาพสลักเหล่านี้ อาจถือได้ว่าเป็นภาพงามที่สุดแห่งหนึ่ง ณ ปราสาทนครวัด

จากนั้นจะเดินผ่านทางเดินซึ่งปูด้วยหินทรายยาว ๓๕๐ เมตร กว้าง ๙.๕๐ เมตร ไปทางทิศตะวันออก สำหรับทางเดินนั้นมีเฉพาะ ๘ เมตร สูงกว่าพื้นดิน ๑.๕๐ เมตร มีรูปนาคสลักสมัยนครวัด คือมีรัศมีอยู่รอบเศียรนาคและมีเศียรอยู่ทั้งสองด้านของลำตัวทอดตัวอยู่บนฐานสี่เหลี่ยมบ้าง ๗ กันทั้งสองข้าง ทางเดินนี้มีบันไดลงไปยังพื้นดินข้างละ ๖ บันได สองข้างทางเดินบนดินมีอาคารสร้างด้วยศิลาอยู่ข้างละหลังเรียกกันว่า “บรรณาลัย” หรือ “หอสมุด” มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าค่อนข้างยาว ความจริงอาจจะเป็นห้องประชุมสำหรับผู้มาแสวงบุญก็ได้ ต่อนี้ไปจะมีสระสี่เหลี่ยมจัตุรัสอยู่ทั้งสองข้างของทางเดินอีก สำหรับสระทางด้านเหนือนั้น ถ้าลงบันไดไปแล้ว อาจจะทำภาพตัวปราสาทนครวัดที่ทอดเงาไปในสระน้ำได้อย่างงดงาม และเห็นยอดปราสาททั้งห้ายอดด้วย

จากนั้นเราจะมาถึงตัวปราสาทนครวัดอย่างแท้จริง คือถึงลานหน้าปราสาทนครวัดมีแผนผังเป็นรูปกากบาทซ้อนกัน ๒ ชั้น อาจจะใช้เป็นที่มีการพ่อนรำตามกิจพิธี เมื่อสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จไปทอดพระเนตรปราสาทนครวัดก็มีการแสดงการพ่อนรำของเขมรถวายให้ทอดพระเนตรที่นี่ และอาจจะเป็นที่พระเจ้าแผ่นดินขอมประทับเวลาทอดพระเนตรการฉลองหรือขบวนแห่ก็ได้

ต่อจากนั้นจึงมาถึงระเบียงชั้นแรก ซึ่งมีทางเข้าทางประตูทิศตะวันตก ๓ ประตูเช่นเดียวกับทางทิศตะวันออก แต่ทิศเหนือและทิศใต้มีเพียงประตูเดียว ระเบียงชั้นแรกนี้มีขนาด ๑๘๗x๒๑๕ เมตร มีชื่อเสียงเพราะมีภาพสลักอยู่โดยรอบดังจะพรรณนาต่อไป

ภาพสลักเหล่านี้สูงประมาณ ๒ เมตร สลักแบนมากและไม่ทิ้งพื้นที่ว่างเปล่าเบื้องหลังภาพไว้เลย การชมนั้นจะต้องเดินแบบเวียนซ้ายดังกล่าวนั้นแล้ว ในชั้นต้นคือระเบียงทิศตะวันตกด้านใต้ เป็นเรื่องมหากาธาคือการรบระหว่างพวกรักร (ทางด้านซ้าย) และปาณฑพ (อ่านว่า ปาน-ดบ) (ทางด้านขวา) ภาพสลักบนระเบียงนี้สลักภาพปะปนกันไปหมด ไม่ได้สลักเป็นแนวยาวซ้อนกันดังภาพต่อไป ด้วยเหตุนี้คงจะสลักขึ้นในสมัยแรก ภาพสลักเหล่านี้เกี่ยวข้องกับพระนารายณ์ ด้วยเหตุนี้จึงสลักเรื่องมหากาธาคือ เพราะในเรื่องนี้พระกฤษณะซึ่งเป็นนารายณ์อวตารได้เสด็จลงมาช่วยพระอรชุนซึ่งเป็นตัวเอกของเรื่องในการสู้รบ

สำหรับอาคารมุมระเบียงทิศตะวันตกเฉียงใต้ก็มีภาพสลักเช่นเดียวกัน เป็นเรื่องอวตารของพระนารายณ์ เช่นตอนหนึ่งของเรื่องรามายณะหรือรามเกียรติ์ของไทย เรื่องพระกฤษณะ การกวณเกษียรสมุทร (กุมารวตาร) พระกามเทพแผลงศรแห่งความรักไปยังพระอิศวร ฯลฯ

ระเบียงทิศใต้ด้านตะวันตก เรียกกันว่า “ระเบียงประวัติศาสตร์” ยาว ๙๐ เมตร และสลักเรื่องราวของพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๒ ผู้ทรงสร้างปราสาทนครวัด เพราะถือว่าพระองค์ก็เป็นนารายณ์อวตารเช่นเดียวกัน ทางด้านซ้ายในชั้นต้นจะสลักเป็น ๒ แนว ซึ่งถือกันว่าจะสลักขึ้นในรุ่นหลังของปราสาทนครวัด เป็นรูปการเสด็จออกของพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๒ จากนั้นเป็นแถวทหารซึ่งเราสามารถทราบว่าเป็นใครได้เพราะมีจารึกสั้น ๆ ๒๘ แห่ง พระเจ้าสุริยวรมันที่ ๒ เองทรงมีขนาดใหญ่กว่าบุคคลอื่น ประทับยืนบนหลังช้าง พระเจ้าสุริยวรมันมีกลดกัน ๑๕ คัน ณ ที่นี้เราสามารถเห็นต้นเค้าของธง ‘กระปี่ฐ’ ‘ครุฑพ่าห์’ ได้ด้วย ว่าแต่เดิมจะเป็นรูปหนูมานและพระนารายณ์ทรงครุฑสัมฤทธิ์เสียอยู่บนยอดเสาไม้ ยังไม่มีการใช้ผ้าดังธงในปัจจุบัน ในขบวนเหล่านี้ยังมีขบวนของพราหมณ์และไฟอันศักดิ์สิทธิ์ด้วย ด้านขวาสุดของภาพสลักมีกองทัพไทย ซึ่งมีจารึกว่า “เสียมกุก” แต่จารึกแห่งนี้ถูกขูดทำลายไปเสียแล้ว เพียงแห่งเดียว

ใบหน้าของทหารเป็นรูปไข่ นุ่งผ้าหรือกางเกงซึ่งมีอุบะประดับ และบนศีรษะมีเครื่องประดับคล้ายกิ่งไม้ เติมน้ำใคร่ได้ระเบียบนัก

ผนังระเบียงด้านทิศใต้ ยาว ๖๐ เมตร มีภาพจำสลักปูนดำ แบ่งเป็น ๓ ชั้นแสดงถึงการตัดสินใจของ พระยมซึ่งเป็นเทพเจ้าแห่งความตายและอาจถือว่าเมื่อพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๒ สิ้นพระชนม์แล้ว ได้ทรงเข้าไป รวมกับพระยม ต่อมาภาพสลักจะแบ่งออกเป็น ๒ ชั้น คือสวรรค์ และนรก ผู้ใดที่เชื่อสัตย์ต่อ พระเจ้าสุริยวรมันที่ ๒ พระองค์ก็ทรงตัดสินให้ไปสวรรค์ ผู้ใดที่คิดร้ายต่อพระองค์ก็ตัดสินให้ไปลงนรก ด้านนี้มีจารึกสั้น ๆ อยู่ ๓๖ แห่ง ทำให้ทราบว่ามีคนนั้นมี ๓๒ ชุม และสวรรค์มี ๓๗ ชั้น พระยมมีหลายกร ทรงกระบือ ทรงมีผู้ช่วย ๒ คน คือ ธรรมะและจิตรคุปต์ แนวครุฑแบกสลักเป็นภาพแบ่งระหว่างสวรรค์ กับนรก

ในด้านนี้ นักโบราณคดีฝรั่งเศสเคยพบเศษเพดานสลักด้วยไม้เป็นแผ่นสี่เหลี่ยมมีรูปดอกบัวบานอยู่ ภายใน ปัจจุบันเขาจึงหล่อปูนเป็นลวดลายดังกล่าวและนำไปใส่เข้าไว้แทน

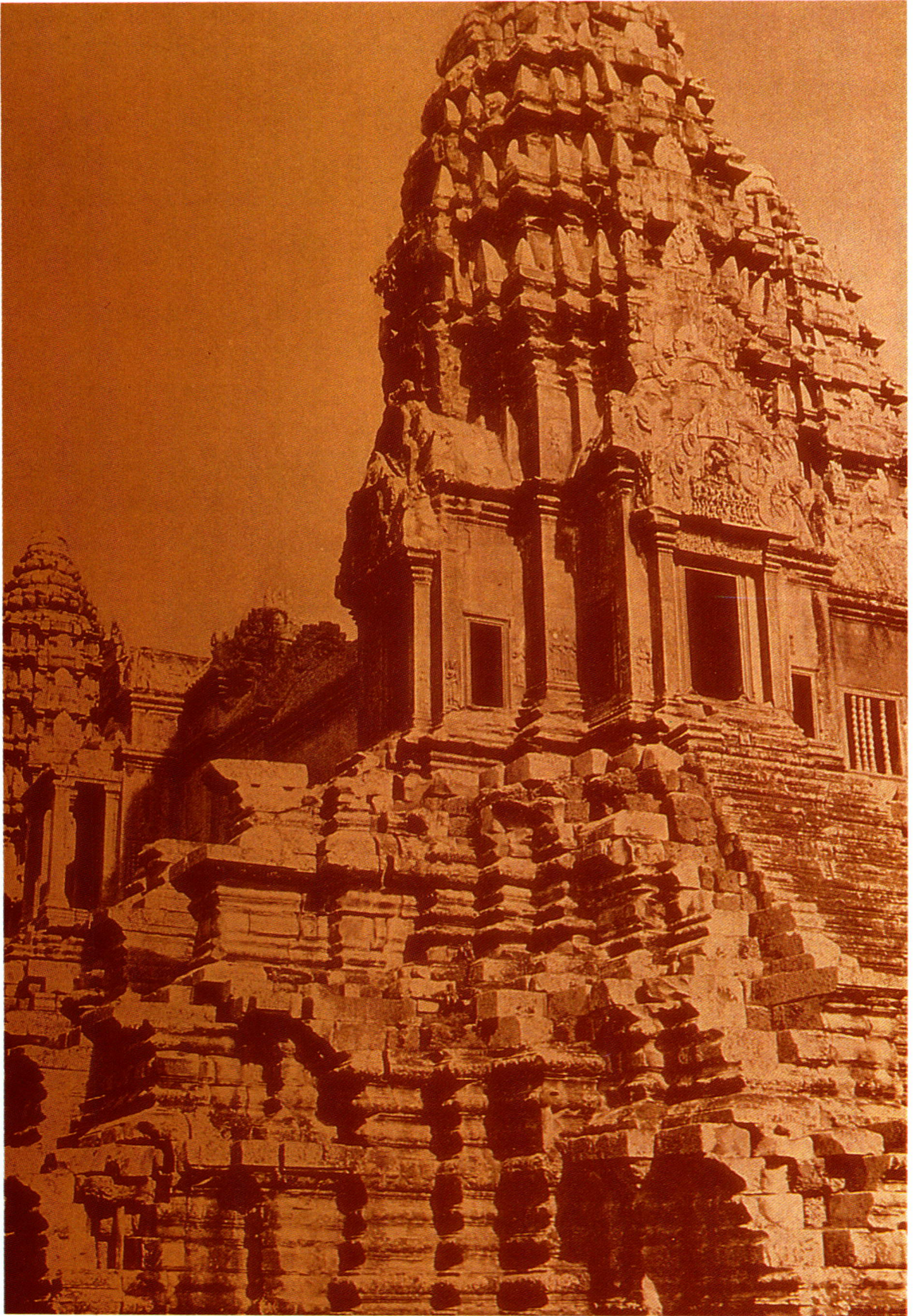
ระเบียงทิศตะวันออก ด้านใต้ สลักเรื่องราวจากคัมภีร์ภาควัดปุราณะคือเรื่องการกวนเกษียรสมุทร เพื่อจะได้น้ำอมฤตซึ่งเป็นที่ยินยอมมากของช่างขอม ภาพสลักด้านนี้สลักเป็นแนวซ้อนกันยาวเกือบ ๕๐ เมตร ในภาพนี้พระนารายณ์ทรงอวตารเป็นเต่ามารับรับเขามันพระซึ่งใช้ต่างไม้กวน พระยานาคควาสกรีเป็นเชือก สำหรับพันเขามันพระ มีอสูร ๙๒ ตนชักอยู่ทางด้านเศียรนาค และเทวดา ๘๘ องค์ชักอยู่ทางด้านหางนาค ด้านขวาสุดอาจเป็นหนุมานซึ่งมาช่วยเทวดากวนเกษียรสมุทรด้วย พระนารายณ์ ๔ กรทรงกำกับการ กวนเกษียรสมุทร ภาพนี้สลักแบ่งเป็น ๓ แนว คือนางอัปสรเหาะอยู่บนท้องฟ้าแนวหนึ่ง ผู้ที่กวนเกษียรสมุทร แนวหนึ่ง และเกษียรสมุทรซึ่งมีเต่า ปลา ฯลฯ อยู่ข้างใต้อีกแนวหนึ่ง

บนประตูกลางด้านตะวันออกมีจารึกขนาดใหญ่ สลักขึ้นราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๓ เล่าเรื่อง การสร้างพระเจดีย์บรรจุอัฐิบนพื้นดินทางด้านนั้น

ภาพสลักบนระเบียงทิศตะวันออก ด้านเหนือ ฝีมือผู้ภาพสลักที่กล่าวมาแล้วข้างต้นไม่ได้ ทั้งนี้ เพราะมาสลักภายหลังถึง ๔๕๐ ปี โดยนักองค์จันท์ กษัตริย์เขมรผู้รับชนะกองทัพไทยใน พ.ศ. ๒๐๙๙ อันเป็นเหตุแห่งนามแคว้นว่า “เสียมเรียบ” ได้ย้ายราชธานีกลับมาอยู่ที่เมืองพระนคร และได้ให้สลักภาพที่ ยังไม่ได้สลักหรือร่างโคลนไว้แล้วให้สำเร็จ ภาพเหล่านี้มีฝีมือช่างจีนปนและมีอิทธิพลของศิลปะไทยด้วย เพราะนักองค์จันท์ได้เคยเข้ามาอยู่ที่พระนครศรีอยุธยาแต่ก่อน ภาพนี้แสดงถึงชัยชนะของพระนารายณ์ ต่อพวกอสูรและทรวงครุฑอยู่ตรงกลางของภาพ

ระเบียงทิศเหนือ ด้านตะวันออก เป็นเรื่องการรบพุ่งระหว่างพระกฤษณะและพระเจ้ากรุงพาล ๆ นั้น ทรงผ่าน่งเหนือสนับเพลา อันเป็นอิทธิพลของศิลปะไทย เพราะปกติชาวขอมจะไม่นุ่งกางเกง แต่จะนุ่ง ผ้าโจงกระเบนสั้นเท่านั้น ทางด้านขวาสุดของภาพมีภาพพระอิศวรประทับนั่งอยู่บนเขาไกรลาสพร้อมกับ พระอุมาและพระคเณศ ทรงขอโทษแทนพระเจ้ากรุงพาลต่อพระกฤษณะและพระกฤษณะก็ยกโทษถวาย

ระเบียงทิศเหนือ ด้านตะวันตก เป็นภาพเทวดาในศาสนาพราหมณ์ ๒๑ องค์กำลังทรงต่อสู้กับ อสูรกาลเนมิ ภาพสลักฝีมือดีชิ้น และสลักปะปนกันไปหมด โดยไม่แบ่งเป็นแนว ด้วยเหตุนี้คงจะสลัก ขึ้นเป็นรุ่นแรกที่ปราสาทนครวัด

อาคารมูมระเบียงทิศตะวันตกเฉียงเหนือมีภาพสลักที่น่าชมมาก เกี่ยวกับเรื่องรามเกียรติ์และเรื่องพระกฤษณะ ฯลฯ โดยเฉพาะภาพที่เทพ ๙ องค์กำลังทรงพาหนะเพื่อเสด็จไปขอให้พระนารายณ์อวตารลงมาปราบทศกัณฐ์

ระเบียงทิศตะวันตกด้านเหนือสลักเป็นเรื่องรามเกียรติ์ การสู้รบระหว่างยักษ์และลิงโดยไม่มีการแบ่งแยกเป็นแนวเลย ด้วยเหตุนี้จึงคงจะสลักขึ้นในตอนแรก พร้อมกับระเบียงทิศเหนือด้านตะวันตก และระเบียงทิศตะวันตกด้านใต้ ส่วนระเบียงทิศใต้ด้านตะวันตก ทิศใต้ด้านตะวันออกและทิศตะวันออกด้านใต้นั้นคงสลักขึ้นภายหลังเล็กน้อย เพราะสลักแบ่งเป็นแนวแล้ว สำหรับภาพสลักทิศตะวันออกด้านเหนือและทิศเหนือด้านตะวันออกนั้นมาสลักขึ้นภายหลังรวม ๔๕๐ ปี

เมื่อได้ชมภาพสลักครบถ้วนด้วยการเดินเวียนซ้ายแล้ว ก็ขอให้เราเดินขึ้นไปยังชั้นบนต่อไป มีระเบียงรูปกากบาทนำจากระเบียงชั้นนอกขึ้นไปยังระเบียงชั้นกลาง ชั้นนี้น่าชมข้างขวามือว่าระเบียงชั้นกลางนั้นสูงกว่าระเบียงชั้นนอก แต่เขาก็สามารถสร้างเป็นระเบียงรูปกากบาทให้ติดต่อกันได้โดยสร้างให้ลดหลั่นกันขึ้นไปทีละชั้น ปัจจุบันทางการได้สร้างบันไดไม้ให้เดินขึ้นไปได้ตรงกลางโดยสะดวก ภายในระเบียงรูปกากบาทนี้ก่อเป็นสระอยู่ที่ ๔ มุมมีบันไดลงไปได้ จากนั้นก็ขึ้นมาถึงระเบียงชั้นกลางซึ่งมีขนาด ๑๐๐x๑๑๕ เมตร มีประตูเข้า ๓ ทางทางทิศตะวันตก แต่ทิศอื่นมีเพียงประตูเดียว มีอาคารที่มูมระเบียงทุกมุม “หอสมุด” ซึ่งเล็กกว่าบนฐานชั้นแรกตั้งอยู่สองข้างของประตูกลางทางทิศตะวันตก แม้พื้นที่ระหว่างระเบียงชั้นกลางและ

ระเบียงชั้นยอดสุดจะค่อนข้างแคบและไม่มีภาพสลักเล่าเรื่องประดับ แต่ก็อาจชมภาพเทพธิดาซึ่งมีสลักเต็มไปหมด หน้าบัน (หน้าจั่ว) และทับหลังของอาคารส่วนใหญ่จะสลักเป็นภาพรามเกียรติ์ตอนสู้รบกัน เมื่อขึ้นไปถึงระเบียงชั้นกลางแล้วถ้าเดินไปทางขวามือคือด้านทิศใต้ ก็จะถึงระเบียงที่เรียกกันว่า “พระพน” เป็นที่เก็บพระพุทธรูปรุ่นหลังปราสาทนครวัด ส่วนใหญ่สลักจากไม้ แต่ปัจจุบันก็สูญหายไปมากมายแล้วหรือมีจะนั้นก็โดนตัดเศียร ปัจจุบันจะเห็นว่าที่เหลืออยู่บางองค์เศียรต่อใหม่ทั้งสิ้น ปราสาทนครวัดนี้สันนิษฐานว่าแต่เดิมอาจจะบายสีหรือปิดทองด้วยเพราะบางแห่งยังคงมีซากปูนติดอยู่ ที่ฐานของเสามักสลักเป็นรูปฤๅษีกำลังประนมมือ ลูกกรงหน้าต่างหรือลูกกรงลูกมะหวดก็เลียนแบบเครื่องไม้โดยใช้วิธีกลึง

เมื่อมองจากฐานชั้นกลางขึ้นไปยังฐานชั้นยอดซึ่งค่อนข้างชันสูง ๑๓ เมตร จะเห็นว่าข้างบนมีปราสาท ๕ หลัง หลังหนึ่งอยู่ตรงกลางและอีก ๔ หลังอยู่ที่มุม ระเบียงบนชั้นยอดนี้จะเจาะโปร่งทั้งสองด้าน ซึ่งมีอยู่เพียงแห่งเดียวที่ปราสาทนครวัดคือด้านหนึ่งเป็นหน้าต่างมีลูกกรงประดับ และอีกด้านหนึ่งมีเสาสองแถวรองรับหลังคา ปราสาทตรงกลางสูง ๔๒ เมตร บันไดขึ้นฐานชั้นยอดมี ๑๒ แห่ง ปัจจุบันมักจะขึ้นลงกันทางบันไดกลางด้านทิศตะวันตก แต่นักโบราณคดีฝรั่งเศสได้สร้างบันไดขึ้นใหม่รวมทั้งราวให้เกาะทางด้านทิศใต้ซึ่งปัจจุบันก็ไม่ค่อยมีผู้ใช้แล้ว

ชั้นยอดนี้มีระเบียงติดกันเป็นรูปกากบาทเชื่อมปราสาททั้งห้าหลังเข้าด้วยกัน หลังคาปราสาทแทนที่จะซ้อนกันเป็นชั้น และแต่ละชั้นก็เลียนแบบชั้นล่างโดยย่อส่วนลงเหมือนปราสาทแห่งอื่น ๆ ในศิลปะขอมโดยทั่วไป แต่ที่ปราสาทนครวัดกลับมีหลังคาเหมือนรูปบัวตูมเพราะมีการย่อมุมมาก หลายท่านกล่าวว่าได้รับอิทธิพลมาจากหลังคาของปราสาทหินพิมายในประเทศไทย

ปราสาทหลังกลางซึ่งเคยมีรูปเทวราชเป็นรูปพระนารายณ์ มีประตูทั้งสี่ทิศ แต่พระสงฆ์ในพุทธศาสนาเมื่อเข้าครอบครองปราสาทนครวัดแล้วได้อุดประตูเหล่านี้เสีย และสร้างประตูหลอกซึ่งมีพระพุทธรูปยืนประดับประตูทางด้านทิศใต้ซึ่งนายคอมมาแย (Commaillé) นักโบราณคดีชาวฝรั่งเศสได้เปิดใน พ.ศ. ๒๔๕๑ ทำให้นายจอร์จ ทรูเว่ (Georges Trouvé) สามารถขุดเจาะลงไปใต้ฐานตรงกลางในพ.ศ. ๒๔๗๗ ลึกลงไปถึง ๒๕ เมตร และพบว่าเต็มไปด้วยทราย แต่ก็ไม่สามารถค้นพบวัตถุมีค่าที่ฝังอยู่ใต้ฐานซึ่งคงถูกขโมยไปนานแล้วได้ คงค้นพบแผ่นศิลาฤกษ์เมื่อขุดลึกลงไปได้ ๒๓ เมตร ประกอบไปด้วยแผ่นทองดัดเป็นวงกลม ๒ ใบฝังอยู่ในท่อนศิลาแลง

ณ ที่นี้ควรกล่าวถึงการซ่อมปราสาทนครวัดในปัจจุบันบ้าง ปรากฏว่าในสมัยที่รัฐบาลฮุนเซนได้ปกครองประเทศกัมพูชา และยังไม่มียุทธศาสตร์ส่วนใหญ่รับรองนั้น รัฐบาลอินเดียได้ติดต่อกับรัฐบาลเขมรในการช่วยบูรณะปราสาทนครวัด ตามสัญญาที่ตกลงกันนั้นเป็นปีเป็นปีสุดท้าย แต่การซ่อมของนักโบราณคดีชาวอินเดียก็ได้รับการติเตียนมาก โดยเฉพาะจากผู้เชี่ยวชาญชาวญี่ปุ่นและฝรั่งเศส โดยกล่าวหาว่าใช้น้ำยาและแปรงแรงเกินไปในการขัดถูทำให้ภาพสลักโดยเฉพาะบนระเบียงชั้นนอกสีกร่อน ใช้น้ำมันในการซ่อมมากเกินไป ฯลฯ อย่างไรก็ตามในขณะนี้ยูเนสโกได้เข้ามาจัดการช่วยเหลือแล้ว โดยจะตั้งคณะกรรมการนานาชาติขึ้นเป็นผู้จัดการควบคุมรักษาการซ่อม และประเทศไทยเราก็ได้มีโอกาสเข้าไปช่วยเหลือด้วย

วัดมกุฏกษัตริยาราม

ประพัฒน์ ตริณรงค์

สวัสดีท่านผู้ฟัง

วัดมกุฏกษัตริยาราม เป็นพระอารามหลวงชั้นโท ชนิดราชวรวิหาร ตั้งอยู่ริมคลองผดุงกรุงเกษมฝั่งใต้ เหนือวัดโสมนัสวิหาร เขตพระนคร จังหวัดพระนคร เป็นวัดสำคัญวัดหนึ่งซึ่งคณะอนุกรรมการมรดกของชาติ เห็นควรนำมาเสนอในวันนี้ เพราะเป็นวัดที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ มีพระราชศรัทธาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นเคียงคู่กับวัดโสมนัสวิหารที่ได้ทรงสร้างพระราชทานสมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดี อัครมเหสี สำเร็จบริบูรณ์แล้ว

วัดมกุฏกษัตริยาราม นอกจากเป็นวัดที่มีความสำคัญดังกล่าวแล้ว ยังเป็นวัดที่มีประวัติและศิลปโบราณวัตถุสถานที่น่าชมและน่าศึกษา ดังจะนำมากล่าวถึงต่อไป

เมื่อได้ทรงสร้างวัดโสมนัสวิหารพระราชทานพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดี อัครมเหสี สำเร็จเสร็จสิ้นในปี พ.ศ. ๒๓๙๙ แล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็มีพระราชศรัทธาที่จะทรงสร้างวัดขึ้นที่ริมคลองผดุงกรุงเกษมอีกวัดหนึ่งเป็นการส่วนพระองค์ ตรงพื้นที่อันติดต่อกันกับพื้นที่วัดโสมนัสวิหารทางด้านเหนือ ใกล้กับบ่อมหากำลังดิษกระ จึงโปรดเกล้าฯ ให้ซื้อที่ดินของราษฎรหลายเจ้าของในบริเวณดังกล่าว

ครั้นได้ที่ดินแล้ว ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) เป็นแม่กอง พระเจ้าบรมวงศ์เธอ ชั้น ๓ กรมขุนราชสีหวิกรมเป็นนายช่าง และพระยามหาอำมาตยา (พลอย บุญยรัตพันธุ์) เป็นนายงาน มีชื่อเรียกว่า คณะอำนวยการสร้าง

คณะอำนวยการสร้างร่วมกันทำแบบแปลนแผนผังการสร้างวัดเสร็จแล้ว นำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายเพื่อทรงพระราชวินิจฉัย เมื่อได้รับพระบรมราชานุญาตแล้ว จึงเริ่มดำเนินการก่อสร้างเพื่อเปิดวัดให้ทันก่อนวันเข้าพรรษา พ.ศ. ๒๔๑๑

แบบแปลนแผนผังที่คณะอำนวยการสร้างนำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายครั้งนั้น มีหลักสำคัญคือ ขุดคูแยกจากคลองผดุงกรุงเกษมหน้าวัดเข้าไปในพื้นที่วัด ๒ คู ห่างกัน ๔ เส้นครึ่ง ตามเขตความกว้างของหน้าวัด ซึ่งคูทั้งสองนี้ลึกเข้าไปคูละ ๖ เส้นครึ่ง ส่วนคูสะกิดด้านหลังวัดมีขนาดกว้างยาวเท่ากับด้านหน้าวัด ด้วยเหตุที่คลองและคูเป็นเขตพื้นที่วัดดังนี้ จึงมีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า จากนั้น แบบแปลนแผนผังกำหนดสร้างกำแพงรอบวัดขึ้นภายในของคลองและคูทั้ง ๔ ด้าน ด้านข้าง ข้างละ ๓ เส้น ๑๑ วา ด้านยาวข้างละ ๔ เส้น กำแพงวัดทุกด้านอยู่ใกล้ชิดกับคู เว้นด้านหน้าวัดซึ่งห่างจากริมคลองมาก เพราะต้องการให้มีพื้นที่เป็นบริเวณกว้างทำเป็นลานหน้าวัด ซึ่งจะสร้างศาลาท่าน้ำริมคลองสามหลัง ปลุกต้นไม้ให้ความร่มรื่น และสร้างถนนจากประตูกำแพงวัดด้านหน้าไปสู่ศาลาท่าน้ำ

พื้นที่ภายในกำแพงวัดทั้ง ๔ ด้านนั้น แบ่งออกไปเป็น ๓ ส่วน คือ ส่วนที่เป็นเขตพุทธาวาส อยู่ตรงกลาง ส่วนที่เป็นเขตสังฆาวาสอยู่ทั้งสองข้างเขตพุทธาวาส แล้วสร้างกำแพงแบ่งเป็นเขตออกให้เห็นเป็นส่วน ๆ แต่มีประตูชุมตามกำแพงเข้าออกไปมาถึงกันได้โดยสะดวก สิ่งก่อสร้างสำคัญ ๆ ในเขตพุทธาวาส มีพระวิหาร วิหารคด พระเจดีย์ และพระอุโบสถ ส่วนในเขตสังฆาวาสนั้น ทางด้านซ้ายหรือทางทิศตะวันตก มีกุฏิเป็นที่อยู่จำพรรษาของพระภิกษุสามเณร ๓ คณะ คือ คณะหน้า คณะกลาง และคณะท้าย ทางด้านขวาหรือทางทิศตะวันออก มีกุฏิ ๑ คณะ คือ คณะนอก และสวนดอกไม้เพื่อใช้บูชาพระ

การสร้างวัดมกุฏกษัตริยาราม ยังไม่ทันสำเร็จตามแบบแปลนแผนผัง ก็พอดีสิ้นรัชกาล งานก่อสร้างทั้งที่สำเร็จและยังค้างอยู่เป็นส่วนใหญ่ มีหลักฐานอยู่ในหนังสือ “ประวัติวัดมกุฏกษัตริยารามราชวรวิหาร พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานฉลองครบ ๑๐๐ ปี” ว่า

“โดยเหตุที่พื้นเดิมของวัดนี้ เป็นสวนผลไม้ยืนต้นบ้าง สวนไม้ล้มลุกบ้าง เมื่อจะก่อสร้าง จึงต้องตัดโค่นและขุดดอก่อน ต่อจากนั้นจึงขุดคูกว้างราว ๔-๕ วา แยกจากคลองผดุงกรุงเกษมเข้าไป เพื่อใช้ดินถมพื้นที่เพื่อเป็นทางระบายน้ำ เพื่อให้น้ำอาบและบริโภค และเพื่อเป็นอุ้งเรือสำหรับบิณฑบาตและประโยชน์อย่างอื่นด้วย

พื้นที่วัดนี้ ทางตะวันออกเฉียงเหนือ ติดกับคลองผดุงกรุงเกษม ฉะนั้นแผนผังของวัดนี้ จึงต้องหันหน้าลงคลอง และพระวิหารซึ่งตั้งอยู่ตอนหน้าของวัด จึงหันหน้าไปสู่ตะวันออกเฉียงเหนือ ส่วนพระอุโบสถซึ่งตั้งอยู่ถัดเข้าไป หันหน้าไปสู่ตะวันออกเฉียงใต้

แผนผังของวัดนี้นั้น มีพระวิหารอยู่ตอนหน้าวัด พระอุโบสถอยู่ตอนหลังวัด พระเจดีย์ตั้งอยู่หลังพระวิหาร หรือกลางลานวิหารคดอันเป็นท่ามกลางวัด หาได้สร้างพระอุโบสถไว้หน้าวัดเหมือนวัดอื่นบางวัดไม่ ทั้งนี้ เพราะมีพระราชประสงค์ให้ใช้พระวิหารในกิจการพระศาสนาทั่วไป ส่วนพระอุโบสถนั้น ใช้ทำสังฆกรรมบางอย่าง เช่น ทำปาฏิโมกข์ เป็นต้น ฉะนั้น พระวิหารจึงมีขนาดใหญ่กว่าพระอุโบสถ

เมื่อการปรับพื้นที่เรียบร้อยแล้ว จึงเริ่มก่อสร้างฐานพระวิหาร ฐานวิหารคด ฐานพระเจดีย์ และฐานพระอุโบสถ การก่อสร้างในเบื้องต้นนั้นได้ฝังราก ถมดินสำหรับก่อสร้างฐานพระวิหาร ฐานวิหารคด ฐานพระเจดีย์ และฐานพระอุโบสถ แต่การก่อสร้างนี้ก่ออิฐขึ้นมาได้พอพื้นลาย (บัวลด) ถึงผนังเท่านั้น ก็ค้างมานาน

ครั้งถึง พ.ศ. ๒๔๑๐ จึงเสด็จมาวางศิลาฤกษ์ ทรงเร่งรัดการก่อสร้างเสนาสนะให้เสร็จทันเปิดวัดก่อนเข้าพรรษา พ.ศ. ๒๔๑๑ เสนาสนะ ๓ คณะนั้น ได้สำเร็จเรียบร้อยตามพระราชประสงค์ พอเป็นที่อยู่อาศัยของภิกษุสงฆ์ได้ ๒๐ รูป ส่วนพระวิหาร วิหารคด พระเจดีย์และพระอุโบสถ ยังคงดำเนินการก่อสร้างต่อมา”

เมื่อการก่อสร้างเสนาสนะหรือกุฏิ ๓ คณะด้านทิศตะวันตกสำเร็จเรียบร้อยแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ทั้งฝ่ายหน้าฝ่ายใน และข้าราชการบริพารเสด็จพระราชดำเนินมาทรงเปิดวัดในวันศุกร์ เดือน ๘ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๑๑ โดยได้ทรงอาราธนาพระจันทร์โคจรคุณ (ยิ้ม จันทรสี) จากวัดบวรนิเวศวิหารมาครองวัดเป็นเจ้าอาวาส พร้อมทั้งพระฐานานุกรม และพระอนุจร รวม ๒๐ รูป พระราชทานชื่อวัดว่า วัดมกุฏกษัตริย์ ตามพระปรมาภิไธย แต่ภายหลังปรากฏว่าพระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการบริพารจะกราบทูลออกชื่อวัดอันเป็นพระปรมาภิไธย ก็ขัดปากกระดากใจ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เรียกว่า “วัดพระนามบัญญัติ” ไปพลางก่อน ต่อเมื่อสิ้นรัชกาลของพระองค์แล้ว จึงให้เรียกว่าวัดมกุฏกษัตริย์

วัดมกุฏกษัตริย์ เรียกกันว่า วัดพระนามบัญญัติ ต่อมาเป็นเวลานานถึง ๒๒ ปี กล่าวคือ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ทรงประกาศให้เรียกชื่อวัดพระนามบัญญัติว่า วัดมกุฏกษัตริยาราม เมื่อวันที่ ๑๘ มกราคม พ.ศ. ๒๔๓๓ คำว่า “พระนามบัญญัติ” อันเป็นชื่อวัดนั้น บัดนี้เป็นชื่อถนนชอยจากถนนกรุงเกษมเข้าในที่ธรณีสงฆ์ ด้านทิศตะวันตก เพื่อให้คนที่อยู่ในบริเวณนั้นเข้าออกได้สะดวก เรียกว่า “ถนนนามบัญญัติ” ในสมัยที่พระศาสนโสภณ (แจ่ม จตุตสฺสโล) เป็นเจ้าอาวาส

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จพระราชดำเนินมาทรงเปิดวัดนี้ ได้เพียง ๙๙ วัน หรือหลังจากที่พระองค์ได้พระราชทานวิสุงคามสีมาได้เพียง ๙๖ วัน เท่านั้น พอถึงวันมหาปวารณาออกพรรษา คือวันพฤหัสบดี เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๕ ค่ำ พ.ศ. ๒๔๑๑ ก็เสด็จสวรรคต การก่อสร้างส่วนที่ยังเหลืออยู่ทั้งหมดคงดำเนินการต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ และรัชกาลต่อมา ซึ่งนอกจากจะสร้างให้เป็นไปตามแบบแปลนแผนผังที่ได้วางไว้แล้ว ยังมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงปฏิสังขรณ์อีกเป็นยุค ๆ โดยกำหนดเอาเวลาที่มีเจ้าอาวาสครองวัดเป็นหลัก ๕ ยุค คือ ยุคพระจันทร์โคจรคุณ (ยิ้ม จันทรสี) พ.ศ. ๒๔๑๑-๒๔๒๕ ยุคพระพรหมมุนี (แพ่ง กิตติสาโร) พ.ศ. ๒๔๒๕-๒๔๔๓ ยุคพระธรรมปาโมกข์ (ถม วราสโย) พ.ศ. ๒๔๔๓-๒๔๖๒ ยุคพระศาสนโสภณ (แจ่ม จตุตสฺสโล) พ.ศ. ๒๔๖๒-๒๔๘๘ และยุคสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (จวน อุฏฺฐายี) พ.ศ. ๒๔๘๘-๒๕๑๐

การก่อสร้าง การปฏิสังขรณ์ และการปรับปรุงเปลี่ยนวัดมกุฏกษัตริยาราม ซึ่งมีมาโดยลำดับตามยุคตามสมัยเป็นเวลาประมาณ ๑๐๐ ปีเศษนั้น ได้อาศัยพระราชทรัพย์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และทรัพย์พระบรมวงศ์ชั้นผู้ใหญ่มีพระเจ้าพี่นางเธอ พระองค์เจ้ายิ่งเยาวลักษณ์ พระราชธิดาพระองค์ใหญ่ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นอาทิ รวมทั้งข้าราชการบริพารประชาชนที่มีศรัทธาโดยเสด็จพระราชกุศลทั้งในสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ และในรัชกาลต่อ ๆ มามากมาย มีรายละเอียดอยู่ในหนังสือประวัติที่ได้อ้างแล้วแต่ต้น ผลแห่งพระราชศรัทธาและศรัทธาได้ทำให้วัดมกุฏกษัตริยารามมีความสง่างามดังเช่นเห็นในปัจจุบัน ซึ่งจะได้นำชมปูชนียวัตถุสถานและศิลปโบราณวัตถุสถานสำคัญของวัดสืบไป

แต่อย่างไรก็ตาม วัดมกุฏกษัตริยารามในปัจจุบันมีหลายอย่างเปลี่ยนแปลงไปไม่เหมือนกับแบบแปลนแผนผังดังอ้างไว้ เช่น ทางหน้าวัด เดิมมีความงดงามร่มรื่น เพราะมีพื้นที่เป็นบริเวณกว้างระหว่างกำแพงวัดด้านหน้ากับศาลาทำนักริมคลองผดุงกรุงเกษมสามหลัง ปลูกต้นประดู่และต้นโอศุคร่มรื่นบัดนี้ไม่มีแล้ว เพราะทางราชการได้ตัดถนนกรุงเกษมผ่านกลางพื้นที่ และได้สร้างกำแพงริมถนนขึ้นอีกชั้นหนึ่ง รวมทั้งการสร้างโรงเรียนมัธยมของกรมสามัญชื่อโรงเรียนวัดมกุฏกษัตริย์อยู่ทางตะวันออกบนพื้นที่ที่เคยเป็นสระและคูวัดทางด้านนี้ไปเกือบตลอดทั้งแนว ทางตะวันตกก็สร้างโรงเรียนเทศบาลของกรุงเทพมหานครชื่อโรงเรียนวัดมกุฏกษัตริยารามบนพื้นที่ที่เป็นสระทางด้านนี้ และกันพื้นที่ไว้เป็นสนามของโรงเรียนทั้งสองคูวัดทางด้านนี้ก็เป็นอาคารร้านค้าติดต่อกับพื้นที่ธรณีสงฆ์รวมทั้งด้านหลังวัด ดังนั้น การชมวัดจึงขอนำเข้าชมภายในกำแพงวัดทางด้านหน้าซึ่งมีประตูชุมอยู่ ๓ ประตู โดยเฉพาะเขตพุทธาวาสเข้าประตูกลาง ชมปูชนียสถานดังนี้

พระวิหาร ตั้งอยู่ตอนหน้าวัด มีกำแพงแก้วล้อมรอบ หันหน้าออกทางถนนกรุงเกษมและคลองผดุงกรุงเกษม เป็นพระวิหารใหญ่ ๗ ห้อง หลังคามุงลด ๓ ลด สร้างขึ้นบนฐาน ๒ ชั้น ชั้นล่างสูงราว ๓ ศอก ชั้นบนสูงราว ๑ ศอกคืบ มีเสากลมใหญ่ทั้งบนฐานชั้นล่างรับชายคามุมลดโดยรอบรวม ๒๘ ต้น มีบันไดจากพื้นขึ้นไปชั้นล่าง ๒ ข้าง ไม่มีบันไดกลาง ชั้นบนมีบันได ๓ บันได คือมีบันไดกลางด้วย มีประตูเข้าพระวิหารด้านหน้า ๓ ประตู ด้านหลังมี ๒ ประตู มีหน้าต่างข้างละ ๗ ทั้งประตูและหน้าต่างด้านนอก มีกรอบเป็นปูนปั้นลายดอกไม้ ซึ่งตอนบนทำเป็นพานแว่นฟ้าตั้งอยู่บนข้างสามเศียร รองรับเลข ๔ มีพระมหามงกุฎครอบและฉัตร ๙ ชั้นปักอยู่ ๒ ข้างพาน ปิดทองประดับกระจก บานประตูและหน้าต่างเป็นไม้สักหนา ลงรักปิดทองลายรดน้ำ ส่วนหลังคามุมลดทั้ง ๓ ลดนั้น มุงด้วยกระเบื้องเคลือบ หน้าบันเป็นปูนปั้นลายกระหนกล้อมพระมหามงกุฎเป็นพานแว่นฟ้าและฉัตร ๙ ชั้นทั้งสองข้าง หัวนาคและตัวนาคก็ทำด้วยปูนปั้นประดับกระจกแทนช่อฟ้าใบระกา

ภายในพระวิหาร มีเสา ๔ เหลี่ยม กว้างราว ๒ ศอก ยาวราว ๒ ศอกเศษ แกวละ ๖ ต้น ๒ แถวรวม ๑๒ ต้น ข้างล่างของเสาประดับด้วยหินอ่อนสูงจากพื้นขึ้นไปราวต้นละ ๒ ศอก เลยหินอ่อนขึ้นไปถือปูนเขียนลวดลายหลากสีเป็นปริศนาธรรมตามฉัพภชาติ คือนับจากข้างหน้าเข้าไปคู่แรก สีดำล้าคู่ที่ ๒ สีเขียวคราม คู่ที่ ๓ สีแดง คู่ที่ ๔ สีเหลือง คู่ที่ ๕ สีนวล และคู่ที่ ๖ สีนวลขาว มีความหมายว่าที่อยู่ใกล้พระจิตใจมีดมัว ยิ่งใกล้เข้าไป จิตใจก็จางลงโดยลำดับ นอกจากนี้ ยังมีภาพเขียนแสดงความประพฤติกองคนตามลำดับ เช่น เมื่อยังอยู่ห่างพระก็มีการยิงนกตกปลา ใกล้เข้ามาก็มีการเข้าวัด ใกล้เข้ามาอีกก็ออกบวช ประพฤติธรรมเป็นต้น ฉะนั้นพระวิหารด้านในประดับหินอ่อนขึ้นไปถึงกรอบหน้าต่างระหว่างช่องหน้าต่าง

เขียนตามเรื่องของพระสาวก มีอักษรจารึกบนแผ่นหินอ่อนบอกเรื่องย่อแผ่นละ ๗ บรรทัดไว้ได้ภาพ ตามข้าง
กรอบหน้าต่าง เขียนภาพการบำเพ็ญกัมมัฏฐานต่าง ๆ ไว้ด้วย ที่บานประตูด้านในทั้ง ๕ ประตู ใช้รงทองเขียน
พระสูตรต่าง ๆ ด้วยอักษรขอมบรรจง คือ ด้านหน้า บานกลาง เขียนธัมมจักกัปปวัตตนสูตร บานขวาเขียน
ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร (ต่อ) และอาทิตตปริยายสูตร บานซ้าย เขียนสารวณียธัมมสูตร ด้านหลังบานขวา
เขียนโคตมีสูตร บานซ้าย เขียนธัมมนิยามสูตร ส่วนที่บานหน้าต่างด้านใน ๑๔ ช่อง ๒๘ บาน ใช้รงทอง
เขียนคาถาธรรมบทด้วยอักษรขอมบรรจง

พื้นพระวิหาร ทำเป็น ๒ ตอน คือ ตอนในสำหรับภิกษุสามเณร สูงกว่าตอนนอก ๑ คืบ ส่วน
ตอนนอกสำหรับอุบาสกอุบาสิกา ปูด้วยหินอ่อนขัดมัน ปัจจุบันปูด้วยพรมอย่างหนาทัບตลอด

พระประธาน เดิมไม่มีพระนาม สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (จวน อุฏฐายี) ถวายพระนามว่า
“พระพุทธชริมงกุฏ” ประดิษฐานอยู่บนบุษบกปิดทองล่องชาดประดับกระจก ตั้งอยู่บนฐานหินอ่อน ๒ ชั้น
ชั้นล่างใหญ่และสูงราว ๔ ศอกเศษ ชั้นบนเล็กและสูงราว ๔ ศอก พระประธานเป็นพระหล่อด้วยทอง
สัมฤทธิ์ปางสมาธิ ลงรักปิดทอง หน้าตักกว้าง ๒ ศอก ๙ นิ้ว สูง ๒ ศอก ๑ คืบ ๘ นิ้ว มีพระอัครสาวก
(พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ) สูง ๒ ศอก ๕ นิ้ว หล่อด้วยทองสัมฤทธิ์ ลงรักปิดทอง นั่งพับเพียบอยู่
ที่ฐานชั้นล่างอยู่ข้างขวาและข้างซ้ายของพระประธาน ผ่นด้านหลังพระประธานจารึกอักษรหัวใจอริยสัจ
ด้วยอักษรขอมบรรจง และภาพเขียนเป็นเทวดาหรือเทพชุมนุมอยู่ตามกลุ่มเมฆ

บนเพดานพระวิหาร ทำเป็นดาวทองล่องชาด ตรงกลางติดโคมแก้วเป็นกลุ่มแบบโบราณ ๕ กลุ่ม
เหนือกรอบประตูกลางด้านในมีพระบรมฉายาลักษณ์ขนาดใหญ่ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
บนกรอบประตูสองข้างประตู มีพระบรมฉายาลักษณ์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขนาดย่อม และที่
เสาเหลี่ยมใกล้ฐานพระประธาน มีพระบรมฉายาลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์
พระบรมฉายาลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น เป็นพระบรมรูปทรงศีล

ด้านหลังพระวิหารที่ผนัง มีหน้าต่างหลอกอยู่ ๒ ข้าง เขียนลายทองรดน้ำ ภาพพุทธประวัติ
ตอนตรัสรู้ ๑ ช่อง ภาพตอนแสดงธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ๑ ช่อง

พระเจดีย์ ตั้งอยู่บนลานระหว่างวิหารคดหรือพระระเบียงเจดีย์ใหญ่ทรงลังกาสูง ๒๐ วา (๑ เส้น)
วัดรอบองค์ได้ ๒๕ วา ๓ ศอกคืบ ฐานพระเจดีย์เป็นรูป ๔ เหลี่ยมจตุรัส สูงราว ๖ ศอก กว้างยาว
ข้างละ ๑๐ วา ๓ ศอก ๓ นิ้ว วัดโดยรอบ กว้างยาว ๔๑ วา ๑ คืบ ข้างบนมีกำแพงแก้วสูงราว ๒ ศอกโดยรอบ
และมีชานบันไดยื่นออกมาทั้ง ๔ ด้าน พระเจดีย์องค์นี้นับเป็นพระเจดีย์สูงใหญ่เป็นที่ ๓ ในจังหวัดพระนคร
(รองจากพระเจดีย์วัดโสมนัสวิหารและวัดบวรนิเวศวิหาร) เคยถูกฟ้าผ่าเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๓ ยอดหักลงมา
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ต่อยอดแล้วถือนุโนใหม่ทั้งองค์
และโปรดเกล้าฯ ให้หล่อมงกุฎด้วยทองสัมฤทธิ์ด้วยพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ เสด็จพระราชดำเนินมาทรงยก
มงกุฎขึ้นประดิษฐานบนยอดพระเจดีย์ เมื่อวันที่ ๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๓๓ แล้วจึงเสด็จเข้าสู่พระวิหาร
พระราชทานผ้าพระกฐิน พระระเบียงมีพระพุทธรูปปางต่าง ๆ ประดิษฐานโดยรอบ

พระอุโบสถ อยู่ในเขตพุทธาวาสตอนหลังวัด มีกำแพงแก้วล้อมโดยรอบ หันหน้าไปทางทิศตะวันออก
เฉียงใต้ ตั้งอยู่บนฐาน ๒ ชั้น สูง ๒ ศอก ๑ ศอกโดยลำดับ เป็นพระอุโบสถ ๕ ห้อง มีหน้าต่างข้างละ
๕ ช่อง ประตูหน้า ๒ ประตู หลัง ๒ และมีบันไดทางด้านหน้า ๒ ด้านหลัง ๒ หลังคามุขลด ๓ ลด มุงด้วย

กระเบื้องเคลือบใช้ปูนปั้นเป็นนาคแทนช่อฟ้าใบระกา หน้าบันเป็นปูนปั้นรูปพระมหามงกุฎอยู่กลางลวดลาย
กรอบประตูและหน้าต่างที่ผนังด้านนอก เป็นปูนปั้นลายกระหนกปิดทองประดับกระจกข้างบนทำเป็นรูป
พระมหามงกุฎปิดทองประดับกระจกแบบเดียวกับพระวิหาร บานประตูด้านนอก เป็นลวดรูปปิดทองลายลดน้ำ

ภายในพระอุโบสถ พื้นปูด้วยหินอ่อน ตอนบนของผนังด้านในตั้งแต่กรอบหน้าต่างขึ้นไปถึงเพดาน
เขียนภาพประวัติของพระอัครสาวก ๑๑ องค์ มีอักษรจารึกบนแผ่นหินอ่อนเล่าเรื่องย่อติดไว้ได้กรอบหน้าต่าง
ระหว่างหน้าต่างเขียนเป็นภาพอัครสาวก ๙ องค์ มีอักษรจารึกบนแผ่นหินอ่อนเล่าเรื่องย่อติดไว้ข้างล่าง
ที่ชอกบานประตูและหน้าต่าง เขียนเป็นภาพของสิ่งที่พึงปฏิบัติเนื่องด้วยพระธรรมวินัย เช่น ภาพสัตว์ที่มี
เนื้อไม่ควรฉัน ต้นไม้มีผลใหญ่ไม่ควรทำน้ำปานะ พืชพันธุ์ไม้ที่เกิดจากข้อและเมล็ดเป็นต้น พร้อมทั้งภาพแสดง
อุคตวัตร มีอักษรขอมบรรจงเขียนบอกเรื่องข้างล่าง ที่บานประตูและบานหน้าต่างด้านใน เขียนพระสูตร
ที่เป็นคาถาด้วยอักษรขอมบรรจง เช่น ชราสูตร คุณัญญสูตร คาถาธรรมบทบางวรรค และโศภัสปัญหา

พระประธาน พระประธานในพระอุโบสถไม่มีพระนาม เป็นพระพุทธรูปหล่อด้วยทองสัมฤทธิ์
ปางสมาธิ หน้าตักกว้าง ๒ ศอก ๙ นิ้ว สูง ๒ ศอก ๑ คืบ ๘ นิ้ว ประดิษฐานอยู่บนบุษบกของซึ่งตั้งอยู่
ระหว่างประตูหลัง

เพดานพระอุโบสถเขียนลายทองล่องชาดเป็นดาวล้อมเดือน หรือดาวนพเคราะห์ทุกห้อง
กำแพงแก้วล้อมพระอุโบสถ มีซุ้มสี่มาตรงกลางและมุมกำแพง ๘ ซุ้ม แนวของกำแพงแก้วอยู่ห่าง
จากพระระเบียงเล็กน้อย

ปูชนียวัตถุสถานสำคัญในเขตพุทธาวาสมีดังกล่าว

ส่วนเขตสังฆาวาส ซึ่งอยู่ทั้งสองข้างของเขตพุทธาวาสนั้น มีสถานที่สำคัญทางทิศตะวันตกในคณะ
กลาง คือ กุฏิเจ้าอาวาส (เดิม) ซึ่งเรียกกันว่า หอสวดมนต์บ้าง พระตำหนักบ้าง เหตุที่เรียกว่าพระตำหนัก
ก็เพราะสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสเคยเสด็จมาประทับ ปัจจุบันกำลังก่อสร้าง
เป็นอาคารคอนกรีต ๓ ชั้น เพื่อทำพิพิธภัณฑ์เก็บของเก่าของวัด นอกจากนี้ ยังมีกุฏิที่เคยเป็นที่ประทับ
ของสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ เป็นกุฏิขวางด้านใต้ ในเขตสังฆาวาสด้านทิศตะวันออก
นอกจากจะมีกุฏิที่เรียกว่าคณะนอกแล้ว ยังมีต้นโพธิ์ลังกาและเมรุที่สมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า โปรด
ให้สร้างขึ้น สำหรับพระราชทานเพลิงศพหม่อมเจ้าจรจรัสฤทธิ์ กฤดากร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๔ เป็นครั้งแรก
ซึ่งทางวัดได้ดัดแปลงแก้ไขเป็นเมรุสำหรับฌาปนกิจศพมาจนถึงปัจจุบัน

วัดมกุฏกษัตริยาราม อันเป็นวัดสำคัญวัดหนึ่งที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงสร้าง
ขึ้นด้วยพระราชศรัทธาส่วนพระองค์ดังกล่าวมาโดยลำดับแล้ว และหวังเป็นอย่างยิ่งว่าคงจะเป็นประโยชน์
แก่ท่านผู้สนใจในมรดกของชาติแห่งนี้ไม่มากนักน้อย และใคร่จะขอแนะนำคติธรรมที่เขียนไว้ที่ประตูทั้ง ๔ ด้าน
ของสุสานว่า มาไม่กลับ หลับไม่ตื่น พื้นไม่มี หนีไม่พ้น คติธรรมนี้ กล่าวกันว่าเป็นของพระศาสนโสภณ
(แจ่ม จตฺตสลฺโล) เจ้าอาวาสรูปที่ ๔

การทำบุญวันเกิด

มาลินี ฝโลประการ

คนไทยแต่โบราณมีเกณฑ์การนับอายุเป็น ๔ อย่าง อย่างที่ ๑ นับปี คือนับตามชื่อปีนักษัตร เช่น ถ้าเกิดปีชวดไม่ว่าจะเป็นต้นปีกลางปีหรือปลายปี ก็นับเป็นอายุ ๑ ปี เมื่อขึ้นปีฉลูก็นับอายุเป็น ๒ ปี เป็นต้น

อย่างที่ ๒ นับขวบ คือนับวัน เดือน ของปีที่เกิด ไปชนกับวันเดือนเดียวกันของปีถัดไป เช่น เกิดวันขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๕ ปีชวด เมื่อถึงวันขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๕ ปีฉลู ก็นับอายุได้ ๑ ขวบ เป็นต้น

อย่างที่ ๓ นับรอบ คือนับวัน เดือน ปี ที่เกิดไปชนกับวัน เดือน ปี เดียวกัน เช่น เกิดวันขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๕ ปีชวด ไปชนกับวันขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๕ ปีชวด ก็นับอายุได้ ๑ รอบ คือ ๑๒ ปี (ปีนักษัตรมี ๑๒ ปีคือ ชวด ฉลู ขาลเถาะ มะโรง มะเส็ง มะเมีย มะแม วอก ระกา จอ กุน)

อย่างที่ ๔ นับข้าศก คือนับวันขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๕ ปีชวด อัฐศก เมื่อวนมาถึงวันขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๕ ปีชวด อัฐศก จะมีอายุครบ ๖๐ ปี ถือว่าเป็นรอบใหญ่ เพราะในชีวิตคนเราคงจะมีอายุครบรอบใหญ่ได้เพียงครั้งเดียว ซึ่งตรงกับความเชื่อของชาวจีน ที่ทำพิธีฉลองวันเกิดเรียกว่า แซยิดใหญ่ เมื่ออายุครบ ๖๐ ปี เช่นกัน (การนับศกนับตามจุลศักราช สังเกตง่าย ๆ คือ จุลศักราชที่ลงท้ายด้วยเลข ๑ เรียกว่า เอกศก เลขถัดไปก็เป็น โทศก ตรศก จัตวศก เบญจศก ฉศก สัปตศก อัฐศก นพศก และสัมฤทธิ์ศก ตามลำดับ)

เรื่องประเพณีการทำบุญฉลองวันเกิดของคนไทยนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ในเรื่อง “พระราชพิธีสิบสองเดือน” จะขอนำมาเล่าพอสังเขปดังต่อไปนี้

การทำบุญฉลองวันเกิดของคนไทยแต่เดิม มิได้เป็นแบบตายตัวเหมือนเช่นชาวยุโรปหรือชาวจีน ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะคนไทยปิดบังวันเดือนปีเกิด ด้วยเกรงว่าหากผู้ใดรู้เข้าอาจนำไปประกอบการเวทมนต์ทำอันตรายต่าง ๆ ได้ เมื่อถึงวันเกิดจึงเฉย ๆ เสีย อนึ่งในหมู่ประชาชนทั่วไปซึ่งไม่มีความรู้ แรก ๆ ก็อาจจำวันเดือนปีเกิดได้ แต่เมื่อนานไปก็ลืมเลือน จำได้แต่ปีเกิดเท่านั้น คนทั่วไปจึงนับอายุตามวิธีที่ ๑ ดังกล่าวข้างต้น คือนับเอาเดือน ๕ ขึ้น ๑ ค่ำเป็นวันเถลิงศกใหม่ หรือขึ้นปีใหม่ แต่ละคนก็มีอายุเพิ่มขึ้น ๑ ปี ในพระราชนิพนธ์ พระราชพิธีสิบสองเดือน กล่าวถึงประเพณีการทำบุญอายุของคนสมัยเก่าว่า “เป็นเจ้านายก็มีตำราสะเดาะเคราะห์โหราศาสตร์ เจตเจตขึ้นเกยส่งเทวดาเก่ารับเทวดาใหม่ มีสวดมนต์เลี้ยงพระเป็นการบุญเจือในพระพุทธศาสนาด้วย ถ้าเป็นชั้นผู้ดีที่มีความรู้ หรือมีใจศรัทธาทำบุญ หรือเชื่อหมอดู กลัวเทวดาที่จะเสวยอายุ กงกันไปก็ถวายสังฆทานบ้าง ตักบาตรบ้าง มีลัทธิที่จะเรียกร้อง เช่น รับพระเสาร์ พระราหู เลือกพระดำ ๆ เป็นต้น แต่การทำทั้งปวงนี้ก็ดูเฉพาะปีใดจะต้องรับเทวดาโดยมาก ในปีปกติก็มักเฉย ๆ ไป นัยหนึ่งก็ถือกันว่า ผู้ใดเคยรับแล้วต้องรับทุกคราว เว้นเข้าก็ไม่สบาย ป่วยไข้หรือมีอันตราย ไม่รับเสียเลยดีกว่า ผู้ที่เชื่อถือเช่นนี้ไม่ทำอะไรเลยจนตลอดอายุทีเดียวก็มี บางคนก็ถือแต่ชื่อวันเกิด เมื่อถึงวันนั้นก็รักษาศุภิสถิตเหมือนวันพระอีกวันหนึ่งตลอดไป”

สำหรับพระมหากษัตริย์แต่เดิมก็มีได้มีพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา มาถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้เริ่มมีการสร้างพระพุทธรูปประจำพระชนมพรรษา เป็นการบำเพ็ญ

พระราชกุศลฉลองพระชนมายุขึ้น แต่ก็มิได้กำหนดวันตรงกับวันพระราชสมภพ ยังถือเอาว่าล่วงขึ้นปีใหม่ พระชนมพรรษา ก็เพิ่มขึ้น ๑ ปี ดังนั้นเมื่อถึงปีใหม่ก็สร้างพระพุทธรูปเพิ่มขึ้นองค์หนึ่งและบำเพ็ญพระราชกุศลฉลองพระชนมายุ เป็นราชประเพณีสืบมา

เป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้วว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อครั้งยังทรงผนวชอยู่ ทรงศึกษาเชี่ยวชาญด้านดาราศาสตร์ ทรงสามารถคำนวณ วัน เดือน ปี ทางสุริยคติได้แม่นยำ ซึ่งเป็นของใหม่ในสมัยนั้น

การทำบุญวันเกิดทุก ๆ ปี ตามทางสุริยคติ คือการนับวัน เดือน ปี อย่างปัจจุบัน ได้เริ่มมีขึ้นโดยพระราชดำริของพระองค์ตั้งแต่ยังทรงผนวชอยู่ มิได้ทำตามอย่างจีนหรือฝรั่งแต่อย่างใด พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ว่า “ด้วยทรงพระราชดำริเห็นว่า การซึ่งมีอายุมากถึงบรรจบครบรอบปีไม่ตายไปเสียก่อน เป็นลาภอันอุดมอย่างหนึ่งซึ่งเป็นที่ควรยินดี เมื่อผู้มาารู้สึกยินดีเช่นนั้นก็ควรจะบำเพ็ญกุศล ซึ่งเป็นประโยชน์ตนและผู้อื่น สมกับที่มีน้ำใจยินดี และควรที่จะทำใจให้เป็นที่ตั้งแห่งความไม่ประมาท ด้วยไม่สามารถที่จะรู้ได้ว่า จะไปบรรจบรอบปีเช่นนี้อีกหรือไม่ ควรที่จะบำเพ็ญกุศลและประพฤติหันหาสุจริตธรรม วันเกิดปีหนึ่งเป็นเครื่องเตือนใจครั้งหนึ่ง ให้รู้สึกว่ายอายุได้ล่วงไปใกล้ต่อความมรณะอีกก้าวหนึ่ง เมื่อรู้สึกมีเครื่องเตือนเช่นนี้ ก็จะได้บรรเทาความเมาในชีวิตซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท เป็นตัวอุกศลธรรมนั้นเสีย การที่ทรงพระราชดำริมาโดยความคิดของบัณฑิตชาติที่นับถือพระพุทธศาสนาแท้ดังนี้ จึงได้ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเป็นนิตย์มาช้านาน”

ด้วยเหตุดังกล่าว ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงมีพระราชพิธีบำเพ็ญกุศลเป็น ๒ อย่าง ได้แก่ พระราชพิธีฉลองพระชนมพรรษา คือฉลองพระพุทธรูปประจำพระชนมายุ ดังที่เคยทำมาตั้งแต่แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งใช้สมโภชในวันสวดมนต์ถือน้ำเดือน ๕ และสรงน้ำสงกรานต์ เป็นการฉลอง แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้เลื่อนพระราชพิธีฉลองพระชนมพรรษามาให้ตรงกับวันพระราชสมภพทางจันทรคติของพระองค์ คือเดือน ๑๑ โดยจัดเป็นงานใหญ่กับทรงจัดพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษาตามวันพระราชสมภพทางสุริยคติ (ซึ่งตรงกับเดือนตุลาคม) ดังที่เคยทรงปฏิบัติตั้งแต่ยังทรงผนวชขึ้นด้วย แต่พระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษานี้ ในชั้นแรกยังทรงจัดเป็นการภายใน ด้วยทรงพระราชดำริว่าคนทั่วไปยังไม่เข้าใจการนับวันทางสุริยคติ จะทำให้เกิดความสับสนดังพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตอนหนึ่งว่า “วันตามทางจันทรคตินับบรรจบรอบอย่างไทย ๗ นั้นเข้าใจง่ายทั่วกัน การพระราชกุศล เช่น วันประสูติ วันสวรรคต พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งสามพระองค์ที่ล่วงลับไปแล้ว และการพระราชพิธีฉัตรมงคลก็ทำอยู่ตามจันทรคติ แต่ส่วนที่จะทำการเฉลิมพระชนมพรรษานั้น เคยทรงมาแต่ก่อนตามสุริยคติ และโปรดว่าต้องกันกับทางคำนวณอย่างที่ใช้ในประเทศยุโรปด้วย ถ้าในเวลาแรกจะกำหนดการเฉลิมพระชนมพรรษาตามสุริยคติ ผู้ซึ่งทราบวิชาโหรอยู่ก็จะเข้าใจ ผู้ซึ่งไม่ทราบก็จะบ่นสงสัยไปต่าง ๆ เห็นเป็นเลื่อนไปเลื่อนมา เพราะนับเชื่อทางจันทรเสียขึ้นมาแล้ว จึงได้โปรดให้ยกการฉลองพระชนมพรรษาในวันพระชนมายุบรรจบรอบทางจันทรคติเป็นการออกหน้าออกตา การเฉลิมพระชนมพรรษตามสุริยคติไว้ทำเป็นการลับ ๆ ซ่อน ๆ ไม่ต้องบอกเล่าให้รู้”

อย่างไรก็ตาม ทั้งพระราชพิธีฉลองพระชนมพรรษาและพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษาก็เป็นพิธีทางศาสนาจริง ๆ และได้ทรงจัดเป็นการรื่นเริงเอิกเกริกแต่อย่างใด จนกระทั่งเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเจริญพระชนมายุ ๖๐ พรรษาในปีชวด ฉศก จุลศักราช ๑๒๒๖ หรือตรงกับ

พ.ศ. ๒๔๐๗ จึงมีพระราชดำริจัดงานเฉลิมพระชนมพรรษาเป็นงานใหญ่ ซึ่งตรงกับคติของจีนที่จัดงานแซยิดใหญ่เมื่ออายุครบ ๖๐ ปี คำว่าแซยิดในภาษาจีนหมายถึงวันเกิดทั่ว ๆ ไป ซึ่งจะมีการฉลองหรือไม่ก็ได้ แต่เมื่ออายุครบ ๖๐ ปี จะต้องมีการฉลองใหญ่ เพราะถือว่าเป็นการเริ่มชีวิตรอบใหม่อีกครั้งหนึ่ง

งานเฉลิมพระชนมพรรษาในปีนั้นจึงเป็นงานใหญ่กว่าครั้งใด ๆ ที่เคยมีมาก่อนในพระราชนิพนธ์พระราชพิธีสิบสองเดือน ทรงเล่าถึงพระราชพิธีนี้ว่า “มีพระสงฆ์สวดพระพุทธมนต์ที่ท้องพระโรง ๖๐ รูป เฝ้าพระชนมายุ แล้วป่าวร้องให้เจ้านายข้าราชการทำบุญสวดมนต์เลี้ยงพระทุกวังทุกบ้าน แล้วให้จุดประทัดไปตามวังเจ้าบ้านขุนนาง ราษฎรทั่วไป เจ้านายและข้าราชการผู้ใหญ่ตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้น จัดของถวายต่าง ๆ ตามแต่ผู้ใดจะคิดทำคิดสร้างขึ้น แต่ไม่สู้ทั่วกันนัก เจ้านายถวายมากกว่าขุนนาง พวกจีนก็ถวายเทียน ดอกไม้ และแพร มีเสด็จออกพระที่นั่งอนันตสมาคมคล้ายออกแขกเมือง เจ้านายและขุนนางอ่านคำถวายชัยมงคลทีละคราว แล้วพระราชทานเหรียญทองคำตรามงกุฎนักต๋าลึงทองแจกจ่ายทั่วไปเป็นอันมาก” งานเฉลิมพระชนมพรรษานี้ทำอยู่ ๓ วัน มีเทศนา ๕ กัณฑ์ มีสรงน้ำมูรธาภิเศก และโปรดให้มีหมายประกาศ ห้ามไม่ให้ฆ่าสัตว์ในระยะเวลา ๓ วันนั้นด้วย

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคตในปี พ.ศ. ๒๔๑๑ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสวยราชสมบัติ ใน ๒ ปีแรกยังเป็นเวลาเตรียมการพระบรมศพ จึงมิได้มีการจัดพิธีใด ๆ ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๑๓ จึงได้โปรดให้หล่อพระพุทธรูปประจำพระชนมายุ และกำหนดฉลองพระพุทธรูปพระชนมพรรษาในคราวเดียวกับการบำเพ็ญพระราชกุศลวันพระราชสมภพที่เคยทรงทำมาก่อนเสวยราชสมบัติ การพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษารั้งนี้จึงนับเป็นงานใหญ่ ประกอบกับเวลานั้นเริ่มมีการเลียนแบบธรรมเนียมชาวยุโรป ซึ่งนิยมตกแต่งประดับประดาสถานที่ด้วยโคมไฟงดงาม เมื่อมีงานพิธีหรืองานรื่นเริงต่าง ๆ พวกข้าราชการบริพารจึงช่วยกันตกแต่งตามศาลาพระบรมมหาราชวัง เป็นที่ครึกครื้นสนุกสนาน ในพระราชนิพนธ์ทรงเล่าว่า “มีผู้จุดไฟตามลำแม่น้ำเจ้าพระยา และตามถนนมากถึง ๕ วัน ๖ วัน ด้วยการครั้งนั้นหลายวันติดกัน ครั้นเมื่อจุดไฟหลายวัน พวกฝรั่งก็พลอยจุดด้วยบ้าง และมีผู้ให้พรในวันเกิดนั้นขึ้นด้วย จึงให้มีเหรียญรางวัลบรรดาผู้ซึ่งแต่งซุ่มไฟในวัง เป็นรางวัลที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ การแต่งซุ่มไฟครั้งแรกนั้นเป็นการเอิกเกริกสนุกสนานอย่างยิ่ง ที่ราษฎรไม่เคยเห็นงดงามเช่นนั้น ความนิยมแต่งไฟก็มีขึ้นในวันหลัง ๆ มากขึ้นทุกวัน”

การจุดไฟในงานเฉลิมพระชนมพรรษานี้ ได้ทำกันอย่างพร้อมเพรียงทั่วถึงในปีต่อ ๆ มา โดยมีได้มีการขอร้องกะเกณฑ์กันแต่อย่างใด เป็นการทำความจงรักภักดี ทำด้วยความเต็มใจ จนรู้สึกเป็นหน้าที่หรือธรรมเนียมที่จะต้องทำในงานเฉลิมพระชนมพรรษา ตลอดมาจนถึงปัจจุบัน

สำหรับการทำบุญฉลองวันเกิดของราษฎรทั่วไปนั้น เริ่มมีขึ้นเมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๔๐๑ คือเมื่อสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์มีอายุ ๕๑ ปี ได้จัดงานทำบุญฉลองวันเกิดขึ้นอย่างครึกครื้นสนุกสนานตามแบบงานแซยิดของจีน กล่าวคือ นอกจากมีการทำบุญแล้ว ยังมีการตั้งโรงครัวเลี้ยงกันตลอดทั้งวัน ผู้ที่เคารพนับถือต่างก็เอาของมากำนัล มาช่วยงานมากมาย มีละครมหรสพครึกครื้นสนุกสนานหลายวันเป็นที่เลื่องลือ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบ ก็พลอยพระราชทานของขวัญและพระราชหัตถเลขาวยพรด้วย การจัดงานเช่นนี้เป็นที่นิยมทำกันต่อ ๆ มาโดยเฉพาะในหมู่เจ้านาย ขุนนาง ผู้มีบรรดาศักดิ์ใหญ่ ถ้าใครไม่จัดงานแซยิดก็จะดูน้อยหน้า และถ้าใครไม่ไปช่วยงานแซยิดกันก็แทบจะโกรธกันไปเลย

อย่างไรก็ตามการทำบุญฉลองวันเกิดนี้ แรก ๆ ก็จัดกันเฉพาะผู้มีอายุมาก เช่น อายุห้าสิบปีขึ้นไป นัยว่าเขาแบบอย่างงานเซดิดของจีน ภายหลังเมื่อมีการเลียนแบบธรรมเนียมยุโรปมากขึ้น ทั้งความเชื่อในเรื่องการปิดบังวันเดือนปีเกิดลดลง จึงมีการจัดงานทำบุญฉลองวันเกิดกันอย่างแพร่หลาย มีการส่งของขวัญส่งบัตรอวยพรตามแบบสากลนิยม จนกระทั่งมีการตัดเค้ก เป่าเทียน ร้องเพลงอวยพรวันเกิดแบบฝรั่ง คือ Happy Birthday To You ซึ่งเชื่อว่าปัจจุบันคงไม่มีผู้ใดไม่รู้จักเพลงนี้ แต่จะมีใครสักกี่คนที่ทราบถึงความหมายของการทำบุญวันเกิดที่แท้จริง ดังที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริขึ้น ข้าบางคนยังละเลยการทำบุญ แต่กลับจัดงานฉลองวันเกิดอย่างใหญ่โตสนุกสนาน

ในโอกาสที่รัฐบาลประกาศให้ปี พ.ศ. ๒๕๓๗ เป็นปีรณรงค์วัฒนธรรมไทย จึงใคร่ขอเชิญชวนให้ชาวไทยทุกคนได้ช่วยกันอนุรักษ์ประเพณีอันดีงามของไทย โดยเฉพาะการทำบุญวันเกิด แม้เราจะรับเอาวัฒนธรรมของชาติอื่นมาประสมประสานบ้าง แต่ก็ควรจะดำรงเอกลักษณ์ของไทยไว้ด้วย เช่น การทำบุญตักบาตร การร้องเพลงอวยพรวันเกิดที่มีเนื้อร้องและทำนองของไทย ในที่นี้ใคร่ขอเสนอเพลงอวยพรวันเกิด ซึ่งศาสตราจารย์ สุระปะนิย นาคกรทรรพ ได้ประพันธ์เนื้อร้องและทำนองไว้ ให้ท่านทั้งหลายช่วยกันพิจารณา นำไปร้องในโอกาสดังกล่าว หากเห็นว่าไพเราะเหมาะสม

เพลงอวยพรวันเกิด

อวยพรวันเกิด	สิ่งเลอเลิศประมวลมา
ให้สุขศรีปรีดา	สมปรารถนาดังใจปอง
ให้มีอายุยืนนาน	จิตเบิกบานมั่งมีเงินทอง
ชีวิตเจริญเรืองรอง	ธรรมะคุ้มครองสวัสดิเทอญ

ปราสาทบายนและวัดสุทัศน์เทพวราราม

ศาสตราจารย์ ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล

ปราสาทบายน หรือ โพชยงต์ คือวิหารของพระอินทร์ ซึ่งพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ทรงสร้างขึ้นในต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๘ พระองค์มีพระนามเมื่อสิ้นพระชนม์แล้วว่า มหาบรมสฤต เพราะเหตุว่าทรงนับถือพุทธศาสนาเถรวาทมหายาน ปราสาทแห่งนี้ได้รับการถากถางโดยนายคอมมาย (Commaille) ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๕๔ ถึง พ.ศ. ๒๔๕๖ นายทรูเว่ (Trouvé) ได้บูรณะยอดส่วนกลางของปราสาทใน พ.ศ. ๒๔๗๖ การบูรณะปราสาทแต่ละหลังและส่วนกลาง นายแคลซ (Glaize) เป็นผู้กระทำระหว่าง พ.ศ. ๒๔๘๒ ถึง พ.ศ. ๒๔๘๙

ปราสาทบายนเป็นปราสาทที่มีปัญหาที่สุดแก่นักโบราณคดีในบรรดาปราสาทที่เมืองพระนครของขอม ในขั้นต้นได้คิดกันว่าปราสาทบายนนี้เป็น “เขากลางเมือง” ซึ่งมีกล่าวไว้ในจารึกสดก๊กอกรรมซึ่งค้นพบที่ปราสาทสล็อกก๊อก อำเภอรัญประเทศ จังหวัดปราจีนบุรี ประเทศไทย และเป็น “ศาสนสถานบนภูเขา” ของเมืองยโสธรปุระหรือเมืองพระนครซึ่งพระเจ้ายโสธรมณได้ทรงสร้างขึ้นเป็นราชธานีในราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๕ ความคิดเช่นนี้ได้เชื่อกันลงมาถึง พ.ศ. ๒๔๖๖ แต่ต่อมาจึงได้ทราบว่า “เขากลางเมือง” นั้นคือปราสาทพนมบาเค็ง ส่วนปราสาทบายนนั้นเป็นศูนย์กลางของเมืองพระนครหรือพระนครหลวงซึ่งพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ทรงสร้างขึ้นในต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๘ หลังจากที่เมืองพระนครได้ถูกทำลายลงโดยกองทัพจามใน พ.ศ. ๑๗๒๐

ปราสาทบายนไม่มีทั้งกำแพงหรือคูล้อมรอบเหมือนกับปราสาทขอมที่สำคัญแห่งอื่น ๆ ทั้งนี้ก็เพราะว่ากำแพงของเมืองพระนครมและคูล้อมรอบเมืองรวมทั้งประตูเมืองนั้นเองที่เป็นกำแพงคู และประตูชุมของปราสาทบายน

กำแพง กำแพงเมืองพระนครมทางด้านทิศใต้ตั้งอยู่เหนือประตูเข้าปราสาทนครวัดราว ๑,๗๐๐ เมตร เมืองพระนครมมีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจตุรัสกว้างยาวด้านละ ๓ กิโลเมตร กำแพงเมืองพระนครมสูงเกือบ ๘ เมตร ไม่มีใบเสมาตั้งอยู่ข้างบน เป็นกำแพงก่อด้วยศิลาแลงและมีเชิงเทินดินอยู่ภายใน มีคูกว้าง ๑๐๐ เมตร ล้อมรอบภายนอก มีสะพานเข้าเมืองได้ทุกประตู ๕ ประตู ภายในเมืองมีท่อน้ำติดต่อกับน้ำในคูเมืองได้ ๕ ท่อ ลอดออกไปภายใต้เชิงเทินดินและกำแพงเมือง

ปราสาทจริง ที่มุมภายในเมืองมีปราสาทเล็ก ๆ ๔ หลัง เรียกว่า “ปราสาทจริง” ซึ่งมีจารึกกล่าวถึงการก่อสร้างของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ คือ “ชัยศรีสูงเสียดฟ้าและชัยสินธุลิกลงไปจนกระทั่งถึงถ้ำที่อยู่ของพระยานาค” ศาสตราจารย์เชเดส์ นักปราชญ์ชาวฝรั่งเศสได้แปลความหมายจารึกนี้ไว้ว่าก็คือกำแพงและคูที่ล้อมรอบเมืองพระนครมนั่นเอง เปรียบเสมือนภูเขาและมหาสมุทรซึ่งล้อมรอบโลก

ปราสาทจริงแต่ละแห่งสร้างขึ้นในศิลปะขอมแบบบายนและอุทิศถวายแด่พระโพธิสัตว์โลกेश্বর หรืออวโลกิตेश্বরในพุทธศาสนาเถรวาทนิกายานัน ประกอบด้วยปราสาทสร้างหินทรายมีแผนผังเป็นรูปกากบาท หันหน้าไปทางทิศตะวันออก มีหลังคาซ้อนขึ้นไป ๒ ชั้นและยอดสลักเป็นรูปดอกบัว มีมุขอยู่ด้านหน้าทั้งสี่ทิศ ผนังด้านนอกประดับด้วยรูปเทพธิดาภายในซุ้มและหน้าต่างสลักมีลูกกรงซึ่งมีบังตาอยู่ข้างบน อันเป็นลักษณะหนึ่งของศิลปะขอมแบบบายน ทางทิศตะวันออกเป็นที่ตั้งของจารึก ซึ่งมีอาคารกลมเป็นรูปสี่เหลี่ยมจตุรัสและเปิดโล่งทั้งสี่ด้าน หลังคาเป็นวงโค้ง สำหรับกำแพงล้อมรอบปราสาทมีประตูอยู่เพียงประตูเดียวทางด้านทิศตะวันออก

ประตูเมืองพระนครม ภายในเมืองพระนครม บ้านเรือนซึ่งปลูกด้วยไม้ย่อมหักพังไปหมดแล้ว ปราสาทบายนตั้งอยู่กลางใจเมืองและแบ่งเมืองออกเป็น ๔ ส่วนด้วยถนนทั้งสี่ทิศซึ่งแต่เดิมคงมีคูน้ำอยู่ทั้งสองฟาก ถนนสายที่ ๕ ก็มีความสำคัญเช่นเดียวกัน เพราะเหตุว่าตัดออกมาจากพระราชวังหลวงและมุ่งไปสู่ทิศตะวันออกเรียกกันว่าประตูแห่งชัยชนะ ส่วนประตูที่ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกได้ประตูชัยชนะนั้นเรียกกันว่า ประตูผี

ประตูใหญ่ ๕ ประตูตรงกับถนน มีถนนจากนอกเมืองข้ามคูเมืองเข้าไปยังประตูเหล่านี้ จิวตากวน (Tchoeu Ta-Kouan) นักเดินทางชาวจีนซึ่งเดินทางเข้ามายังอาณาจักรขอมกับคณะทูตจีนใน พ.ศ. ๑๘๓๙ ได้เขียนเกี่ยวกับสะพานเหล่านี้ไว้ว่า “ทั้งสองข้างมีประติมากรรมหิน ๕๔ รูป คล้ายกับเป็นทหารใหญ่โตและดุร้าย ราวสะพานเป็นหินสลักเป็นรูปนาค ๙ เศียร ประติมากรรมทั้ง ๕๔ รูปยึดตัวนาคไว้และทำท่าทางคล้ายกับว่าไม่ให้หนีไป”

ถ้าเราเชื่อคำสันนิษฐานของศาสตราจารย์เชเดส์ และมุส (Mus) นักปราชญ์ชาวฝรั่งเศสอีกท่านหนึ่ง ราวสะพานรูปนาคทั้งสองด้านนี้ก็เป็นการแสดงถึงสะพานรุ่งซึ่งตามความเชื่อของอินเดียก็เป็นการเชื่อมระหว่างโลกมนุษย์และโลกสวรรค์ เป็นการแสดงรูปขึ้นบนพื้นดินสำหรับราชธานี นาค ๒ ตนนั้นยึดโดยทวดาข้างหนึ่งและอสุริยอีกข้างหนึ่ง ผู้สร้างจึงตั้งใจให้หมายถึงการกวนเกษียรสมุทรเพื่อนำอมฤตด้วย การแสดงถึงการกวนเกษียรสมุทรโดยมีคูหมายถึงมหาสมุทรและกำแพง โดยเฉพาะประตูก็หมายถึงภูเขา ทั้งหมดนี้มีความหมายเพื่อให้อาณาจักรขอมได้รับนำอมฤตแห่งชัยชนะรวมทั้งความเจริญรุ่งเรือง

ประตูเมืองทั้งห้าประตูมีลักษณะเหมือนกัน แต่ก็แสดงให้เห็นว่ายังสลักไม่สำเร็จ ประตูมีขนาดกว้าง ๓.๕๐ เมตร สูง ๗ เมตร แต่ทับหลังและหน้าบัน (หน้าจั่ว) ได้หายไปหมดแล้ว แต่เดิมมีประตูไม้ ๒ บาน บนเป็นที่หมุนได้สำหรับปิดเปิดประตู และเนื่องจากยังคงมีรูอยู่ในกำแพง แต่เดิมาก็คงมีดาลสำหรับปิดเปิดประตูด้วย

ความสูงของประตูทั้งหมดกว่า ๒๓ เมตร สร้างด้วยหินทรายและมีรูปร่างเป็นปราสาท ๓ หลังติดกัน ส่วนกลางมีหน้าคน ๒ หน้าอยู่ด้านหน้าและด้านหลัง ด้านข้างมีหน้า ๆ เดียวและเล็กกว่า แต่เดิมเมื่อทราบกันแล้วว่าปราสาทบายนไม่ได้สร้างในศาสนาพราหมณ์แต่สร้างขึ้นในพุทธศาสนาเถรวาทก็เชื่อกันว่า

คงเป็นพระพักตร์ของพระโพธิสัตว์โลกเจศวรสมันตมุขผู้มีพระพักตร์อยู่ทุกทิศ เพื่อป้องกันและให้ความสมบูรณ์ พูนสุขแก่ราชอาณาจักรขอม แต่ปัจจุบันมีความคิดใหม่ว่าอาจเป็นพระพักตร์ของท้าวจตุโลกบาลผู้รักษาทิศทั้งสี่ เพราะพระพักตร์มีขนาดไม่เท่ากันทั้งหมด

ที่ฐานประตูย่อมุมและมีช้าง ๓ เศียรทอดงวงตรงลงมาเก็บดอกบัว ช้างนี้ก็คือช้างเอราวัณพาหนะของ พระอินทร์นั่นเอง พระอินทร์ประทับอยู่เหนือคอช้างระหว่างมเหสี ๒ องค์ ทรงถือวัชระ (สายฟ้า) เป็นอาวุธ การที่มีรูปพระอินทร์อยู่ปลายสะพานนี้ก็สนับสนุนทฤษฎีที่ว่า นาคนั้นหมายถึงสายรุ้ง ซึ่งเหมือนกับคันศร ของพระอินทร์

ปราสาทบายน ประตูทิศใต้ของเมืองพระนครม อยู่ห่างจากปราสาทบายน ๑,๕๐๐ เมตร การเข้าชม ปราสาทบายนนั้นควรเข้าทางลานด้านทิศตะวันออกซึ่งมีสระน้ำอยู่ ๒ ไร่ ลานนี้ประดับด้วยรูปสิงห์และ รูปนาค รูปนาคนั้นมีรูปครุฑเข้ามาประกอบตามศิลปะขอมแบบบายน สิงห์ด้านหน้าเป็นสิงห์เบือน คือหันหน้า ไปทางด้านข้างเหมือนสิงห์ล้อมรอบพระเจดีย์ที่วัดธรรมิกราช พระนครศรีอยุธยา ในประเทศไทย ปราสาท บายนตรงข้ามกับปราสาทนครวัด ซึ่งมีบริเวณกว้างใหญ่และมีความได้สัดส่วนระหว่างปราสาทกับระเบียง ปราสาทบายนแออัดอยู่ในพื้นที่สี่เหลี่ยมผืนผ้า ๑๔๐×๑๖๐ เมตร โดยมีระเบียงชั้นนอกซึ่งมีภาพสลักล้อมรอบ ส่วนกลางของปราสาทก็แออัดอยู่ในระเบียงชั้นในซึ่งมีความกว้างยาวเพียง ๗๐×๘๐ เมตร ปราสาททั้งหมด มีถึง ๕๐ หลัง สลักเป็นรูปหน้าคนทั้งสี่ทิศ

ปราสาทบายนมีความมุ่งหมายทางด้านสถาปัตยกรรมน้อยกว่าการแสดงถึงอำนาจในพุทธศาสนา ลัทธิมหายานซึ่งพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ผู้สร้างทรงนับถือ หน้าทั้งสี่บนยอดปราสาทที่มองไปยังทิศทั้งสี่ก็คง หมายถึงพระโพธิสัตว์โลกเจศวรผู้แผ่อำนาจไปทุกทิศ และหน้าเหล่านั้นก็คงจะมีคำของพระพักตร์พระเจ้า ชัยวรมันที่ ๗ ด้วย ในขณะที่เดียวกันศาสตราจารย์มุสก็กล่าวว่าปราสาทเหล่านั้นก็คงหมายถึงแคว้นต่าง ๆ ในราชอาณาจักรของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ และคงหมายถึงราชอาณาจักรของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ได้แผ่ไปทั่ว ราชอาณาจักรของพระองค์ด้วย

บรรดาปราสาทซึ่งมียอดสลักเป็นรูปหน้าคนนี้เป็นศาสนสถาน จารึกสั้น ๆ ซึ่งสลักอยู่บนหลังประตู ของแต่ละปราสาทได้กล่าวถึงประติมากรรมรูปเคารพต่าง ๆ ทั้งในศาสนาพราหมณ์และพุทธศาสนาว่าแบ่ง ภาคมาจากพระโพธิสัตว์โลกเจศวร ในปราสาทหลังกลางได้ค้นพบประติมากรรมสูงสุดของราชอาณาจักร คือพระพุทธรูปแทนที่ราชศีลสิงห์หรือเทวราชของศาสนสถานบนฐานเป็นชั้นในศาสนาพราหมณ์ พระพุทธรูป องค์นี้เป็นพระพุทธรูปปางปรกปางสมาธิและคงจะมีคำพระพักตร์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ อยู่ด้วย

พระพุทธรูปองค์นี้เดิมแตกหักอยู่จนนายตรูเวได้ค้นพบใน พ.ศ. ๒๔๗๖ ในขณะที่ขุดค้นในปราสาท องค์กลางลึกลงไป ๑๔ เมตร พระพุทธรูปดังกล่าวซึ่งสูง ๓.๖๐ เมตร สามารถทำการบูรณะได้ทั้งหมด และ ได้นำถวายแด่สมเด็จพระศรีสวสดีมณีนวดีพระเจ้ากรุงกัมพูชาในวันที่ ๑๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๘ ปัจจุบันประดิษฐานอยู่ในศาลาเล็ก ๆ หลังคามุงกระเบื้องทางทิศใต้ของถนนที่มุ่งไปยังประตูแห่งชัยชนะ ไม่ไกลจากท้องสนามหลวงหน้าพระราชวังนัก

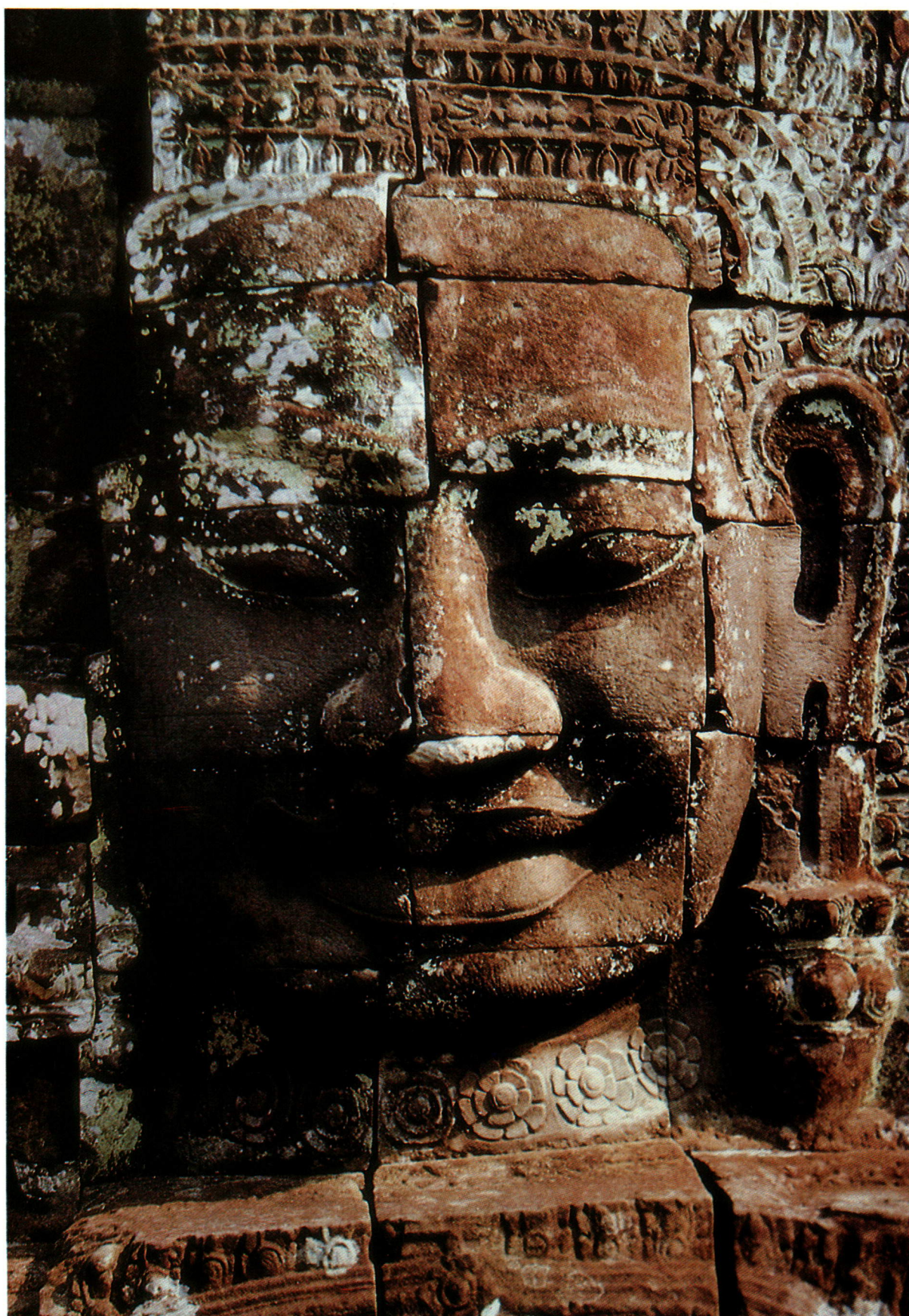
สำหรับปราสาทซึ่งมียอดสลักเป็นรูปหน้าคนเหล่านั้นนิยมกันเฉพาะในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ เท่านั้น อย่างไรก็ดีพระภิกษุจีนชื่อ อี้จิง (Yi-Tsing) ในพุทธศตวรรษที่ ๑๑ ได้กล่าวถึงมหาวิทยาลัยนาลันทา ในแคว้นเบงกอล ประเทศอินเดีย ซึ่งเป็นศาสนสถานในพุทธศาสนาว่ามีอาคารก่อด้วยอิฐและเหนือนั้นมี หน้าคนขนาดใหญ่ ด้วยเหตุนี้เราจะเห็นได้ว่าอาคารที่มีหน้าคนขนาดใหญ่สลักอยู่ข้างบนนั้นไม่ได้เพ็งมีขึ้นใน

ศิลปะขอมแบบบายน แต่ได้มีมาก่อนหน้านั้นแล้ว แต่เดิมเชื่อกันว่าเป็นพระพักตร์ของพระพรหมเพราะมี ๔ พักตร์ ต่อมาจึงทราบว่าเป็นของพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร หลังจากนั้นนักปราชญ์ฝรั่งเศสอีกท่านหนึ่งคือ ศาสตราจารย์บวสเซลีเย่ (Boisselier) เห็นว่าน่าจะเป็นพระพักตร์ของพรหมสุนต์กุมาร ซึ่งเป็นพรหมในพุทธศาสนามากกว่า

ความยุ่งยากของแผนผังของปราสาทบายนและอาคารที่เกี่ยวข้องกันไปมานั้นคงจะเกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงผังของตัวปราสาทแม้ในขณะที่กำลังสร้างปราสาทนั้นอยู่หรือในสมัยต่อมา คืออาจจะเป็นในรัชกาลของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ เองหรือในสมัยต่อมาก็ได้

ในแผนผังปัจจุบันปราสาทบายนประกอบด้วยระเบียงชั้นนอกซึ่งอยู่ในระดับเดียวกัน พร้อมทั้งมีอาคารที่มุมทั้งสี่มุมและประตูชุมทางเข้า ๔ ประตู ภายในมีลานล้อมรอบตัวปราสาทและทางทิศตะวันออกมี**บรรณาลัย (หอสมุด)** ลักษณะค่อนข้างสูงอยู่ ๒ ชั้น นอกจากนี้ก็มีระเบียงชั้นใน ซึ่งอยู่ในระดับแตกต่างกัน มีอาคารอยู่ที่มุมทั้งสี่ของระเบียงและมีปราสาทอีก ๓ หลังอยู่แต่ละด้าน หลังกลางทำเป็นประตูชุมด้วยระเบียงชั้นในนี้มีแผนผังเป็นรูปกากบาทย่อมุม มีปราสาทอยู่ที่มุมและมีลานเล็ก ๆ อยู่ที่ย่อมุมทั้งสี่ ถัดจากนั้นขึ้นมาถึงลานชั้นบนซึ่งก็มีลักษณะเป็นรูปกากบาทเช่นเดียวกัน ถัดจากนั้นจึงมาถึงส่วนยอดตรงกลางซึ่งมีแผนผังเป็นรูปวงกลมและสูงกว่าพื้นดินโดยรอบ ๔๓ เมตร แบ่งเป็นห้องเล็ก ๆ ทางทิศตะวันออกของชั้นนี้มีห้องเล็ก ๆ อีกรวมทั้งห้องยาว แต่รอบส่วนกลางอีก ๓ ทิศนั้นมีปราสาทสูงอยู่เพียงหลังเดียวแต่ละทิศ

จากการสำรวจ และการขุดแต่ง นายปาร์มันตีเอร์ (Parmentier) สถาปนิก และนักโบราณคดี ชาวฝรั่งเศสกล่าวว่าอาจแบ่งการก่อสร้างปราสาทบายนออกได้เป็น ๕ ระยะดังนี้

๑. ระเบียงชั้นในซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของระเบียงรูปกากบาทย่อมุม ไม่ว่าปราสาทตรงกลางจะสร้างแล้วหรือไม่ ต่อมาได้ก่อให้เป็นระเบียงรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ด้วยการเพิ่มเติมระเบียงและลานเล็ก ๆ ที่ ๔ มุม

๒. ลานชั้นบนรูปกากบาทและปราสาทหลังกลางคงจะสร้างโดยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ เมื่อพระองค์ตั้งพระทัยที่จะให้ปราสาทบายนเป็นศาสนสถานบนฐานเป็นชั้นกลางเมืองพระนครธม เพื่อประดิษฐานพระพุทธรูป

๓. ระดับปัจจุบันของลานที่ล้อมรอบได้มีการเรียงหินและศิลาแลงต่อกันมา ๒ ครั้ง

๔. ระเบียงชั้นนอกและบรรณาลัย ๒ หลังทางทิศตะวันออกได้สร้างขึ้นบนการเรียงหินครั้งสุดท้าย ดังนั้นจึงต้องก่อสร้างขึ้นหลังสุด

๕. ลานที่ล้อมรอบภายในระเบียงชั้นนอกเดิมได้แบ่งเป็นลานเล็ก ๆ โดยอาคาร ๑๖ หลัง ซึ่งปัจจุบันได้สูญหายไปหมดแล้ว คือมี ๔ หลังอยู่แต่ละด้าน ฐานก่อด้วยศิลาแลงของอาคารเหล่านี้ยังคงปรากฏอยู่ เดิมมีบันไดเดินขึ้นไปยังลานชั้นบนแต่ละทิศ แต่ทางทิศตะวันออกได้ถูกขุดเสียในภายหลัง และสร้างบันได ๒ แห่งขนานกันขึ้นแทน เป็นบันไดที่ชันและลื่น ปัจจุบันยังคงขึ้นไปชั้นบนได้ทางทิศเหนือ ทิศใต้ และตะวันออกคือบันไดทางด้านซ้าย

เมื่อเข้าไปในปราสาทบายนทางลานด้านตะวันออกแล้ว เราก็จะเข้าไปอยู่ในประตูขุมรูปกากบาทของระเบียงชั้นนอก หลังคาหินพังไปหมดแล้ว คงเหลือแต่เพียงเสา ๓ ที่นี้จะมองเห็นภาพสลักนางอัปสร ๒ หรือ ๓ ตนกำลังพ้อนวออยู่เหนือดอกบัวภายในขุม สลักอยู่บนลำตัวของเสา จากนั้นเมื่อหันไปทางซ้ายมือก็จะเข้าไปสู่ระเบียงภาพสลักชั้นนอก ณ ที่นี้การเดินชมเป็นไปตามการ “ประทักษิณ” คือเดินเวียนขวา โดยยึดปราสาทไว้ทางด้านขวาของผู้ชมผิดกับปราสาทนครวัดที่เดินเวียนซ้าย ระเบียงนี้ด้านหนึ่งเป็นผนังทึบสูง ๔.๕๐ เมตร มีภาพสลักสูง ๓.๕๐ เมตร อีกด้านหนึ่งเป็นเสา ๒ แถว หลังคาได้พังไปหมดแล้วเช่นเดียวกับอาคารที่มุมระเบียงและประตูขุมซึ่งทั้งหมดมีแผนผังเป็นรูปกากบาท

บนลานชั้นบนจะเห็นมีรูปหน้าคนทั้งสี่ทิศสลักอยู่บนยอดปราสาทตามระดับต่าง ๆ กัน หน้าเหล่านี้ไม่ใช่พระพักตร์ของพระพรหมแต่เป็นยอดของปราสาทซึ่งมียอดสุดสลักเป็นรูปดอกบัว หน้าคนนั้นก็มีความต่าง ๆ กันคือสูงตั้งแต่ ๑.๗๕ ถึง ๒.๔๐ เมตร และเป็นยอดของปราสาทชั้นล่าง ๆ ส่วนกลางสุดซึ่งมีแผนผังเป็นรูปวงกลมนั้นมีเส้นผ่าศูนย์กลางยาวกว่า ๒๕ เมตรที่ฐาน แผนผังเช่นนี้เป็นของหาได้ยากยิ่งในศิลปะขอม เหนือฐานของวงกลมมีมุขเล็ก ๆ มีหน้าบันเป็นส่วนหน้าของห้องเล็กรูปสามเหลี่ยมหรือสี่เหลี่ยมจตุรัสและยังมีห้องอยู่ข้างบนอีกชั้นหนึ่งแต่ไม่มีทางขึ้น ห้องเหล่านี้ได้รับแสงสว่างจากหน้าต่างซึ่งมีลูกกรงประดับ โดยรอบวงกลมทั้งแปดทิศมีปราสาทยอดสลักเป็นรูปหน้าคน ยอดนี้สลักไม่งามและแต่เดิมอาจใช้ปูนปั้นประดับ

ปลายยอดสุดของปราสาทองค์กลางมีลักษณะไม่แน่นอน อาจจะเป็นหน้าคนทั้งสี่ทิศเหมือนปราสาทหลังอื่น ๆ ก็ได้หรืออาจจะทำด้วยไม้เป็นรูปแหลมสูงขึ้นไป อย่างไรก็ตามปราสาทหลังกลางยอดสุดนี้ก็คงเป็น “ปราสาททอง” ซึ่งจิวดากวนนักเดินทางชาวจีนกล่าวไว้ว่า “เป็นศูนย์กลางของราชอาณาจักร ล้อมรอบไปด้วยปราสาทหินกว่า ๒๐ หลังและอาคารเล็ก ๆ ก่อด้วยหินกว่า ๑๐๐ หลัง” ภายในปราสาทองค์กลางนี้มีห้องค่อนข้างมืด มีเส้นผ่าศูนย์กลางราว ๕ เมตร ล้อมรอบไปด้วยระเบียงแคบ ๆ เป็นที่ประดิษฐาน

ประติมากรรมสูงสุดของราชอาณาจักรคือพระพุทธรูปปางสมาธิภาคปรกองค์ใหญ่ดังที่กล่าวมาแล้ว เราอาจจะเข้าไปถึงห้องนี้ได้โดยทางทิศตะวันออก ซึ่งห้องแผนผังรูปกากบาทซ้อนกันหลายห้อง ในจำนวนนี้มีปราสาทอยู่ ๓ หลังซึ่งมีห้องเล็กๆ คั่น สองข้างคือทางทิศเหนือและใต้มีอาคาร ๒ หลังรูปร่างค่อนข้างยาวแต่มียอดเป็นปราสาทหน้าคนเช่นเดียวกัน สร้างขึ้นแทนที่บรรณาลัยหรือหอสมุด ทางทิศเหนือมีมุมตะวันออกเฉียงเหนือมีหน้าบันซึ่งยังคงอยู่ดีเพราะเหตุว่าได้มีแผ่นหินปิดอุดอยู่เป็นเวลานาน สลักรูปบุคคลตรงกลางเป็นรูปพระโพธิสัตว์โลกเชศวรประทับยืน หน้าบันชิ้นนี้ทำให้เริ่มคิดกันขึ้นว่าปราสาทบายนคงสร้างขึ้นในพุทธศาสนา ลัทธิมหายานแทนที่ศาสนาพราหมณ์

ลวดลายเครื่องประดับซึ่งมีอยู่มากยังคงรักษาไว้ได้เป็นอย่างดีบนส่วนกลางของปราสาทบายนนี้ เช่น ภาพสลักลายก้านขดและลายพันธุ์พฤกษา หน้าต่างหลอกซึ่งมีลูกกรงผสมอยู่กับบังตา เทพธิดาทรงผ้าลายดอกไม้และคาดสายรัดองค์ที่มีอุบะห้อยประกอบ ทรงยิ้มแย้มอย่างน่ารัก ศิราภรณ์เป็นรูปวงกลมเล็กๆ มีเปลวอยู่ข้างบนและอยู่ภายในกรอบรูปสามเหลี่ยม พระบาทเกือบสลักเป็นเส้นตรง นอกจากนี้ก็มีภาพนางอัปสรพ้อนรำสลักเป็นคู่อย่างสวยงาม สลักอยู่ภายใต้หน้าต่าง ทั้งหมดนี้เป็นศิลปะขอมแบบบายนสมัยสุดท้าย เหนือบันไดทางทิศใต้ซึ่งนำขึ้นมาสู่ลานชั้นบนนี้คงสลักเป็นรูป “พระยาช้างต้น” กำลังค้นหาผู้ที่มาขึ้นครองราชสมบัติอยู่

ภาพสลัก ปราสาทบายนเป็นปราสาทขอมแห่งเดียวที่มีระเบียงซ้อนกัน ๒ ชั้นและมีภาพสลักอยู่บนผนัง ระเบียงชั้นในสลักเสร็จหมดแล้วและเล่าเรื่องส่วนใหญ่เกี่ยวกับเทพนิยายในศาสนาพราหมณ์ แต่ระเบียงชั้นนอกซึ่งประชาชนมาชมได้นั้นมีภาพแสดงชีวิตประจำวันอยู่คู่กับภาพเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ เช่น การยกทัพและการรบพุ่งในรัชกาลของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ แต่ภาพสลักชั้นนอกนี้ก็ยังสลักไม่สำเร็จครบถ้วน

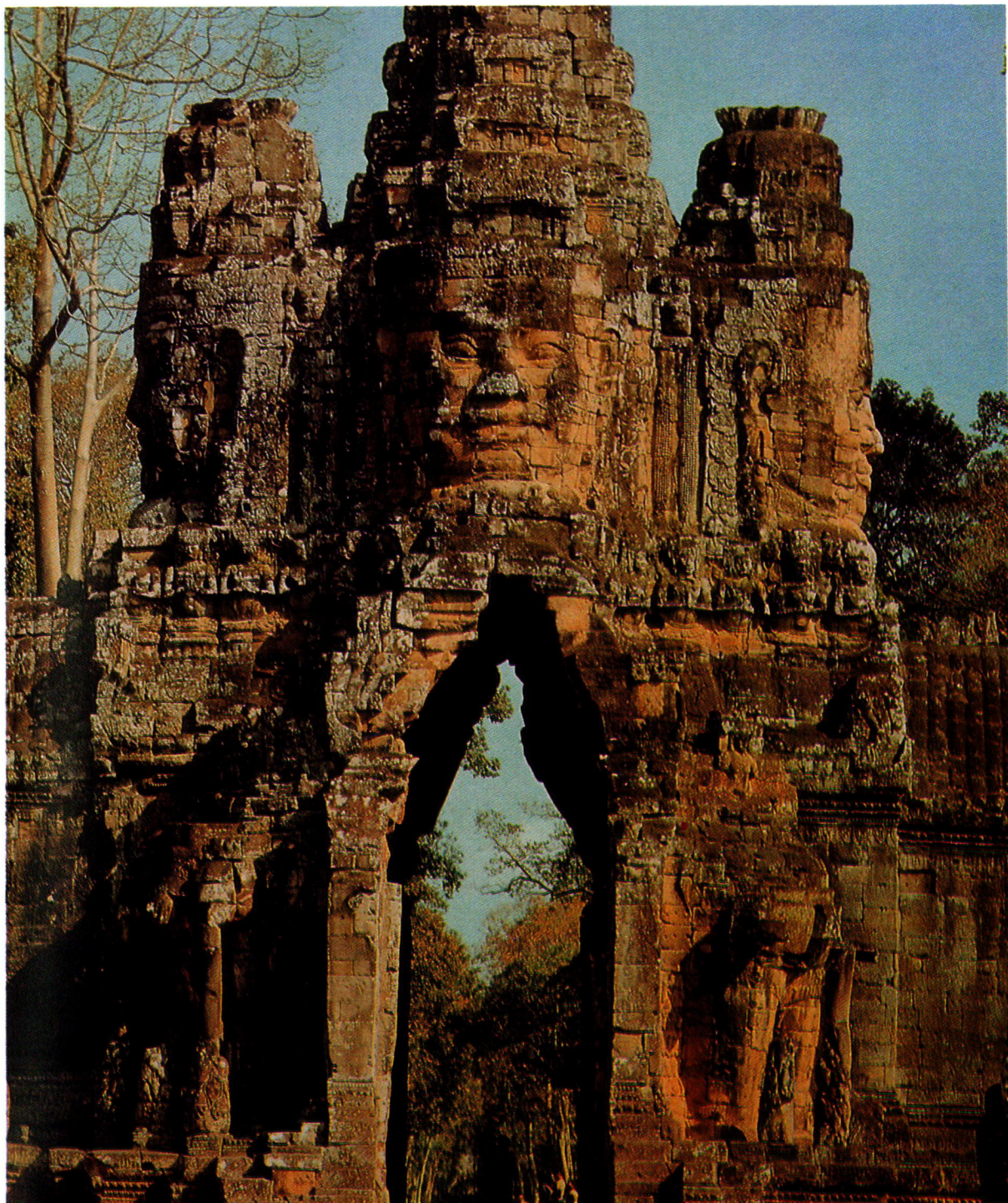
ภาพสลักที่ปราสาทบายนฝีมือค่อนข้างหยาบและสลักอย่างง่าย ๆ สลักเหมือนจริงและเล็กกว่าที่ปราสาทนครวัด อาจนับเป็นเอกสารที่สำคัญในรายละเอียดซึ่งเต็มไปด้วยคุณสมบัติสำหรับพินิจพิจารณาเป็นเอกสารเพียงชิ้นเดียวที่เราอาจศึกษาถึงชนบะประเพณีของขอมและความเป็นอยู่ในราชอาณาจักรขอมในต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๔ ได้ การสลักนั้นสลักเป็นแนวซ้อนกัน

ท่านผู้อ่านไม่สมควรที่จะแปลกใจว่าเพราะเหตุใดปราสาทบายนซึ่งพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ทรงสร้างขึ้นในพุทธศาสนา ลัทธิมหายาน จึงมีเรื่องราวเกี่ยวกับพระอิศวรและพระนารายณ์สลักอยู่เป็นจำนวนมากมายบนระเบียงชั้นใน ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะศาสนาในรัชสมัยของพระองค์นั้นเป็นศาสนาแบบผสม (syncretic) คือนับถือทั้งพุทธศาสนา ลัทธิมหายานและศาสนาพราหมณ์ปนกันไป ความจริงการนับถือศาสนาผสมเช่นนี้มีอยู่เสมอในทวีปเอเชียภาคตะวันออกเฉียงใต้ สุดแล้วแต่ว่าในเวลาใดศาสนาใดจะมีผู้นับถือมากกว่ากันเท่านั้น

เกี่ยวกับเรื่องสัญลักษณ์ของเมืองพระนครและปราสาทบายนนั้น ศาสตราจารย์บวสเชลลียะได้มีความเห็นแตกต่างออกไป จึงขอนำมาเล่าย่อ ๆ ดังนี้

เมื่อกองทัพจามได้ยึดเมืองพระนครได้ใน พ.ศ. ๑๗๒๐ แล้ว ต่อมาพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ (พ.ศ. ๑๗๒๔ - ราว พ.ศ. ๑๗๖๒) ได้เสด็จขึ้นครองราชย์ พระองค์ได้ทรงสร้างราชธานีขึ้นใหม่ คือเมืองพระนครหรือพระนครหลวงตามแบบในพุทธศาสนา ลัทธิมหายาน โดยสร้างให้เหมือนวิมานของพระอินทร์ในสวรรค์

ชั้นดาวดึงส์ ตั้งอยู่บนศูนย์กลางของราชอาณาจักรเหมือนกับราชธานีของพระอินทร์ที่ตั้งอยู่เหนือเขาพระสุเมรุ พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ก็ถือว่าพระองค์นั้นเปรียบเสมือนพระอินทร์ ปราสาทบายนนั้นจารึกกล่าวว่า คือ เทวสถานหรือหอประชุมของเทวดา ในวันที่สำคัญเทวดาก็จะมาชุมนุมกันและพระพรหมในภาคของชายหนุ่มคือคนธรรพ์ปัญจสิขะ (พรหมสุนตกุมาร) ก็จะแบ่งภาคออกเป็นหลายรูปเพื่อมาเคารพและประจำเทวดา เหล่านี้แต่ละองค์

สำหรับกำแพงเมืองพระนครมุนั้นก็เปรียบเสมือนกำแพงเมืองของพระอินทร์ ดังมีเรื่องราวต่อไปนี้ เมื่อพระอินทร์ได้มาปฏิสนธิในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์เป็นหัวหน้าของเทวดาทั้งหลาย พระองค์ได้ทรงพบว่ายอดเขาพระสุเมรุนี้เป็นที่อยู่ของทั้งเทวดาและอสูร ด้วยเหตุนั้นพระองค์จึงทรงรอคอยจนเมื่ออสูรเมาสุราแล้วก็จับพวกอสูรโยนลงมายังด้านล่างของเขาสุเมรุ พวกอสูรจึงมาอยู่ยังเชิงเขาพระสุเมรุซึ่งเหมือนกับสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ที่ตนเคยอยู่มาแต่ก่อน และด้วยเหตุนั้นจึงยกกองทัพขึ้นไปโจมตีสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ตอนนั้นก็เปรียบได้เสมือนกับกองทัพจามที่เข้ามาโจมตีเมืองพระนครของขอม ด้วยเหตุที่เทวดาไม่ทันเตรียมองค์ กองทัพอสูรจึงยกเข้าไปได้อย่างรวดเร็ว เทวดาจึงต้องหนีไปทุกทิศทุกทาง พระอินทร์เองก็ต้องหนีไปโดยรถทรง ขณะนั้นปรากฏว่ามีกลุ่มครุฑหนุมกำลังชุมนุม มีเสียงอื้ออึงอยู่ในป่า ราชรถของพระอินทร์จึงต้องหันกลับไปทางทิศที่หนีมา พวกอสูรเข้าใจผิดคิดว่ามีกองทัพเทวดาหนุนมาอีกจึงหนีกระจัดกระจายไป พระอินทร์จึงได้รับชัยชนะโดยไม่ได้คาดคิด เพื่อฉลองชัยชนะครั้งนี้ วิมานของพระอินทร์คือปราสาทไพชยนต์ก็บังเกิดขึ้น

นอกจากนี้พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ยังทรงสร้างปราสาทพระขรรค์ที่เมืองพระนครขึ้นตรงที่บริเวณกองทัพนาม จึงมีรูปครุฑตัวใหญ่ ๆ สลักขึ้นล้อมรอบกำแพงปราสาทเป็นที่ระลึกถึงชัยชนะ เพื่อมิให้มีการบุกรุกอย่างทันทีทันควันเช่นนี้อีก พระอินทร์จึงโปรดให้มีผู้ปกครองเมืองอย่างถาวรขึ้น สิ่งนี้เป็นสัญลักษณ์ของประตูเมืองพระนครโดยไม่มีการเกี่ยวข้องกับการกวนเกษียรสมุทรแต่ประการใด คัมภีร์ในพุทธศาสนา ลัทธิมหายานและเถรวาทแตกต่างกันแต่เพียงเล็กน้อยในเรื่องนี้ คือทั้งสองคัมภีร์ได้ให้ความรู้แก่เราว่าการรักษาเมืองนั้นมอบให้แก่ศาสนิกชนหนึ่งและยักษ์อีก ๒ สกุล ยักษ์ ๒ สกุลนี้ไม่ควรนำไปปะปนกับอสูรแม้ว่าจะมีลักษณะคล้ายคลึงกันก็ตาม ศาสตราจารย์บวสเชอลีเยออ้างว่าใครจะสามารถนำเทวดาไปปนกับอสูร ในเมื่อทั้งสองฝ่ายเป็นศัตรูที่ไม่สามารถปรองดองกันได้

ผู้รักษาทิศทั้งสี่อีกชุดหนึ่งคือท้าวจตุโลกบาล บรรดาผู้รักษาหมู่นี้มีองค์พระอินทร์เองทรงถือวัชรอยู่ภายในหัตถ์และทรงช้างสามเศียรคือเอราวัณประกอบศาสตราจารย์บวสเชอลีเยอกล่าวลงท้ายว่าผู้สร้างเมืองพระนครสามารถใช้ความรู้จากตำราในพุทธศาสนา ลัทธิมหายานมาสร้างสิ่งดังต่อไปนี้คือ นาค และสกุลยักษ์ ๒ สกุลเกี่ยวกับสะพานทั้งสองข้างหน้าเมืองพระนคร หน้าท้าวจตุโลกบาลทั้งสี่อยู่เหนือประตูแต่ละประตูแต่ละหน้าก็อยู่ตรงข้ามกับทิศที่ตนต้องรักษาตามตำรา ทั้งนี้ก็เพื่อจะปกป้องผู้ที่อยู่เบื้องหลัง เช่น ผู้ที่รักษาทิศตะวันตกจะหันหน้าไปทางทิศตะวันออก รูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณอยู่ที่มุมของประตูทั้งห้าของเมืองพระนคร ทั้งนี้ก็เพื่อรักษาเมืองอยู่ตลอดไป

เมื่อเป็นดังนี้จะเห็นได้ว่าคติเกี่ยวกับทางเมืองพระนคร ประตูเมืองและปราสาทบายันนี้ ในทางวิชาการยังไม่เป็นที่ยุติ คงจะมีผู้เสนอความคิดใหม่ ๆ ขึ้นมาอีก ข้าพเจ้ามีความเห็นส่วนตัวว่าคติเช่นนี้ได้เกี่ยวพันมาถึงประเทศไทยด้วย พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ทรงสร้างเมืองพระนครที่เต็มไปด้วยสัญลักษณ์ก็เพื่อมิให้กองทัพจามเย่อนกลับมาตีได้อีก เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงสร้างกรุงเทพมหานคร โปรดเกล้าฯ ให้สร้างวัดสุทัศน์เทพวราราม ขึ้นใจกลางพระนคร ในคติเดียวกันเพื่อมิให้พม่าเย่อนกลับมาตีได้อีก เพราะคำว่า “สุทัศน์” นั้นเป็นชื่อราชธานีของพระอินทร์ตามความเชื่อในพุทธศาสนา ดังนั้น หน้าบันหรือหน้าจั่วของพระวิหารพระศรีศากยมุนีจึงมีรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ แม้ว่าวัดนี้จะมาสร้างสำเร็จในสมัยรัชกาลที่ ๓ แต่แนวความคิดก็คงสืบต่อกันมา ดังจะเห็นได้ว่าภาพเขียนในพระวิหารก็เป็นเรื่องสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ หน้าบันของพระอุโบสถก็เป็นรูปพระอาทิตย์และพระจันทร์ ซึ่งโคจรรอบเขาพระสุเมรุ เพราะฉะนั้นความคิดในการสร้างราชธานีขึ้นใหม่ก็คงเป็นแบบเดียวกันนั่นเอง

หนังสืออ้างอิง

Maurice Glaize : Les Monuments du Groupe d'Angkor (1948)

Jean Boisselier : The Symbolism of Angkor Thom in SPAFA Digest, Vol. IX No.2, 1988

เสมอชัย พูลสุวรรณ : ภูมิจักรวาลวิทยาของเขตพุทธาวาส วัดสุทัศน์เทพวรารามในวารสารเมืองโบราณ ปีที่ ๑๘ ฉบับที่ ๓, ๔ กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๓๕

รายพระนามและรายนามคณะอนุกรรมการมรดกของชาติ

๑. หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ	ดิศกุล	เป็นประธานอนุกรรมการ
๒. นายประเสริฐ	ณ นคร	เป็นรองประธานอนุกรรมการ
๓. พลโท ดำเนียร	เลชะกุล	เป็นอนุกรรมการ
๔. พลตรี หม่อมราชวงศ์ศุภวัฒน์ เกษมศรี		เป็นอนุกรรมการ
๕. อธิบดีกรมศิลปากร หรือผู้แทน		เป็นอนุกรรมการ
๖. อธิบดีกรมวิชาการ หรือผู้แทน		เป็นอนุกรรมการ
๗. นายจุลทัศน์	พยามรานนท์	เป็นอนุกรรมการ
๘. นายประพัฒน์	ตรีณรงค์	เป็นอนุกรรมการ
๙. นายวิระพันธุ์	มาลัยพันธุ์	เป็นอนุกรรมการ
๑๐. นายพิสิฐ	เจริญวงศ์	เป็นอนุกรรมการ
๑๑. นายสันติ	เล็กสุขุม	เป็นอนุกรรมการ
๑๒. ผู้อำนวยการกองหอสมุดแห่งชาติ หรือผู้แทน		เป็นอนุกรรมการ
๑๓. ผู้อำนวยการกองจดหมายเหตุแห่งชาติ หรือผู้แทน		เป็นอนุกรรมการ
๑๔. คุณหญิงคณิดา	เลชะกุล	เป็นอนุกรรมการ
๑๕. นายวิบูลย์	ลีสุวรรณ	เป็นอนุกรรมการ
๑๖. นางเนาวรัตน์	พลเดช	เป็นอนุกรรมการ
๑๗. นายบรรเจิด	อินทุจันทร์ยง	เป็นอนุกรรมการ
๑๘. นางธัชกร	เหมะจันทร์	เป็นอนุกรรมการ
๑๙. นางสาวทรงสรรค์	นิลกำแพง	เป็นอนุกรรมการ
๒๐. นางปัทมา	ปานประชา	เป็นอนุกรรมการและเลขานุการ
๒๑. นางสมจิตต์	เทียนสว่าง	เป็นอนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

มรดกของชาติ ISBN 974-7771-71-3

พิมพ์จำนวน 1,000 เล่ม

กันยายน 2537

โดย คณะอนุกรรมการมรดกของชาติ

ในคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ

บรรเจิด อินทุจันทร์ยง บรรณาธิการ

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์ ห้างหุ้นส่วนจำกัด ยุวพรพรินต์

โทร. 6920656-8 FAX. 2772887

